
Uddhava Gita

॥ उद्धव-गीता ॥

श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः ।
श्रीमद्भागवतपुराणम् ।
एकादशः स्कन्धः । उद्धव गीता ।
अथ प्रथमोऽध्यायः ।
श्रीबादरायणिः उवाच ।
कृत्वा दैत्यवधं कृष्णः सरमः यदुभिः वृतः ।
भुवः अवतारवत् भारं जविष्ठन् जनयन् कलिम् ॥ १ ॥
ये कोपिताः सुबहु पाण्डुसुताः सपत्नैः
दुर्दूतहेलनकचग्रहण आदिभिः तान् ।
कृत्वा निमित्तम् इतर इतरतः समेतान्
हत्वा नृपान् निरहरत् क्षितिभारम् ईशः ॥ २ ॥
भूभारराजपृतना यदुभिः निरस्य
गुप्तैः स्वबाहुभिः अचिन्तयत् अप्रमेयः ।
मन्ये अवनेः ननु गतः अपि अगतं हि भारम्
यत् यादवं कुलम् अहो हि अविषह्यम् आस्ते ॥ ३ ॥
न एव अन्यतः परिभवः अस्य भवेत् कथंचित्
मत् संश्रयस्य विभव उन्नहन् अस्य नित्यम् ।
अन्तःकलिम् यदुकुलस्य विध्वाय वेणुः
तम्बस्य वह्निम् इव शान्तिम् उपैमि धाम ॥ ४ ॥
एवं व्यवसितः राजन् सत्यसंकल्पः ईश्वरः ।
शापव्याजेन विप्राणां संजह्ने स्वकुलं विभुः ॥ ५ ॥
स्वमूर्त्या लोकलावण्यनिर्मुक्त्या लोचनं नृणाम् ।
गीर्भिः ताः स्मरतां चित्तं पदैः तान् ईक्षतां क्रिया ॥ ६ ॥
आच्छिद्य कीर्तिं सुश्लोकां वितत्य हि अञ्जसा नु कौ ।
तमः अनया तरिष्यन्ति इति अगात् स्वं पदम् ईश्वरः ॥ ७ ॥
राजा उवाच ।
ब्रह्मण्यानां वदान्यानां नित्यं वृद्धौपसेविनाम् ।
विप्रशापः कथम् अभूत् वृष्णीनां कृष्णचेतसाम्
॥ ८ ॥
यत् निमित्तः सः वै शापः यादृशः द्विजसत्तम ।
कथम् एकात्मनां भेदः एतत् सर्वं वदस्व मे ॥ ९ ॥
श्रीशुकः उवाच ।

बिभ्रत् वपुः सकलसुन्दरस म्निवेशम्
 कर्माचरन् भुवि सुमङ्गलम् आप्तकामः ।
 आस्थाय धाम रममाणः उदारकीर्तिः
 संहर्तुम् ऐच्छत् कुलं स्थितकृत्यशेषः ॥ १० ॥
 कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमङ्गलानि
 गायत् जगत् कलिमलापहराणि कृत्वा ।
 काल आत्मना निवसता यदुदेवगेहे
 पिण्डारकं समगमन् मुनयः निसृष्टाः ॥ ११ ॥
 विश्वामित्रः असितः कण्वः दुर्वासाः भृगुः अङ्गिराः ।
 कश्यपः वामदेवः अत्रिः वसिष्ठः नारद आदयः ॥ १२ ॥
 क्रीडन्तः तान् उपव्रज्य कुमाराः यदुनन्दनाः ।
 उपसंगृह्य पप्रच्छुः अविनीता विनीतवत् ॥ १३ ॥
 ते वेषयित्वा स्त्रीवेषैः साम्बं जाम्बवतीसुतम् ।
 एषा पृच्छति वः विप्राः अन्तर्वत् न्यसित ईक्षणा ॥ १४ ॥
 प्रष्टुं विलज्जति साक्षात् प्रब्रूत अमोघदर्शनाः ।
 प्रसोष्यन्ति पुत्रकामा किंस्वित् संजनयिष्यति ॥ १५ ॥
 एवं प्रलब्ध्वा मुनयः तान् ऊचुः कुपिता नृप ।
 जनयिष्यति वः मन्दाः मुसलं कुलनाशनम् ॥ १६ ॥
 तत् शृत्वा ते अतिसन्त्रस्ताः विमुच्य सहसोदरम् ।
 साम्बस्य ददृशुः तस्मिन् मुसलं खलु अयस्मयम् ॥ १७ ॥
 किं कृतं मन्दभाग्यैः किं वदिष्यन्ति नः जनाः ।
 इति विह्वलिताः गेहान् आदाय मुसलं ययुः ॥ १८ ॥
 तत् च उपनीय सदसि परिम्लानमुखश्रियः ।
 राज्ञः आवेदयान् चक्रुः सर्वयादवसंनिधौ ॥ १९ ॥
 श्रुत्वा अमोघं विप्रशापं दृष्ट्वा च मुसलं नृप ।
 विस्मिताः भयसन्त्रस्ताः बभूवुः द्वारकौकसः ॥ २० ॥
 तत् चूर्णयित्वा मुसलं यदुराजः सः आहुकः ।
 समुद्रसलिले प्रास्यत् लोहं च अस्य अवशेषितम् ॥ २१ ॥
 कश्चित् मत्स्यः अग्रसीत् लोहं चूर्णानि तरलैः ततः ।
 उह्यमानानि वेलायां लग्नानि आसन् किल ऐरिकाः ॥ २२ ॥
 मत्स्यः गृहीतः मत्स्यघ्नैः जालेन अन्यैः सह अर्णवे ।
 तस्य उदरगतं लोहं सः शल्ये लुब्धकः अकरोत् ॥ २३ ॥
 भगवान् ज्ञातसर्वार्थः ईश्वरः अपि तदन्यथा ।
 कर्तुं न ऐच्छत् विप्रशापं कालरूपी अन्वमोदत ॥ २४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे विप्रशापो नाम प्रथमोऽध्यायः

॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

श्रीशुकः उवाच ।

गोविन्दभुजगुप्तायां द्वारवत्यां कुरूद्वह ।

अवात्सीत् नारदः अभीक्षणं कृष्णौपासनलालसः ॥ १ ॥

को नु राजन् इन्द्रियवान् मुकुन्दचरणाम्बुजम् ।

न भजेत् सर्वतः मृत्युः उपास्यम् अमरौत्तमैः ॥ २ ॥

तम् एकदा देवर्षिं वसुदेवः गृह आगतम् ।

अर्चितं सुखम् आसीनम् अभिवाद्य इदम् अब्रवीत् ॥ ३ ॥

वसुदेवः उवाच ।

भगवन् भवतः यात्रा स्वस्तये सर्वदेहिनाम् ।

कृपणानां यथा पित्रोः उत्तमश्लोकवर्त्मनाम् ॥ ४ ॥

भूतानां देवचरितं दुःखाय च सुखाय च ।

सुखाय एव हि साधूनां त्वादृशाम् अच्युत आत्मनाम् ॥

५ ॥

भजन्ति ये यथा देवान् देवाः अपि तथा एव तान् ।

छाया इव कर्मसचिवाः साधवः दीनवत्सलाः ॥ ६ ॥

ब्रह्मन् तथा अपि पृच्छामः धर्मान् भागवतान् तव ।

यान् श्रुत्वा श्रद्धया मर्त्यः मुच्यते सर्वतः भयात् ॥ ७ ॥

अहं किल पुरा अनन्तं प्रजार्थः भुवि मुक्तिदम् ।

अपूजयं न मोक्षाय मोहितः देवमायया ॥ ८ ॥

यया विचित्रव्यसनात् भवद्भिः विश्वतः भयात् ।

मुच्येम हि अञ्जसा एव अद्धा तथा नः शाधि सुव्रत ॥ ९ ॥

श्रीशुकः उवाच ।

राजन् एवं कृतप्रश्नः वसुदेवेन धीमता ।

प्रीतः तम् आह देवर्षिः हरेः संस्मारितः गुणैः ॥ १० ॥

नारदः उवाच ।

सम्यक् एतत् व्यवसितं भवता सात्वतर्षभ ।

यत् पृच्छसे भागवतान् धर्मान् त्वं विश्वभावनान् ॥

११ ॥

श्रुतः अनुपठितः ध्यातः आदृतः वा अनुमोदितः ।

सद्यः पुनाति सद्धर्मः देवविश्वद्वहः अपि ॥ १२ ॥

त्वया परमकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।

स्मारितः भगवान् अद्य देवः नारायणः मम ॥ १३ ॥

अत्र अपि उदाहरन्ति इमम् इतिहासं पुरातनम् ।

आर्षभाणां च संवादं विदेहस्य महात्मनः ॥ १४ ॥

प्रियव्रतः नाम सुतः मनोः स्वायम्भुवस्य यः ।
 तस्य अग्नीध्रः ततः नाभिः ऋषभः तत् सुतः स्मृतः ॥ १५ ॥
 तम् आहुः वासुदेवांशं मोक्षधर्मविवक्षया ।
 अवतीर्णं सुतशतं तस्य आसीत् वेदपारगम् ॥ १६ ॥
 तेषां वै भरतः ज्येष्ठः नारायणपरायणः ।
 विख्यातं वर्षम् एतत् यत् नाम्ना भारतम् अद्भुतम् ॥ १७ ॥
 सः भुक्तभोगां त्यक्त्वा इमां निर्गतः तपसा हरिम् ।
 उपासीनः तत् पदवीं लेभे वै जन्मभिः त्रिभिः ॥ १८ ॥
 तेषां नव नवद्वीपपतयः अस्य समन्ततः ।
 कर्मतन्त्रप्रणेतारः एकाशीतिः द्विजातयः ॥ १९ ॥
 नव अभवन् महाभागाः मुनयः हि अर्थशंसिनः ।
 श्रमणाः वातः अशनाः आत्मविद्याविशारदाः ॥ २० ॥
 कविः हरिः अन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः ।
 आविर्होत्रः अथ द्रुमिलः चमसः करभाजनः ॥ २१ ॥
 एते वै भगवद्रूपं विश्वं सदसद् आत्मकम् ।
 आत्मनः अव्यतिरेकेण पश्यन्तः व्यचरत् महीम् ॥ २२ ॥
 अव्याहत इष्टगतयाः सुरसिद्धसिद्धसाध्य
 गन्धर्वयक्षनरकिन्नरनागलोकान् ।
 मुक्ताः चरन्ति मुनिचारणभूतनाथ
 विद्याधरद्विजगवां भुवनानि कामम् ॥ २३ ॥
 तः एकदा निमेः सत्रम् उपजग्मुः यत् ऋच्छया ।
 वितायमानम् ऋषिभिः अजनाभे महात्मनः ॥ २४ ॥
 तान् दृष्ट्वा सूर्यसङ्काशान् महाभगवतान् नृपः ।
 यजमानः अग्नयः विप्राः सर्वः एव उपतस्थिरे ॥ २५ ॥
 विदेहः तान् अभिप्रेत्य नारायणपरायणान् ।
 प्रीतः संपूजयान् चक्रे आसनस्थान् यथा अर्हतः ॥ २६ ॥
 तान् रोचमानान् स्वरुचा ब्रह्मपुत्रौपमान् नव ।
 पप्रच्छ परमप्रीतः प्रश्रय अवनतः नृपः ॥ २७ ॥
 विदेहः उवाच ।
 मन्ये भगवतः साक्षात् पार्षदान् वः मधुद्विषः ।
 विष्णोः भूतानि लोकानां पावनाय चरन्ति हि ॥ २८ ॥
 दुर्लभः मानुषः देहः देहिनां क्षणभङ्गुरः ।
 तत्र अपि दुर्लभं मन्ये वैकुण्ठप्रियदर्शनम् ॥ २९ ॥
 अतः आत्यन्तिकं कहेमं पृच्छामः भवतः अनघाः ।
 संसारे अस्मिन् क्षणार्धः अपि सत्सङ्गः श्रेवधिः नृणाम् ॥
 ३० ॥

धर्मान् भागवतान् ब्रूत यदि नः श्रुतये क्षमम् ।
 यैः प्रसन्नः प्रपन्नाय दास्यति आत्मानम् अपि अजः ॥ ३१ ॥
 श्रीनारदः उवाच ।
 एवं ते निमिना पृष्टा वसुदेव महत्तमाः ।
 प्रतिपूज्य अब्रुवन् प्रीत्या ससदसि ऋत्विजं नृपम् ॥ ३२ ॥
 कविः उवाच ।
 मन्ये अकुतश्चित् भयम् अच्युतस्य
 पादाम्बुजौपासनम् अत्र नित्यम् ।
 उद्विग्नबुद्धेः असत् आत्मभावात्
 विश्वआत्मना यत्र निवर्तते भीः ॥ ३३ ॥
 ये वै भगवता प्रोक्ताः उपायाः हि आत्मलब्धये ।
 अज्जः पुंसाम् अविदुषां विद्धि भागवतान् हि तान् ॥ ३४ ॥
 यान् आस्थाय नरः राजन् न प्रमाद्येत कर्हिचित् ।
 धावन् निमील्य वा नेत्रे न स्वलेन पतेत् इह ॥ ३५ ॥
 कायेन वाचा मनसा इन्द्रियैः वा
 बुद्ध्या आत्मना वा अनुसृतस्वभावात् ।
 करोति यत् यत् सकलं परस्मै
 नारायणाय इति समर्पयेत् तत् ॥ ३६ ॥
 भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यात्
 ईशात् अपेतस्य विपर्ययः अस्मृतिः ।
 तत् मायया अतः बुधः आभजेत् तं
 भक्त्या एक ईशं गुरुदेवताआत्मा ॥ ३७ ॥
 अविद्यमानः अपि अवभाति हि द्वयोः
 ध्यातुः धिया स्वप्नमनोरथौ यथा ।
 तत् कर्मसङ्कल्पविकल्पकं मनः
 बुधः निरुन्ध्यात् अभयं ततः स्यात् ॥ ३८ ॥
 शृण्वन् सुभद्राणि रथाङ्गपाणेः
 जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ।
 गीतानि नामानि तत् अर्थकानि
 गायन् विलज्जः विचरेत् असङ्गः ॥ ३९ ॥
 एवं व्रतः स्वप्रियनामकीर्त्या
 जातानुरागः द्रुतचित्तः उच्चैः ।
 हसति अथः रोदिति रौति गायति
 उन्मादवत् नृत्यति लोकबाह्यः ॥ ४० ॥
 खं वायुम् अग्निं सलिलं महीं च
 ज्योतीषि सत्त्वानि दिशः द्रुमआदीन् ।

सरित् समुद्रान् च हरेः शरीरं
 यत्किञ्च भूतं प्रणमेत् अनन्यः ॥ ४१ ॥
 भक्तिः परेश अनुभवः विरक्तिः
 अन्यत्र एष त्रिकः एककालः ।
 प्रपद्यमानस्य यथा अश्नतः स्युः
 तुष्टिः पुष्टिः क्षुत् अपायः अनुघासम् ॥ ४२ ॥
 इति अच्युत अङ्घ्रिं भजतः अनुवृत्त्या
 भक्तिः विरक्तिः भगवत् प्रबोधः ।
 भवन्ति वै भागवतस्य राजन्
 ततः परां शान्तिम् उपैति साक्षात् ॥ ४३ ॥
 राजा उवाच ।
 अथ भागवतं ब्रूत यत् धर्मः यादृशः नृणाम् ।
 यथा चरति यत् ब्रूते यैः लिङ्गैः भगवत् प्रियः ॥ ४४ ॥
 हरिः उवाच ।
 सर्वभूतेषु यः पश्येत् भगवत् भाव आत्मनः ।
 भूतानि भागवति आत्मनि एष भागवतौत्तमः ॥ ४५ ॥
 ईश्वरे तत् अधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च ।
 प्रेममैत्रीकृपाउपेक्षा यः करोति स मध्यमः ॥ ४६ ॥
 अर्चायाम् एव हरये पूजां यः श्रद्धया ईहते ।
 न तत् भक्तेषु च अन्येषु सः भक्तः प्राकृतः स्मृतः ॥
 ४७ ॥
 गृहीत्वा अपि इन्द्रियैः अर्थान्यः न द्वेष्टि न हृष्यति ।
 विष्णोः मायाम् इदं पश्यन् सः वै भागवत उत्तमः ॥ ४८ ॥
 देहैन्द्रियप्राणमनःधियां यः
 जन्मापिअयक्षुत् भयतर्षकृच्छ्रैः ।
 संसारधर्मैः अविमुह्यमानः
 स्मृत्या हरेः भागवतप्रधानः ॥ ४९ ॥
 न कामकर्मबीजानां यस्य चेतसि सम्भवः ।
 वासुदेवएकनिलयः सः वै भागवत उत्तमः ॥ ५० ॥
 न यस्य जन्मकर्मभ्यां न वर्णाश्रमजातिभिः ।
 सज्जते अस्मिन् अहम्भावः देहे वै सः हरेः प्रियः ॥ ५१ ॥
 न यस्य स्वः परः इति वित्तेषु आत्मनि वा भिदा ।
 सर्वभूतसमः शान्तः सः वौ भागवत उत्तमः ॥ ५२ ॥
 त्रिभुवनविभवहेतवे अपि अकुण्ठस्मृतिः
 अजितआत्मसुरआदिभिः विमृग्यात् ।
 न चलति भगवत् पद अरविन्दात्

लवनिमिष अर्धम् अपि यः सः वैष्णव अग्यः ॥ ५३ ॥
 भगवतः उरुविक्रम अङ्घ्रिशाखा
 नखमणिचन्द्रिकया निरस्ततापे ।
 हृदि कथम् उपसीदतां पुनः सः
 प्रभवति चन्द्रः इव उदिते अर्कतापः ॥ ५४ ॥
 विसृजति हृदयं न यस्य साक्षात्
 हरिः अवश अभिहितः अपि अघौघनाशः ।
 प्रणयः अशनया धृत अङ्घ्रिपद्मः
 सः भवति भागवतप्रधानः उक्तः ॥ ५५ ॥
 इति श्रीमत् भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायां एकादशस्कन्धे निमिजायन्तसंवादे द्वितीयः
 अध्यायः ॥ २ ॥
 अथ तृतीयोऽध्यायः ।
 परस्य विष्णोः ईशस्य मायिनाम अपि मोहिनीम् ।
 मायां वेदितुम् इच्छामः भगवन्तः ब्रुवन्तु नः ॥ १ ॥
 न अनुतृप्ये जुषन् युष्मत् वचः हरिकथा अमृतम् ।
 संसारतापनिःतप्तः मर्त्यः तत् ताप भेषजम् ॥ २ ॥
 अन्तरिक्षः उवाच ।
 एभिः भूतानि भूतात्मा महाभूतैः महाभुज ।
 ससर्जोत् च अवचानि आद्यः स्वमात्रप्रसिद्धये ॥ ३ ॥
 एवं सृष्टानि भूतानि प्रविष्टः पञ्चधातुभिः ।
 एकधा दशधा आत्मानं विभजन् जुषते गुणान् ॥ ४ ॥
 गुणैः गुणान् सः भुञ्जानः आत्मप्रद्योदितैः प्रभुः ।
 मन्यमानः इदं सृष्टम् आत्मानम् इह सज्जते ॥ ५ ॥
 कर्माणि कर्मभिः कुर्वन् सनिमित्तानि देहभृत् ।
 तत् तत् कर्मफलं गृह्णन् भ्रमति इह सुखैतरम् ॥ ६ ॥
 इत्थं कर्मगतीः गच्छन् बह्वभद्रवहाः पुमान् ।
 आभूतसम्प्लवात् सर्गप्रलयौ अश्नुते अवशः ॥ ७ ॥
 धातु उपप्लवः आसन्ने व्यक्तं द्रव्यगुणात्मकम् ।
 अनादिनिधनः कालः हि अव्यक्ताय अपकर्षति ॥ ८ ॥
 शतवर्षाः हि अनावृष्टिः भविष्यति उल्बणा भुवि ।
 तत् काल उपचित उष्ण अर्कः लोकान् त्रीन् प्रतपिष्यति
 ॥ ९ ॥
 पातालतलम् आरभ्य सङ्कर्षणमुख अनलः ।
 दहन् ऊर्ध्वशिखः विष्वक् वर्धते वायुना ईरितः ॥ १० ॥
 सांवर्तकः मेघगणः वर्षति स्म शतं समाः ।

धाराभिः हस्तिहस्ताभिः लीयते सलिले विराट् ॥ ११ ॥
 ततः विराजम् उत्सृज्य वैराजः पुरुषः नृप ।
 अव्यक्तं विशते सूक्ष्मं निरिन्धनः इव अनलः ॥ १२ ॥
 वायुना हृतगन्धा भूः सलिलत्वाय कल्पते ।
 सलिलं तत् धृतरसं ज्योतिष्टवाय उपकल्पते ॥ १३ ॥
 हृतरूपं तु तमसा वायौ ज्योतिः प्रलीयते ।
 हृतस्पर्शः अवकाशेन वायुः नभसि लीयते ।
 कालात्मना हृतगुणं नवः आत्मनि लीयते ॥ १४ ॥
 इन्द्रियाणि मनः बुद्धिः सह वैकारिकैः नृप ।
 प्रविशन्ति हि अहङ्कारं स्वगुणैः अहम् आत्मनि ॥ १५ ॥
 एषा माया भगवतः सर्गस्थिति अन्तकारिणी ।
 त्रिवर्णा वर्णिता अस्माभिः किं भूयः श्रोतुम् इच्छसि ॥ १६ ॥
 राजा उवाच ।
 यथा एताम् ऐश्वरीं मायां दुस्तराम् अकृतात्मभिः ।
 तरन्ति अञ्जः स्थूलधियः महर्षः इदम् उच्यताम् ॥ १७ ॥
 प्रबुद्धः उवाच ।
 कर्माणि आरभमाणानां दुःखहत्यै सुखाय च ।
 पश्येत् पाकविपर्यासं मिथुनीचारिणां नृणाम् ॥ १८ ॥
 नित्यातिदेन वित्तेन दुर्लभेन आत्ममृत्युना ।
 गृह अपत्यआप्तपशुभिः का प्रीतिः साधितैः चलैः ॥
 १९ ॥
 एवं लोकं परं विद्यात् नश्वरं कर्मनिर्मितम् ।
 सतुल्य अतिशय ध्वंसं यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥ २० ॥
 तस्मात् गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेयः उत्तमम् ।
 शाब्दे परे च निष्णातं ब्रह्मणि उपशमआश्रयम् ॥ २१ ॥
 तत्र भागवतान् धर्मान् शिक्षेत् गुरुआत्मदैवतः ।
 अमायया अनुवृत्त्या यैः तुष्येत् आत्मा आत्मदः हरिः ॥ २२ ॥
 सर्वतः मनसः असङ्गम् आदौ सङ्गं च साधुषु ।
 दयां मैत्रीं प्रश्रयं च भूतेषु अद्धा यथा उचितम्
 ॥ २३ ॥
 शौचं तपः तितिक्षां च मौनं स्वाध्यायम् आर्जवम् ।
 ब्रह्मचर्यं अहिंसां च समत्वं द्वन्द्वसंज्ञयोः ॥ २४ ॥
 सर्वत्र आत्मेश्वरं अन्वीक्षां कैवल्यम् अनिकेतताम् ।
 विविक्तचीरवसनं सन्तोषं येन केनचित् ॥ २५ ॥
 श्रद्धां भागवते शास्त्रे अनिन्दाम् अन्यत्र च अपि हि ।
 मनोवाक् कर्मदण्डं च सत्यं शमदमौ अपि ॥ २६ ॥

श्रवणं कीर्तनं ध्यानं हरेः अद्भुतकर्मणः ।
 जन्मकर्मगुणानां च तदर्थे अखिलचेष्टितम् ॥ २७ ॥
 इष्टं दत्तं तपः जप्तं वृत्तं यत् च आत्मनः प्रियम् ।
 दारान् सुतान् गृहान् प्राणान् यत् परस्मै निवेदनम् ॥ २८ ॥
 एवं कृष्णआत्मनाथेषु मनुष्येषु च सौहृदम् ।
 परिचर्यां च उभयत्र महत्सु नृषु साधुषु ॥ २९ ॥
 परस्पर अनुकथनं पावनं भगवत् यशः ।
 मिथः रतिः मिथः तुष्टिः निवृत्तिः मिथः आत्मनः ॥ ३० ॥
 स्मरन्तः स्मारयन्तः च मिथः अघौघहरं हरिम् ।
 भक्त्या सञ्जातया भक्त्या बिभ्रति उत्पुलकां तनुम् ॥ ३१ ॥
 क्वचित् रुदन्ति अच्युतचिन्तया क्वचित्
 हसन्ति नन्दन्ति वदन्ति अलौकिकाः ।
 नृत्यन्ति गायन्ति अनुशीलयन्ति
 अजं भवन्ति तूष्णीं परम् एत्य निर्वृताः ॥ ३२ ॥
 इति भागवतान् धर्मान् शिक्षन् भक्त्या तदुत्थया ।
 नारायणपरः मायम् अञ्जः तरति दुस्तराम् ॥ ३३ ॥
 राजा उवाच ।
 नारायण अभिधानस्य ब्रह्मणः परमात्मनः ।
 निष्ठाम् अर्हथ नः वक्तुं यूयं हि ब्रह्मवित्तमाः ॥ ३४ ॥
 पिप्पलायनः उवाच ।
 स्थिति उद्भवप्रलयहेतुः अहेतुः अस्य
 यत् स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सत् बहिः च ।
 देह इन्द्रियासुहृदयानि चरन्ति येन
 सञ्जीवितानि तत् अवेहि परं नरेन्द्र ॥ ३५ ॥
 न एतत् मनः विशति वागुत चक्षुः आत्मा
 प्राणेन्द्रियाणि च यथा अनलम् अर्चिषः स्वाः ।
 शब्दः अपि बोधकनिषेधतया आत्ममूलम्
 अर्थ उक्तम् आह यदृते न निषेधसिद्धिः ॥ ३६ ॥
 सत्वम् रजः तमः इति त्रिवृदेकम् आदौ
 सूत्रं महान् अहम् इति प्रवदन्ति जीवम् ।
 ज्ञानक्रिया अर्थफलरूपतयोः उशक्ति
 ब्रह्म एव भाति सत् असत् च तयोः परं यत् ॥ ३७ ॥
 न आत्मा जजान न मरिष्यति न एधते असौ
 न क्षीयते सवनवित् व्यभिचारिणां हि ।
 सर्वत्र शस्वदनपायि उपलब्धिमात्रं
 प्राणः यथा इन्द्रियवलेन विकल्पितं सत् ॥ ३८ ॥

अण्डेषु पेशिषु तरुषु अविनिश्चितेषु
 प्राणः हि जीवम् उपधावति तत्र तत्र ।
 सन्ने यत् इन्द्रियगणे अहमि च प्रसुप्ते
 कूटस्थः आशयमृते तत् अनुस्मृतिः नः ॥ ३९ ॥
 यः हि अब्ज नाभ चरण एषणयोः उभक्त्या
 चेतोमलानि विधमेत् गुणकर्मजानि ।
 तस्मिन् विशुद्धः उपलभ्यतः आत्मतत्त्वम्
 साक्षात् यथा अमलदृशः सवितृप्रकाशः ॥ ४० ॥

कर्मयोगं वदत नः पुरुषः येन संस्कृतः ।
 विधूय इह आशु कर्माणि नैष्कर्म्यं विन्दते परम् ॥ ४१ ॥
 एवं प्रश्नम् ऋषिन् पूर्वम् अपृच्छं पितुः अन्तिके ।
 न अब्रुवन् ब्रह्मणः पुत्राः तत्र कारणम् उच्यताम् ॥ ४२ ॥
 आविर्होत्रः उवाच ।
 कर्म अकर्मविकर्म इति वेदवादः न लौकिकः ।
 वेदस्य च ईश्वरआत्मत्वात् तत्र मुह्यन्ति सूरयः ॥ ४३ ॥
 परोक्षवादः वेदः अयं बालानाम् अनुशासनम् ।
 कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते हि अगदं यथा ॥ ४४ ॥
 न आचरेत् यः तु वेद उक्तं स्वयम् अज्ञः अजितेन्द्रियः ।
 विकर्मणा हि अधर्मेण मृत्योः मृत्युम् उपैति सः ॥ ४५ ॥
 वेद उक्तम् एव कुर्वाणः निःसङ्गः अर्पितम् ईश्वरे ।
 नैष्कर्म्यां लभते सिद्धिं रोचनार्थां फलश्रुतिः ॥ ४६ ॥
 यः आशु हृदयग्रन्थिं निर्जिहीषुः परात्मनः ।
 विधिना उपचरेत् देवं तन्त्र उक्तेन च केशवम् ॥ ४७ ॥
 लब्ध अनुग्रहः आचार्यात् तेन सन्दर्शितआगमः ।
 महापुरुषम् अभ्यर्चेत् मूर्त्या अभिमतया आत्मनः ॥ ४८ ॥
 शुचिः संमुखम् आसीनः प्राणसंयमनआदिभिः ।
 पिण्डं विशोध्य संन्यासकृतरक्षः अर्चयेत् हरिम् ॥ ४९ ॥
 अर्चआदौ हृदये च अपि यथालब्ध उपचारकैः ।
 द्रव्यक्षितिआत्मलिङ्गानि निष्पाद्य प्रोक्ष्य च आसनम्
 ॥ ५० ॥
 पाद्यआदीन् उपकल्प्या अथ संनिधाप्य समाहितः ।
 हृत् आदिभिः कृतन्यासः मूलमन्त्रेण च अर्चयेत् ॥ ५१ ॥
 साङ्गोपाङ्गां सपार्षदां तां तां मूर्तिं स्वमन्त्रतः ।
 पाद्य अर्घ्यआचमनीयआद्यैः स्नानवासःविभूषणैः
 ॥ ५२ ॥

गन्धमाल्याक्षतस्रग्भिः धूपदीपहारकैः ।
 साङ्गं सम्पूज्य विधिवत् स्तवैः स्तुत्वा नमेत् हरिम् ॥ ५३ ॥
 आत्मां तन्मयं ध्यायन् मूर्तिं सम्पूजयेत् हरेः ।
 शेषाम् आधाय शिरसि स्वधाम्नि उद्धास्य सत्कृतम् ॥ ५४ ॥
 एवम् अग्नि अर्कतोयआदौ अतिथौ हृदये च यः ।
 यजति ईश्वरम् आत्मानम् अचिरात् मुच्यते हि सः ॥ ५५ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे निमिजायन्तसंवादे
 मायाकर्मब्रह्मनिरूपणं तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 अथ चतुर्थोऽध्यायः ।
 राजा उवाच ।
 यानि यानि इह कर्माणि यैः यैः स्वच्छन्दजन्मभिः ।
 चक्रे करोति कर्ता वा हरिः तानि ब्रुवन्तु नः ॥ १ ॥
 ढूमिलः उवाच ।
 यः वा अनन्तस्य गुणान् अनन्तान्
 अनुक्रमिष्यन् सः तु बालबुद्धिः ।
 रजांसि भूमेः गणयेत् कथञ्चित्
 कालेन न एव अखिलशक्तिधाम्नः ॥ २ ॥
 भूतैः यदा पञ्चभिः आत्मसृष्टैः
 पुरं विराजं विरचय्य तस्मिन् ।
 स्वांशेन विष्टः पुरुषाभिधान
 मवाप नारायणः आदिदेवः ॥ ३ ॥
 यत् कायः एषः भुवनत्रयसंनिवेशः
 यस्य इन्द्रियैः तनुभृताम् उभयैन्द्रियाणि ।
 ज्ञानं स्वतः श्वसनतः बलम् ओजः ईहा
 सत्त्वआदिभिः स्थितिलयौद्भवः आदिकर्ता ॥ ४ ॥
 आदौ अभूत् शतधृती रजस अस्य सर्गे
 विष्णु स्थितौ क्रतुपतिः द्विजधर्मसेतुः ।
 रुद्रः अपि अयाय तमसा पुरुषः सः आद्यः
 इति उद्भवस्थितिलयाः सततं प्रजासु ॥ ५ ॥
 धर्मस्य दक्षदुहितर्यजनिष्टः मूर्त्या
 नारायणः नरः ऋषिप्रवरः प्रशान्तः ।
 नैष्कर्म्यलक्षणम् उवाच चचार कर्म
 यः अद्य अपि च आस्त ऋषिवर्यनिषेविताङ्घ्रिः ॥ ६ ॥
 इन्द्रः विशङ्क्य मम धाम जिघृक्षति इति
 कामं न्ययुङ्क्त सगणं सः बदरिउपाख्यम् ।

गत्वा अप्सरोगणवसन्तसुमन्दवातैः
 स्त्रीप्रेक्षण इषुभिः अविध्यतत् महिज्ञः ॥ ७ ॥
 विज्ञाय शक्रकृतम् अक्रमम् आदिदेवः
 प्राह प्रहस्य गतविस्मयः एजमानान् ।
 मा भैष्ट भो मदन मारुत देववध्वः
 गृहीत नः बलिम् अशून्यम् इमं कुरुध्वम् ॥ ८ ॥
 इत्थं ब्रुवति अभयदे नरदेव देवाः
 सत्रीडनम्रशिरसः सघृणम् तम् ऊचुः ।
 न एतत् विभो त्वयि परे अविकृते विचित्रम्
 स्वारामधीः अनिकरानतपादपद्मे ॥ ९ ॥
 त्वां सेवतां सुरकृता बहवः अन्तरायाः
 स्वौको विलङ्घ्य परमं ब्रजतां पदं ते ।
 न अन्यस्य बर्हिषि बलीन् ददतः स्वभागान्
 धत्ते पदं त्वम् अविता यदि विघ्नमूर्ध्नि ॥ १० ॥
 क्षुत् तृदित्रकालगुणमारुतजैर्व्यशैश्यान्
 अस्मान् अपारजलधीन् अतितीर्य केचित् ।
 क्रोधस्य यान्ति विफलस्य वश पदे गोः
 मज्जन्ति दुश्चरतपः च वृथा उत्सृजन्ति ॥ ११ ॥
 इति प्रगृणतां तेषां स्त्रियः अति अद्भुतदर्शनाः ।
 दर्शयामास शुश्रूषां स्वर्चिताः कुर्वतीः विभुः ॥ १२ ॥
 ते देव अनुचराः दृष्ट्वा स्त्रियः श्रीः इव रूपिणीः ।
 गन्धेन मुमुहुः तासां रूप औदार्यहतश्रियः ॥ १३ ॥
 तान् आह देवदेव ईशः प्रणतान् प्रहसन् इव ।
 आसाम् एकतमां वृङ्गध्वं सवर्णां स्वर्गभूषणाम् ॥
 १४ ॥
 ओम् इति आदेशम् आदाय नत्वा तं सुरवन्दिनः ।
 उर्वशीम् अप्सरःश्रेष्ठां पुरस्कृत्य दिवं ययुः ॥ १५ ॥
 इन्द्राय आनम्य सदसि श्रुण्वतां त्रिदिवौकसाम् ।
 ऊचुः नारायणबलं शक्रः तत्र आस विस्मितः ॥ १६ ॥
 हंसस्वरूपी अवददत् अच्युतः आत्मयोगम्
 दत्तः कुमार ऋषभः भगवान् पिता नः ।
 विष्णुः शिवाय जगतां कलया अवतीर्णः
 तेन आहृताः मधुभिदा श्रुतयः हयास्ये ॥ १७ ॥
 गुप्तः अपि अये मनुः इला ओषधयः च मात्स्ये
 क्रौडे हतः दितिजः उद्धरता अम्भसः क्षमाम् ।
 कौर्मे धृतः अद्रिः अमृत उन्मथने स्वपृष्ठे

ग्राहात् प्रपन्नमिभराजम् अमुञ्चत् आर्तम् ॥ १८ ॥
 संस्तुन्वतः अब्धिपतितान् श्रमणान् ऋषीं च
 शक्रं च वृत्रवधतः तमसि प्रविष्टम् ।
 देवस्त्रियः असुरगृहे पिहिताः अनाथाः
 जघ्ने असुरेन्द्रम् अभयाय सतां नृसिंहे ॥ १९ ॥
 देव असुरे युधि च दैत्यपतीन् सुरार्थे
 हत्वा अन्तरेषु भुवनानि अदधात् कलाभिः ।
 भूत्वा अथ वामनः इमाम् अहरत् बलेः क्षमाम्
 याञ्चाच्छलेन समदात् अदितेः सुतेभ्यः ॥ २० ॥
 निःक्षत्रियाम् अकृत गां च त्रिःसप्तकृत्वः
 रामः तु हैहयकुल अपि अयभार्गव अग्निः ।
 सः अब्धिं बबन्ध दशवक्त्रम् अहन् सलङ्कम्
 सीतापतिः जयति लोकम् अलघ्नकीर्तिः ॥ २१ ॥
 भूमेः भर अवतरणाय यदुषि अजन्मा जातः
 करिष्यति सुरैः अपि दुष्कराणि ।
 वादैः विमोहयति यज्ञकृतः अतदर्हान्
 शूद्रां कलौ क्षितिभुजः न्यहनिष्यदन्ते ॥ २२ ॥
 एवंविधानि कर्माणि जन्मानि च जगत् पतेः ।
 भूरीणि भूरियशसः वर्णितानि महाभुज ॥ २३ ॥
 इति श्रीमद्भगवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे निमिजायन्तसंवादे
 चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
 अथ पञ्चमोऽध्यायः ।
 राजा उवाच ।
 भगवन्तं हरिं प्रायः न भजन्ति आत्मवित्तमाः ।
 तेषाम् अशान्तकामानां का निष्ठा अविजितात्मनाम् ॥ १ ॥
 चमसः उवाच ।
 मुखबाहूरूपआदेभ्यः पुरुषस्य आश्रमैः सह ।
 चत्वारः जज्ञिरे वर्णाः गुणैः विप्रआदयः पृथक् ॥ २ ॥
 यः एषां पुरुषं साक्षात् आत्मप्रभवम् ईश्वरम् ।
 न भजन्ति अवजानन्ति स्थानात् भ्रष्टाः पतन्ति अधः ॥ ३ ॥
 दूरे हरिकथाः केचित् दूरे च अच्युतकीर्तनाः ।
 स्त्रियः शूद्रआदयः च एव ते अनुकम्प्या भवादृशाम् ॥ ४ ॥
 विप्रः राजन्यवैश्यौ च हरेः प्राप्ताः पदान्तिकम् ।
 श्रौतेन जन्मना अथ अपि मुह्यन्ति आमनायवादिनः ॥ ५ ॥
 कर्मणि अकोविदाः स्तब्धाः मूर्खाः पण्डितमानिनः ।

वदन्ति चाटुकात् मूढाः यया माध्व्या गिर उत्सुकाः ॥ ६ ॥
 रजसा घोरसङ्कल्पाः कामुकाः अहिमन्यवः ।
 दाम्भिकाः मानिनः पापाः विहसन्ति अच्युतप्रियान् ॥ ७ ॥
 वदन्ति ते अन्योन्यम् उपासितस्त्रियः
 गृहेषु मैथुन्यसुखेषु च आशिषः ।
 यजन्ति असृष्टान् अविधान् अदक्षिणम्
 वृत्तै परं घ्नन्ति पशून् अतद्विदः ॥ ८ ॥
 श्रिया विभूत्या अभिजनेन विद्यया
 त्यागेन रूपेण बलेन कर्मणा
 सतः अवमन्यन्ति हरिप्रियान् खलाः ॥ ९ ॥
 सर्वेषु शश्वत् तनुभृत् स्ववस्थितम्
 यथा स्वम् आत्मानम् अभीष्टम् ईश्वरम् ।
 वेदोपगीतं च न श्रुण्वते अबुधाः
 मनोरथानां प्रवदन्ति वार्तया ॥ १० ॥
 लोके व्यवाय आमिषम् अद्यसेवा
 नित्याः तु जन्तोः न हि तत्र चोदना ।
 व्यवस्थितिः तेषु विवाहयज्ञ
 सुराग्रहैः आसु निवृत्तिः इष्टा ॥ ११ ॥
 धनं च धर्मएकफलं यतः वै
 ज्ञानं सविज्ञानम् अनुप्रशान्ति ।
 गृहेषु युञ्जन्ति कलेवरस्य
 मृत्युं न पश्यन्ति दुरन्तवीर्यम् ॥ १२ ॥
 यत् घ्राणभक्षः विहितः सुरायाः
 तथा पशोः आलभनं न हिंसा ।
 एवं व्यवायः प्रजया न रत्या
 इअमं विशुद्धं न विदुः स्वधर्मम् ॥ १३ ॥
 ये तु अनेवंविदः असन्तः स्तब्धाः सत् अभिमानिनः ।
 पशून् द्रुह्यन्ति विस्रब्धाः प्रेत्य खादन्ति ते च तान् ॥ १४ ॥
 द्विषन्तः परकायेषु स्वात्मानं हरिम् ईश्वरम् ।
 मृतके सानुबन्धे अस्मिन् बद्धस्नेहाः पतन्ति अधः ॥ १५ ॥
 ये कैवल्यम् असम्प्राप्ताः ये च अतीताः च मूढताम् ।
 त्रैवर्गिकाः हि अक्षणिकाः आत्मानं घातयन्ति ते ॥ १६ ॥
 एतः आत्महनः अशान्ताः अज्ञाने ज्ञानमानिनः ।
 सीदन्ति अकृतकृत्याः वै कालध्वस्तमनोरथाः ॥ १७ ॥
 हित्वा आत्याय असरचिताः गृह अपत्यसुहृत् श्रियः ।
 तमः विशन्ति अनिच्छन्तः वासुदेवपराङ्मुखाः ॥ १८ ॥

राजा उवाच ।
 कस्मिन् काले सः भगवान् किं वर्णः कीदृशः नृभिः ।
 नाम्ना वा केन विधिना पूज्यते तत् इह उच्यताम् ॥ १९ ॥
 करभाजनः उवाच ।
 कृतं त्रेता द्वापरं च कलिः इत्येषु केशवः ।
 नानावर्णं अभिधआकारः नाना एव विधिना इज्यते ॥ २० ॥
 कृते शुक्लः चतुर्बाहुः जटिलः वल्कलाम्बरः ।
 कृष्णाजिनौपवीताक्षान् बिभ्रत् दण्डकमण्डलून् ॥ २१ ॥
 मनुष्याः तु तदा शान्ताः निर्वैराः सुहृदः समाः ।
 यजन्ति तपसा देवं शमेन च दमेन च ॥ २२ ॥
 हंसः सुपर्णः वैकुण्ठः धर्मः योगेश्वरः अमलः ।
 ईश्वरः पुरुषः अव्यक्तः परमात्मा इति गीयते ॥ २३ ॥
 त्रेतायां रक्तवर्णः असौ चतुर्बाहुः त्रिमेखलः ।
 हिरण्यकेशः त्रयी आत्मा स्रुक्स्रुवआदि उपलक्षणः ॥ २४ ॥
 तं तदा मनुजा देवं सर्वदेवमयं हरिम् ।
 यजन्ति विद्यया त्रय्या धर्मिष्ठाः ब्रह्मवादिनः ॥ २५ ॥
 विष्णुः यज्ञः पृष्णिगर्भः सर्वदेवः उरुक्रमः ।
 वृषाकपिः जयन्तः च उरुगाय इति ईर्यते ॥ २६ ॥
 द्वापरे भगवान् श्यामः पीतवासा निजायुधः ।
 श्रीवत्सआदिभिः अङ्कैः च लक्षणैः उपलक्षितः ॥ २७ ॥
 तं तदा पुरुषं मर्त्या महाराजौपलक्षणम् ।
 यजन्ति वेदतन्त्राभ्यां परं जिज्ञासवः नृप ॥ २८ ॥
 नमः ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च ।
 प्रद्युम्नाय अनिरुद्धाय तुभ्यं भगवते नमः ॥ २९ ॥
 नारायणाय ऋषये पुरुषाय महात्मने ।
 विश्वेश्वराय विश्वाय सर्वभूतआत्मने नमः ॥ ३० ॥
 इति द्वापरः उर्वीश स्तुवन्ति जगदीश्वरम् ।
 नानातन्त्रविधानेन कलौ अपि यथा श्रुणु ॥ ३१ ॥
 कृष्णवर्णं त्विषाकृष्णं साङ्गौपाङ्गास्त्र
 पार्षदम् ।
 यज्ञैः सङ्कीर्तनप्रायैः यजन्ति हि सुमेधसः ॥ ३२ ॥
 ध्येयं सदा परिभवघ्नम् अभीष्टदोहम्
 तीर्थास्पदं शिवविरिञ्चिनुतं शरण्यम् ।
 भृत्यार्तिहन् प्रणतपाल भवाब्धिपोतम्
 वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दम् ॥ ३३ ॥
 त्यक्त्वा सुदुस्त्यजसुरैप्सितराज्यलक्ष्मीम्

धर्मिष्ठः आर्यवचसा यत् अगात् अरण्यम् ।
 मायामृगं दयितया इप्सितम् अन्वधावत्
 वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दम् ॥ ३४ ॥
 एवं युगानुरूपाभ्यां भगवान् युगवर्तिभिः ।
 मनुजैः इज्यते राजन् श्रेयसाम् ईश्वरः हरिः ॥ ३५ ॥
 कलिं सभाजयन्ति आर्या गुणज्ञाः सारभागिनः ।
 यत्र सङ्कीर्तनेन एव सर्वः स्वार्थः अभिलभ्यते ॥ ३६ ॥
 न हि अतः परमः लाभः देहिनां भ्राम्यताम् इह ।
 यतः विन्देत परमां शान्तिं नश्यति संसृतिः ॥ ३७ ॥
 कृतआदिषु प्रजा राजन् कलौ इच्छन्ति सम्भवम् ।
 कलौ खलु भविष्यन्ति नारायणपरायणाः ॥ ३८ ॥
 क्वचित् क्वचित् महाराज द्रविडेषु च भूरिशः ।
 ताम्रपर्णी नदी यत्र कृतमाला पयस्विनी ॥ ३९ ॥
 कावेरी च महापुण्या प्रतीची च महानदी ।
 ये पिबन्ति जलं तासां मनुजा मनुजेश्वर ।
 प्रायः भक्ताः भगवति वासुदेवः अमल आशयाः ॥ ४० ॥
 देवर्षिभूतआप्तनृणा पितृणा म्
 न किङ्करः न अयं ऋणी च राजन् ।
 सर्वआत्मना यः शरणं शरण्यम्
 गतः मुकुन्दं परिहृत्य कर्तुम् ॥ ४१ ॥
 स्वपादमूलं भजतः प्रियस्य
 त्यक्तान्यभावस्य हरिः परेशः ।
 विकर्म यत् च उत्पतितं कथंचित्
 धुनोति सर्वं हृदि संनिविष्टः ॥ ४२ ॥
 नारदः उवाच ।
 धर्मान् भागवतान् इत्थं श्रुत्वा अथ मिथिलेश्वरः ।
 जायन्त इयान् मुनीन् प्रीतः सोपाध्यायः हि अपूजयत् ॥ ४३ ॥
 ततः अन्तः दधिरे सिद्धाः सर्वलोकस्य पश्यतः ।
 राजा धर्मान् उपातिष्ठन् अवाप परमां गतिम् ॥ ४४ ॥
 त्वम् अपि एतान् महाभाग धर्मान् भागवतान् श्रुतान् ।
 आस्थितः श्रद्धया युक्तः निःसङ्गः यास्यसे परम् ॥ ४५ ॥
 युवयोः खलु दम्पत्योः यशसा पूरितं जगत् ।
 पुत्रताम् अगमत् यत् वां भगवान् ईश्वरः हरिः ॥ ४६ ॥
 दर्शनआलिङ्गनआलापैः शयनआसनभोजनैः ।
 आत्मा वां पावितः कृष्णे पुत्रस्नेह प्रकुर्वतोः ॥ ४७ ॥
 वैरेण यं नृपतयः शिशुपालपौण्ड्र

शाल्वआदयः गतिविलासविलोकनआदयैः ।
 ध्यायन्तः आकृतधियः शयनआसनआदौ
 तत् साम्यम् आपुः अनुरक्तधियां पुनः किम् ॥ ४८ ॥
 मा अपत्यबुद्धिम् अकृथाः कृष्णे सर्वआत्मनईश्वरे ।
 मायामनुष्यभावेन गूढ ऐश्वर्ये परे अव्यये ॥ ४९ ॥
 भूभारराजन्यहन्तवे गुप्तये सताम् ।
 अवतीर्णस्य निर्वृत्यै यशः लोके वितन्यते ॥ ५० ॥
 श्रीशुकः उवाच ।
 एतत् श्रुत्वा महाभागः वसुदेवः अतिविस्मितः ।
 देवकी च महाभागाः जहतुः मोहम् आत्मनः ॥ ५१ ॥
 इतिहासम् इमं पुण्यं धारयेत् यः समाहितः ।
 सः विधूय इह शमलं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५२ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे वसुदेवनारदसंवादे
 पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 अथ षष्ठोऽध्यायः ।
 श्रीशुकः उवाच ।
 अथ ब्रह्मा आत्मजैः देवैः प्रजेशैः आवृतः अभ्यगात् ।
 भवः च भूतभव्यईशः ययौ भूतगणैः वृतः ॥ १ ॥
 इन्द्रः मरुद्भिः भगवान् आदित्याः वसवः अश्विनौ ।
 ऋभवः अङ्गिरसः रुद्राः विश्वे साध्याः च देवताः ॥ २ ॥
 गन्धर्वाप्सरसः नागाः सिद्धचारणगुह्यकाः ।
 ऋषयः पितरः च एव सविद्याधरकिन्नराः ॥ ३ ॥
 द्वारकाम् उपसञ्जग्मुः सर्वे कृष्णआदिदृक्षवः ।
 वपुषा येन भगवान् नरलोकमनोरमः ।
 यशः वितेने लोकेषु सर्वलोकमलापहम् ॥ ४ ॥
 तस्यां विभ्राजमानायां समृद्धायां महर्धिभिः ।
 व्यचक्षत अवितृप्ताक्षाः कृष्णम् अद्भुतदर्शनम् ॥
 ५ ॥
 स्वर्गोद्यानौअपगैः माल्यैः छादयन्तः यदु उत्तमम् ।
 गीर्भिः चित्रपदार्थाभिः तुष्टुवुः जगत् ईश्वरम् ॥ ६ ॥
 देवाः ऊचुः ।
 नताः स्म ते नाथ पदारविन्दं
 बुद्धीन्द्रियप्राणमनोवचोभिः ।
 यत् चिन्त्यते अन्तर्हृदि भावयुक्तैः
 मुमुक्षुभिः कर्ममय ऊरुपाशात् ॥ ७ ॥

त्वं मायया त्रिगुणया आत्मनि दुर्विभाव्यं
 व्यक्तं सृजसि अवसि लुम्पसि तत् गुणस्थः ।
 न एतैः भवान् अजित कर्मभिः अज्यते वै
 यत् स्वे सुखे अव्यवहिते अभिरतः अनवद्यः ॥ ८ ॥
 शुद्धिः नृणां न तु तथा ईड्य दुराशयानां
 विद्याश्रुताध्ययनदानतपक्रियाभिः ।
 सत्त्वआत्मनाम् ऋषभ ते यशसि प्रवृद्ध
 सत् श्रद्धया श्रवणसम्भृतया यथा स्यात् ॥ ९ ॥
 स्यात् नः तव अङ्घ्रिः अशुभाशयधूमकेतुः
 क्षेमाय यः मुनिभिः आर्द्रहृदौह्यमानः ।
 यः सात्वतैः समविभूतयः आत्मवद्भिः
 व्यूहे अर्चितः सवनशः स्वः अतिक्रमाय ॥ १० ॥
 यः चिन्त्यते प्रयतपाणिभिः अध्वराग्नौ
 त्रय्या निरुक्तविधिना ईश हविः गृहीत्वा ।
 अध्यात्मयोगः उत योगिभिः आत्ममायां
 जिज्ञासुभिः परमभागवतैः परीष्टः ॥ ११ ॥
 पर्युष्टया तव विभो वनमालया इयं
 संस्पर्धिनी भगवती प्रतिपत्निवत् श्रीः ।
 यः सुप्रणीतम् अमुयार्हणम् आदत् अन्नः
 भूयात् सदा अङ्घ्रिः अशुभआशयधूमकेतुः ॥ १२ ॥
 केतुः त्रिविक्रमयुतः त्रिपत् पताकः
 यः ते भयाभयकरः असुरदेवचम्बोः ।
 स्वर्गाय साधुषु खलु एषु इतराय भूमन्
 पादः पुनातु भगवन् भजताम् अर्धं नः ॥ १३ ॥
 नस्योतगावः इव यस्य वशे भवन्ति
 ब्रह्मआदयः अनुभूतः मिथुरर्द्यमानाः ।
 कालस्य ते प्रकृतिपूरुषयओः परस्य
 शं नः तनोतु चरणः पुरुषोत्तमस्य ॥ १४ ॥
 अस्य असि हेतुः उदयस्थितिसंयमानां
 अव्यक्तजीवमहताम् अपि कालम् आहुः ।
 सः अयं त्रिणाभिः अखिल अपचये प्रवृत्तः
 कालः गभीररयः उत्तमपूरुषः त्वम् ॥ १५ ॥
 त्वत्तः पुमान् समधिगम्य यया स्ववीर्यं
 धत्ते महान्तम् इव गर्भम् अमोघवीर्यः ।
 सः अयं तया अनुगतः आत्मनः आण्डकोशं
 हैमं ससर्ज बहिः आवरणैः उपेतम् ॥ १६ ॥

तत्स्थुषः च जगतः च भवान् अधीशः
 यत् मायया उत्थगुणविक्रियया उपनीतान् ।
 अर्थान् जुषन् अपि हृषीकपते न लिप्तः
 ये अन्ये स्वतः परिहृतात् अपि बिभ्यति स्म ॥ १७ ॥
 स्माया अवलोकलवदर्शितभावहारि
 भ्रूमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौण्डैः ।
 पत्न्यः तु षोडशसहस्रम् अनङ्गबाणैः
 यस्य इन्द्रियं विमथितुं करणैः विभ्यः ॥ १८ ॥
 विभ्यः तव अमृतकथा उदवहाः त्रिलोक्याः
 पादौ अनेजसरितः शमलानि हन्तुम् ।
 आनुश्रवं श्रुतिभिः अङ्घ्रिजम् अङ्गसङ्गैः
 तीर्थद्वयं शुचिषदस्तः उपस्पृशन्ति ॥ १९ ॥
 बादरायणिः उवाच ।
 इति अभिष्टूय विबुधैः सेशः शतधृतिः हरिम् ।
 अभ्यभाषत गोविन्दं प्रणम्य अम्बरम् आश्रितः ॥ २० ॥
 ब्रह्म उवाच ।
 भूमेः भार अवताराय पुरा विज्ञापितः प्रभो ।
 त्वम् अस्माभिः अशेषआत्मन् तत् तथा एव उपपादितम् ॥ २१ ॥
 धर्मः च स्थापितः सत्सु सत्यसन्धेषु वै त्वया ।
 कीर्तिः च दिक्षु विक्षिप्ता सर्वलोकमलआपहा ॥ २२ ॥
 अवतीर्य यदोः वंशे विभ्रत् रूपम् अनुत्तमम् ।
 कर्माणि उद्दामवृत्तानि हिताय जगतः अकृथाः ॥ २३ ॥
 यानि ते चरितानि ईश मनुष्याः साधवः कलौ ।
 शृण्वन्तः कीर्तयन्तः च तरिष्यन्ति अञ्जसा तमः ॥ २४ ॥
 यदुवंशे अवतीर्णस्य भवतः पुरुषोत्तम ।
 शरत् शतं व्यतीयाय पञ्चविंश अधिकं प्रभोः ॥ २५ ॥
 न अधुना ते अखिल आधार देवकार्य अवशेषितम् ।
 कुलं च विप्रशापेन नष्टप्रायम् अभूत् इदम् ॥ २६ ॥
 ततः स्वधाम परमं विशस्व यदि मन्यसे ।
 सलोकान् लोकपालान् नः पाहि वैकुण्ठकिङ्करान् ॥ २७ ॥
 श्री भगवान् उवाच ।
 अवधारितम् एतत् मे यदात्थ विबुधेश्वर ।
 कृतं वः कार्यम् अखिलं भूमेः भारः अवतारितः ॥ २८ ॥
 तत् इदं यादवकुलं वीर्यशौर्यश्रियोद्धतम् ।
 लोकं जिघृक्षत् रुद्धं मे वेलया इव महार्णवः ॥ २९ ॥
 यदि असंहृत्य दृप्तानां यदुनां विपुलं कुलम् ।

गन्तास्मि अनेन लोकः अयम् उद्वेलेन विनङ्कष्यति ॥ ३० ॥
 इदानीं नाशः आरब्धः कुलस्य द्विजशापतः ।
 यास्यामि भवनं ब्रह्मन् न एतत् अन्ते तव आनघ ॥ ३१ ॥
 श्री शुकः उवाच ।
 इति उक्तः लोकनाथेन स्वयम्भूः प्रणिपत्य तम् ।
 सह देवगणैः देवः स्वधाम समपद्यत ॥ ३२ ॥
 अथ तस्यां महोत्पातान् द्वारवत्यां समुत्थितान् ।
 विलोक्य भगवान् आह यदुवृद्धान् समागतान् ॥ ३३ ॥
 श्री भगवान् उवाच ।
 एते वै सुमहोत्पाताः व्युत्तिष्ठन्ति इह सर्वतः ।
 शापः च नः कुलस्य आसीत् ब्राह्मणेभ्यः दुरत्ययः ॥ ३४ ॥
 न वस्तव्यम् इह अस्माभिः जिजीविषुभिः आर्यकाः ।
 प्रभासं सुमहत् पुण्यं यास्यामः अद्य एव मा चिरम् ॥ ३५ ॥
 यत्र स्नात्वा दक्षशापात् गृहीतः यक्ष्मणौडुराट् ।
 विमुक्तः किल्बिषात् सद्यः भेजे भूयः कलोदयम् ॥ ३६ ॥
 वयं च तस्मिन् आप्लुत्य तर्पयित्वा पितृन्सुरान् ।
 भोजयित्वा उशिजः विप्रान् नानागुणवता अन्धसा ॥ ३७ ॥
 तेषु दानानि पात्रेषु श्रद्धया उप्त्वा महान्ति वै ।
 वृजिनानि तरिष्यामः दानैः नौभिः इव अर्णवम् ॥ ३८ ॥
 श्री शुकः उवाच ।
 एवं भगवता आदिष्टाः यादवाः कुलनन्दन ।
 गन्तुं कृतधियः तीर्थं स्यन्दनान् समयूयुजन् ॥ ३९ ॥
 तत् निरीक्ष्य उद्धवः राजन् श्रुत्वा भगवता उदितम् ।
 दृष्ट्वा अरिष्टानि घोराणि नित्यं कृष्णम् अनुव्रतः ॥ ४० ॥
 विविक्तः उपसङ्गम्य जगताम् ईश्वरेश्वरम् ।
 प्रणम्य शिरसा पादौ प्राञ्जलिः तम् अभाषत ॥ ४१ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 देवदेवेश योगेश पुण्यश्रवणकीर्तन ।
 संहृत्य एतत् कुलं नूनं लोकं सन्त्यक्ष्यते भवान् ।
 विप्रशापं समर्थः अपि प्रत्यहन् न यदि ईश्वरः ॥ ४२ ॥
 न अहं तव अङ्घ्रिकमलं क्षणार्धम् अपि केशव ।
 त्यक्तुं समुत्सहे नाथ स्वधाम नय माम् अपि ॥ ४३ ॥
 तव विक्रीडितं कृष्ण नृणां परममङ्गलम् ।
 कर्णपीयूषम् आस्वाद्य त्यजति अन्यस्पृहां जनः ॥ ४४ ॥
 शय्यआसनाटनस्थानस्नानक्रीडाशनआदिषु ।
 कथं त्वां प्रियम् आत्मानं वयं भक्ताः त्यजेमहि ॥ ४५ ॥

त्वया उपभुक्तस्रकगन्धवासः अलङ्कारचर्चिताः ।
उच्छिष्टभोजिनः दासाः तव मायां जयेमहि ॥ ४६ ॥
वाताशनाः यः ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनः ।
ब्रह्मआख्यं धाम ते यान्ति शान्ताः संन्यासिनः अमलाः ॥
४७ ॥

वयं तु इह महायोगिन् भ्रमन्तः कर्मवर्त्मसु ।
त्वत् वार्तया तरिष्यामः तावकैः दुस्तरं तमः ॥ ४८ ॥
स्मरन्तः कीर्तयन्तः ते कृतानि गदितानि च ।
गतिउत्स्मितईक्षणक्ष्वेलि यत् नृलोकविडम्बनम् ॥ ४९ ॥

श्री शुकः उवाच ।

एवं विज्ञापितः राजन् भगवान् देवकीसुतः ।
एकान्तिनं प्रियं भृत्यम् उद्धवं समभाषत ॥ ५० ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
संहितायामेकादशस्कन्धे देवस्तुत्युद्धवविज्ञापनं नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

श्री भगवान् उवाच ।

यत् आत्थ मां महाभाग तत् चिकीर्षितम् एव मे ।
ब्रह्मा भवः लोकपालाः स्वर्वासं मे अभिकाङ्क्षणः ॥ १ ॥
मया निष्पादितं हि अत्र देवकार्यम् अशेषतः ।
यदर्थम् अवतीर्णः अहम् अंशेन ब्रह्मणार्थितः ॥ २ ॥
कुलं वै शापनिर्दग्धं नङ्कष्यति अन्योन्यविग्रहात् ।
समुद्रः सप्तमे अहह्येतां पुरीं च प्लावयिष्यति ॥ ३ ॥
यः हि एव अयं मया त्यक्तः लोकः अयं नष्टमङ्गलः ।
भविष्यति अचिरात् साधो कलिनाऽपि निराकृतः ॥ ४ ॥
न वस्तव्यं त्वया एव इह मया त्यक्ते महीतले ।
जनः अधर्मरुचिः भद्रः भविष्यति कलौ युगे ॥ ५ ॥
त्वं तु सर्वं परित्यज्य स्नेहं स्वजनबन्धुषु ।
मयि आवेश्य मनः सम्यक् समदृक् विचरस्व गाम् ॥ ६ ॥
यत् इदं मनसा वाचा चक्षुर्भ्यां श्रवणआदिभिः ।
नश्वरं गृह्यमाणं च विद्धि मायामनोमयम् ॥ ७ ॥
पुंसः अयुक्तस्य नानार्थः भ्रमः सः गुणदोषभाक् ।
कर्माकर्मविकर्म इति गुणदोषधियः भिदा ॥ ८ ॥
तस्मात् युक्तैन्द्रियग्रामः युक्तचित्तः इदं जगत् ।
आत्मनि ईक्षस्व विततम् आत्मानं मयि अधीश्वरे ॥ ९ ॥
ज्ञानविज्ञानसंयुक्तः आत्मभूतः शरीरिणाम् ।

आत्मानुभवतुष्टआत्मा न अन्तरायैः विहन्यसे ॥ १० ॥
 दोषबुद्ध्या उभयातीतः निषेधात् न निवर्तते ।
 गुणबुद्ध्या च विहितं न करोति यथा अर्भकः ॥ ११ ॥
 सर्वभूतसुहृत् शान्तः ज्ञानविज्ञाननिश्चयः ।
 पश्यन् मदात्मकं विश्वं न विपद्येत वै पुनः ॥ १२ ॥
 श्री शुकः उवाच ।
 इति आदिष्टः भगवता महाभागवतः नृप ।
 उद्धवः प्रणिपत्य आह तत्त्वजिज्ञासुः अच्युतम् ॥ १३ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 योगेश योगविन्न्यास योगात्म योगसम्भव ।
 निःश्रेयसाय मे प्रोक्तः त्यागः संन्यासलक्षणः ॥ १४ ॥
 त्यागः अयं दुष्करः भूमन् कामानां विषयआत्मभिः ।
 सुतरां त्वयि सर्वआत्मन् न अभक्तैः इति मे मतिः ॥ १५ ॥
 सः अहं मम अहम् इति मूढमतिः विगाढः
 त्वत् मायया विरचित आत्मनि सानुबन्धे ।
 तत् तु अञ्जसा निगदितं भवता यथा अहम्
 संसाधयामि भगवन् अनुशाधि भृत्यम् ॥ १६ ॥
 सत्यस्य ते स्वदृशः आत्मनः आत्मनः अन्यम्
 वक्तारम् ईश विबुधेषु अपि न अनुचक्षे ।
 सर्वे विमोहितधियः तव मायया इमे
 ब्रह्मआदयः तनुभृतः बहिः अर्थभावः ॥ १७ ॥
 तस्मात् भवन्तम् अनवद्यम् अनन्तपारम्
 सर्वज्ञम् ईश्वरम् अकुण्ठविकुण्ठधिष्णि अयम् ।
 निर्विण्णधीः अहम् उ ह वृजनाभितप्तः
 नारायणं नरसखं शरणं प्रपद्ये ॥ १८ ॥
 श्री भगवान् उवाच ।
 प्रायेण मनुजा लोके लोकतत्त्वविचक्षणाः ।
 समुद्धरन्ति हि आत्मानम् आत्मना एव अशुभआशयात् ॥ १९ ॥
 आत्मनः गुरुः आत्मा एव पुरुषस्य विशेषतः ।
 यत् प्रत्यक्ष अनुमानाभ्यां श्रेयः असौ अनुविन्दते ॥ २० ॥
 पुरुषत्वे च मां धीराः साङ्ख्ययोगविशारदाः ।
 आविस्तरां प्रपश्यन्ति सर्वशक्ति उपबृंहितम् ॥ २१ ॥
 एकद्वित्रिचतुष्पादः बहुपादः तथा अपदः ।
 बह्वयः सन्ति पुरः सृष्टाः तासां मे पौरुषी प्रिया ॥ २२ ॥
 अत्र मां मार्गयन्त्यद्धाः युक्ताः हेतुभिः ईश्वरम् ।
 गृह्यमाणैः गुणैः लिङ्गैः अग्राह्यम् अनुमानतः ॥ २३ ॥

अत्र अपि उदाहरन्ति इमम् इतिहासं पुरातनम् ।
 अवधूतस्य संवादं यदोः अमिततेजसः ॥ २४ ॥
 अवधूतं द्विजं कञ्चित् चरन्तम् अकुतोभयम् ।
 कविं निरीक्ष्य तरुणं यदुः पप्रच्छ धर्मवित् ॥ २५ ॥
 यदुः उवाच ।
 कुतः बुद्धिः इयं ब्रह्मन् अकर्तुः सुविशारदा ।
 याम् आसाद्य भवान् लोकं विद्वान् चरति बालवत् ॥ २६ ॥
 प्रायः धर्मार्थकामेषु विवित्सायां च मानवाः ।
 हेतुना एव समीहन्ते आयुषः यशसः श्रियः ॥ २७ ॥
 त्वं तु कल्पः कविः दक्षः सुभगः अमृतभाषणः ।
 न कर्ता नेहसे किञ्चित् जडौन्मत्तपिशाचवत् ॥ २८ ॥
 जनेषु दह्यमानेषु कामलोभदवाग्निना ।
 न तप्यसे अग्निना मुक्तः गङ्गाम्भस्थः इव द्विपः ॥ २९ ॥
 त्वं हि नः पृच्छतां ब्रह्मन् आत्मनि आनन्दकारणम् ।
 ब्रूहि स्पर्शविहीनस्य भवतः केवल आत्मनः ॥ ३० ॥
 श्री भगवान् उवाच ।
 यदुना एवं महाभागः ब्रह्मण्येन सुमेधसा ।
 पृष्टः सभाजितः प्राह प्रश्रय अवनतं द्विजः ॥ ३१ ॥
 ब्राह्मणः उवाच ।
 सन्ति मे गुरवः राजन् बहवः बुद्ध्या उपाश्रिताः ।
 यतः बुद्धिम् उपादाय मुक्तः अटामि इह तान् श्रुणु ॥ ३२ ॥
 पृथिवी वायुः आकाशम् आपः अग्निः चन्द्रमा रविः ।
 कपोतः अजगरः सिन्धुः पतङ्गः मधुकृद् गजः ॥ ३३ ॥
 मधुहा हरिणः मीनः पिङ्गला कुररः अर्भकः ।
 कुमारी शरकृत् सर्पः ऊर्णनाभिः सुपेशकृत् ॥ ३४ ॥
 एते मे गुरवः राजन् चतुर्विंशतिः आश्रिताः ।
 शिक्षा वृत्तिभिः एतेषाम् अन्वशिक्षम् इह आत्मनः ॥ ३५ ॥
 यतः यत् अनुशिक्षामि यथा वा नाहुषआत्मज ।
 तत् तथा पुरुषव्याघ्र निबोध कथयामि ते ॥ ३६ ॥
 भूतैः आक्रमाणः अपि धीरः दैववशानुगैः ।
 तत् विद्वान् न चलेत् मार्गात् अन्वशिक्षं क्षितेः व्रतम् ॥ ३७ ॥
 शश्वत् परार्थसर्वेहः परार्थ एकान्तसम्भवः ।
 साधुः शिक्षेत भूभृत्तः नगशिष्यः परात्मताम् ॥
 ३८ ॥
 प्राणवृत्त्या एव सन्तुष्येत् मुनिः न एव इन्द्रियप्रियैः ।
 ज्ञानं यथा न नश्येत न अवकीर्येत वाङ्मनः ॥ ३९ ॥

विषयेषु आविशन् योगी नानाधर्मेषु सर्वतः ।
 गुणदोषव्यपेत आत्मा न विषज्जेत वायुवत् ॥ ४० ॥
 पार्थिवेषु इह देहेषु प्रविष्टः तत् गुणआश्रयः ।
 गुणैः न युज्यते योगी गन्धैः वायुः इव आत्मदृक् ॥ ४१ ॥
 अन्तः हितः च स्थिरजङ्गमेषु
 ब्रह्म आत्मभावेन समन्वयेन ।
 व्याप्त्य अवच्छेदम् असङ्गम् आत्मनः
 मुनिः नभः त्वं विततस्य भावयेत् ॥ ४२ ॥
 तेजः अबन्नमयैः भावैः मेघ आद्यैः वायुना ईरितैः ।
 न स्पृश्यते नभः तद्वत् कालसृष्टैः गुणैः पुमान् ॥
 ४३ ॥
 स्वच्छः प्रकृतितः स्निग्धः माधुर्यः तीर्थभूः नृणाम् ।
 मुनिः पुनाति अपां मित्रम् ईक्ष उपस्पर्शकीर्तनैः ॥ ४४ ॥
 तेजस्वी तपसा दीप्तः दुर्धर्षोदरभाजनः ।
 सर्वभक्षः अपि युक्त आत्मा न आदत्ते मलम् अग्निवत् ॥ ४५ ॥
 क्वचित् शन्नः क्वचित् स्पष्टः उपास्यः श्रेयः इच्छताम् ।
 भुङ्क्ते सर्वत्र दातृणां दहन् प्राक् उत्तर अशुभम् ॥
 ४६ ॥
 स्वमायया सृष्टम् इदं सत् असत् लक्षणं विभुः ।
 प्रविष्टः ईयते तत् तत् स्वरूपः अग्निः इव एधसि ॥ ४७ ॥
 विसर्गाद्याः श्मशानान्ताः भावाः देहस्य न आत्मनः ।
 कलानाम् इव चन्द्रस्य कालेन अव्यक्तवर्त्मना ॥ ४८ ॥
 कालेन हि ओघवेगेन भूतानां प्रभव अपि अयौ ।
 नित्यौ अपि न दृश्येते आत्मनः अग्नेः यथा अर्चिषाम् ॥ ४९ ॥
 गुणैः गुणान् उपादत्ते यथाकालं विमुञ्चति ।
 न तेषु युज्यते योगी गोभिः गाः इव गोपतिः ॥ ५० ॥
 बुध्यते स्वेन भेदेन व्यक्तिस्थः इव तत् गतः ।
 लक्ष्यते स्थूलमतिभिः आत्मा च अवस्थितः अर्कवत् ॥ ५१ ॥
 न अतिस्नेहः प्रसङ्गः वा कर्तव्यः क्व अपि केनचित् ।
 कुर्वन् विन्देत सन्तापं कपोतः इव दीनधीः ॥ ५२ ॥
 कपोतः कश्चन अरण्ये कृतनीडः वनस्पतौ ।
 कपोत्या भार्यया सार्धम् उवास कतिचित् समाः ॥ ५३ ॥
 कपोतौ स्नेहगुणितहृदयौ गृहधर्मिणौ ।
 दृष्टिं दृष्ट्याङ्गम् अङ्गेन बुद्धिं बुद्ध्या बबन्धतुः ॥
 ५४ ॥
 शय्यासनाटनस्थानवार्ताक्रीडाशनआदिकम् ।

मिथुनीभूय विस्रब्धौ चेरतुः वनराजिषु ॥ ५५ ॥
यं यं वाञ्छति सा राजन् तर्पयन्ति अनुकम्पिता ।
तं तं समनयत् कामं कृच्छ्रेण अपि अजितैन्द्रियः ॥ ५६ ॥
कपोती प्रथमं गर्भं गृह्णति कालः आगते ।
अण्डानि सुषुवे नीडे स्वपत्युः संनिधौ सती ॥ ५७ ॥
तेषु काले व्यजायन्त रचितावयवा हरेः ।
शक्तिभिः दुर्विभाव्याभिः कोमलाङ्गतनूरुहाः ॥ ५८ ॥
प्रजाः पुपुषतुः प्रीतौ दम्पती पुत्रवत्सलौ ।
शृण्वन्तौ कूजितं तासां निर्वृतौ कलभाषितैः ॥ ५९ ॥
तासां पतत्रैः सुस्पर्शैः कूजितैः मुग्धचेष्टितैः ।
प्रत्युद्गमैः अदीनानां पितरौ मुदम् आपतुः ॥ ६० ॥
स्नेहानुबद्धहृदयौ अन्योन्यं विष्णुमायया ।
विमोहितौ दीनधियौ शिशून् पुपुषतुः प्रजाः ॥ ६१ ॥
एकदा जग्मतुः तासाम् अन्नार्थं तौ कुटुम्बिनौ ।
परितः कानने तस्मिन् अर्थिनौ चेरतुः चिरम् ॥ ६२ ॥
दृष्ट्वा तान् लुब्धकः कश्चित् यदृच्छ अतः वनेचरः ।
जगृहे जालम् आतत्य चरतः स्वालयान्तिके ॥ ६३ ॥
कपोतः च कपोती च प्रजापोषे सदा उत्सुकौ ।
गतौ पोषणम् आदाय स्वनीडम् उपजग्मतुः ॥ ६४ ॥
कपोती स्वात्मजान् वीक्ष्य बालकान् जालसंवृतान् ।
तान् अभ्यधावत् क्रोशन्ती क्रोशतः भृशदुःखिता ॥ ६५ ॥
सा असकृत् स्नेहगुणिता दीनचित्ता अजमायया ।
स्वयं च अबध्यत शिवा बद्धान् पश्यन्ति अपस्मृतिः ॥ ६६ ॥
कपोतः च आत्मजान् बद्धान् आत्मनः अपि अधिकान् प्रियान् ।
भार्या च आत्मसमां दीनः विललाप अतिदुःखितः ॥ ६७ ॥
अहो मे पश्यत अपायम् अल्पपुण्यस्य दुर्मतेः ।
अतृप्तस्य अकृतार्थस्य गृहः त्रैवर्गिकः हतः ॥ ६८ ॥
अनुरूपा अनुकूला च यस्य मे पतिदेवता ।
शून्ये गृहे मां सन्त्यज्य पुत्रैः स्वर्याति साधुभिः ॥ ६९ ॥
सः अहं शून्ये गृहे दीनः मृतदारः मृतप्रजः ।
जिजीविषे किमर्थं वा विधुरः दुःखजीवितः ॥ ७० ॥
तान् तथा एव आवृतान् शिग्भिः मृत्युग्रस्तान् विचेष्टतः ।
स्वयं च कृपणः शिक्षु पश्यन् अपि अबुधः अपतत् ॥ ७१ ॥
तं लब्ध्वा लुब्धकः क्रूरः कपोतं गृहमेधिनम् ।
कपोतकान् कपोतीं च सिद्धार्थः प्रययौ गृहम् ॥ ७२ ॥
एवं कुटुम्बी अशान्त आत्मा द्वन्द्व आरामः पतत् त्रिवत् ।

पुष्पान् कुटुम्बं कृपणः सानुबन्धः अवसीदति ॥ ७३ ॥
 यः प्राप्य मानुषं लोकं मुक्तिद्वारम् अपावृतम् ।
 गृहेषु खगवत् सक्तः तम् आरूढच्युतं विदुः ॥ ७४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 यद्वधूतेतिहासे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
 अथाष्टमोऽध्यायः ।
 सुखम् ऐन्द्रियकं राजन् स्वर्गे नरकः एव च ।
 देहिनः यत् यथा दुःखं तस्मात् न इच्छेत तत् बुधाः ॥ १ ॥
 ग्रासं सुमृष्टं विरसं महान्तं स्तोकम् एव वा ।
 यदृच्छया एव अपतितं ग्रसेत् आजगरः अक्रियः ॥ २ ॥
 शयीत अहानि भूरीणि निराहारः अनुपक्रमः ।
 यदि न उपनमेत् ग्रासः महाहिः इव दिष्टभुक् ॥ ३ ॥
 ओजः सहोबलयुतं विभ्रत् देहम् अकर्मकम् ।
 शयानः वीतनिद्रः च नेहेत इन्द्रियवान् अपि ॥ ४ ॥
 मुनिः प्रसन्नगम्भीरः दुर्विगाह्यः दुरत्ययः ।
 अनन्तपारः हि अक्षोभ्यः स्तिमित उदः इव अर्णवः ॥ ५ ॥
 समृद्धकामः हीनः वा नारायणपरः मुनिः ।
 न उत्सर्पेत न शुष्येत सरिद्धिः इव सागरः ॥ ६ ॥
 दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायां तत् भावैः अजितेन्द्रियः ।
 प्रलोभितः पतति अन्धे तमसि अग्नौ पतङ्गवत् ॥ ७ ॥
 योषित् हिरण्य आभरण अम्बरादि
 द्रव्येषु मायारचितेषु मूढः ।
 प्रलोभितात्मा हि उपभोगबुद्ध्या
 पतङ्गवत् नश्यति नष्टदृष्टिः ॥ ८ ॥
 स्तोकं स्तोकं ग्रसेत् ग्रासं देहः वर्तेत यावता ।
 गृहान् अहिंसत् न आतिष्ठेत् वृत्तिं माधुकरिं मुनिः ॥ ९ ॥
 अणुभ्यः च महद्भ्यः च शास्त्रेभ्यः कुशलः नरः ।
 सर्वतः सारम् आदद्यात् पुष्पेभ्यः इव षट्पदः ॥ १० ॥
 सायन्तनं श्वस्तनं वा न सङ्गृहीत भिक्षितम् ।
 पाणिपात्र उदरामत्रः मक्षिका इव न सङ्गृही ॥ ११ ॥
 सायन्तनं श्वस्तनं वा न सङ्गृहीत भिक्षुकः ।
 मक्षिकाः इव सङ्गृह्णन् सह तेन विनश्यति ॥ १२ ॥
 पद अपि युवतीं भिक्षुः न स्पृशेत् दारवीम् अपि ।
 स्पृशन् करीव बध्येत करिण्या अङ्गसङ्गतः ॥ १३ ॥
 न अधिगच्छेत् स्त्रियं प्राज्ञः कर्हिचित् मृत्युम् आत्मनः ।

बल अधिकैः स हन्येत गजैः अन्यैः गजः यथा ॥ १४ ॥
 न देयं न उपभोग्यं च लुब्धैः यत् दुःख सञ्चितम् ।
 भुङ्क्ते तत् अपि तत् च अन्यः मधुहेव अर्थवित् मधु ॥ १५ ॥
 सुख दुःख उपार्जितैः वित्तैः आशासानां गृह आशिषः ।
 मधुहेव अग्रतः भुङ्क्ते यतिः वै गृहमेधिनाम् ॥ १६ ॥
 ग्राम्यगीतं न श्रुणुयात् यतिः वनचरः क्वचित् ।
 शिखेत हरिणात् वद्धात् मृगयोः गीतमोहितात् ॥ १७ ॥
 नृत्यवादित्रगीतानि जुषन् ग्राम्याणि योषिताम् ।
 आसां क्रीडनकः वश्यः ऋष्यशृङ्गः मृगीसुतः ॥ १८ ॥
 जिह्वया अतिप्रमाथिन्या जनः रसविमोहितः ।
 मृत्युम् ऋच्छति असत् बुद्धिः मीनः तु बडिशैः यथा ॥ १९ ॥
 इन्द्रियाणि जयन्ति आशुः निराहाराः मनीषिणः ।
 वर्जयित्वा तु रसनं तत् निरन्नस्य वर्धते ॥ २० ॥
 तावत् जितेन्द्रियः न स्यात् विजितानि इन्द्रियः पुमान् ।
 न जयेत् रसनं यावत् जितं सर्वं जिते रसे ॥ २१ ॥
 पिङ्गला नाम वेश्या आसीत् विदेहनगरे पुरा ।
 तस्या मे शिक्षितं किञ्चित् निबोध नृपनन्दन ॥ २२ ॥
 सा स्वैरिण्येकदा कान्तं सङ्केत उपनेष्यती ।
 अभूत्काले बहिर्द्वारि बिभ्रती रूपमुत्तमम् ॥ २३ ॥
 मार्ग आगच्छतो वीक्ष्य पुरुषान्पुरुषर्षभ ।
 तान् शुल्कदान्वित्तवतः कान्तान्मेनेऽर्थकामुका ॥ २४ ॥
 आगतेष्वपयातेषु सा सङ्केतोपजीवनी ।
 अप्यन्यो वित्तवान्कोऽपि मामुपैष्यति भूरिदः ॥ २५ ॥
 एअवं दुराशया ध्वस्तनिद्रा द्वार्यवलम्बती ।
 निर्गच्छन्ती प्रविशती निशीथं समपद्यत ॥ २६ ॥
 तस्या वित्ताशया शुष्यद्वक्त्राया दीनचेतसः ।
 निर्वेदः परमो जज्ञे चिन्ताहेतुः सुखावहः ॥ २७ ॥
 तस्या निर्विण्णचित्ताया गीतं श्रुणु यथा मम ।
 निर्वेद आशापाशानां पुरुषस्य यथा ह्यसिः ॥ २८ ॥
 न हि अङ्गाजातनिर्वेदः देहबन्धं जिहासति ।
 यथा विज्ञानरहितः मनुजः ममतां नृप ॥ २९ ॥
 पिङ्गला उवाच ।
 अहो मे मोहविततिं पश्यत अविजित आत्मनः ।
 या कान्तात् असतः कामं कामये येन बालिशा ॥ ३० ॥
 सन्तं समीपे रमणं रतिप्रदं
 वित्तप्रदं नित्यम् इमं विहाय ।

अकामदं दुःखभय आदि शोक
 मोहप्रदं तुच्छम् अहं भजे अज्ञा ॥ ३१ ॥
 अहो मयात्मा परितापितो वृथा
 साङ्केत्यवृत्त्याऽतिविगर्ह्यवार्तया ।
 स्त्रैणान्नराद्याऽर्थतृषोऽनुशोच्या
 त्क्रीतेन वित्तं रतिमात्मनेच्छती ॥ ३२ ॥
 यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंश्य
 स्थूणं त्वचा रोमनखैः पिनद्धम् ।
 क्षरन्नवद्वारमगारमेतद्
 विण्मूत्रपूर्णं मदुपैति कान्या ॥ ३३ ॥
 विदेहानां पुरे ह्यस्मिन्नहमेकैव मूढधीः ।
 याऽन्यस्मिच्छन्त्यसत्यस्मादात्मदात्काममच्युतात् ॥ ३४ ॥
 सुहृत्प्रेष्ठतमो नाथ आत्मा चायं शरीरिणाम् ।
 तं विक्रीयात्मनैवाहं रमेऽनेन यथा रमा ॥ ३५ ॥
 कियत्प्रियं ते व्यभजन्कामा ये कामदा नराः ।
 आद्यन्तवन्तो भार्याया देवा वा कालविद्वृताः ॥ ३६ ॥
 नूनं मे भगवान् प्रीतः विष्णुः केन अपि कर्मणा ।
 निर्वेदः अयं दुराशाया यत् मे जातः सुखावहः ॥ ३७ ॥
 मैवं स्युर्मन्दभग्यायाः क्लेशा निर्वेदहेतवः ।
 येनानुबन्धं निहृत्य पुरुषः शममृच्छति ॥ ३८ ॥
 तेन उपकृतम् आदाय शिरसा ग्राम्यसङ्गताः ।
 त्यक्त्वा दुराशाः शरणं व्रजामि तम् अधीश्वरम् ॥ ३९ ॥
 सन्तुष्टा श्रद्धधत्येतद्यथालाभेन जीवती ।
 विहराम्यमुनैवाहमात्मना रमणेन वै ॥ ४० ॥
 संसारकूपे पतितं विषयैर्मुषितेक्षणम् ।
 ग्रस्तं कालाहिनाऽऽत्मानं कोऽन्यस्त्रातुमधीश्वरः ॥ ४१ ॥
 आत्मा एव हि आत्मनः गोप्ता निर्विद्येत यदाखिलात् ।
 अप्रमत्तः इदं पश्यत् ग्रस्तं कालाहिना जगत् ॥ ४२ ॥
 ब्राह्मण उवाच ।
 एअवं व्यवसितमतिर्दुराशां कान्ततर्षजाम् ।
 छित्त्वोपशममास्थाय शय्यामुपविवेश सा ॥ ४३ ॥
 आशा हि परमं दुःखं नैराश्यं परमं सुखम् ।
 यथा संछिद्य कान्ताशां सुखं सुष्वाप पिङ्गला ॥ ४४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे पिङ्गलोपाख्याऽनेष्टमोऽध्यायः
 ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः ।
 ब्राह्मणः उवाच ।
 परिग्रहः हि दुःखाय यत् यत् प्रियतमं नृणाम् ।
 अनन्तं सुखम् आप्नोति तत् विद्वान् यः तु अकिञ्चनः ॥ १ ॥
 सामिषं कुररं जघ्नुः बलिनः ये निरामिषाः ।
 तत् आमिषं परित्यज्य सः सुखं समविन्दत ॥ २ ॥
 न मे मानावमानौ स्तः न चिन्ता गेहपुत्रिणाम् ।
 आत्मक्रीडः आत्मरतिः विचरामि इह बालवत् ॥ ३ ॥
 द्वौ एव चिन्तया मुक्तौ परम आनन्दः आप्लुतौ ।
 यः विमुग्धः जडः बालः यः गुणेभ्यः परं गतः ॥ ४ ॥
 क्वचित् कुमारी तु आत्मानं वृणानान् गृहम् आगतान् ।
 स्वयं तान् अर्हयामास क्वापि यातेषु बन्धुषु ॥ ५ ॥
 तेषम् अभ्यवहारार्थं शालीन् रहसि पार्थिव ।
 अवघ्नन्त्याः प्रकोष्ठस्थाः चक्रुः शङ्काः स्वनं महत् ॥
 ६ ॥
 सा तत् जुगुप्सितं मत्वा महती व्रीडिता ततः ।
 बभञ्ज एकैकशः शङ्कान् द्वौ द्वौ पाण्योः अशेषयत् ॥
 ७ ॥
 उभयोः अपि अभूत् घोषः हि अवघ्नन्त्याः स्म शङ्कयोः ।
 तत्र अपि एकं निरभिदत् एकस्मान् न अभवत् ध्वनिः ॥ ८ ॥
 अन्वशिक्षम् इमं तस्याः उपदेशम् अरिन्दम ।
 लोकान् अनुचरन् एतान् लोकतत्त्वविवित्सया ॥ ९ ॥
 वासे बहूनां कलहः भवेत् वार्ता द्वयोः अपि ।
 एकः एव चरेत् तस्मात् कुमार्याः इव कङ्कणः ॥ १० ॥
 मनः एकत्र संयुज्यात् जितश्वासः जित आसनः ।
 वैराग्याभ्यासयोगेन ध्रियमाणम् अतन्द्रितः ॥ ११ ॥
 यस्मिन् मनः लब्धपदं यत् एतत्
 शनैः शनैः मुञ्चति कर्मरेणून् ।
 सत्त्वेन वृद्धेन रजः तमः च
 विधूय निर्वाणम् उपैति अनिन्धनम् ॥ १२ ॥
 तत् एवम् आत्मनि अवरुद्धचित्तः
 न वेद किञ्चित् बहिः अन्तरं वा ।
 यथा इषुकारः नृपतिं व्रजन्तम्
 इषौ गतात्मा न ददर्श पार्श्वे ॥ १३ ॥
 एकचार्यनिकेतः स्यात् अप्रमत्तः गुहाशयः ।
 अलक्ष्यमाणः आचारैः मुनिः एकः अल्पभाषणः ॥ १४ ॥

गृहारम्भः अतिदुःखाय विफलः च अभ्रुवात्मनः ।
 सर्पः परकृतं वेश्म प्रविश्य सुखम् एधते ॥ १५ ॥
 एको नारायणो देवः पूर्वसृष्टं स्वमायया ।
 संहृत्य कालकलया कल्पान्त इदमीश्वरः ॥ १६ ॥
 एक एवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽखिलाश्रयः ।
 कालेनात्मानुभावेन साम्यं नीतासु शक्तिषु ।
 सत्त्वादिष्वादिपुण्ड्रः प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ १७ ॥
 परावराणां परम आस्ते कैवल्यसंज्ञितः ।
 केवलानुभवानन्दसन्दोहो निरुपाधिकः ॥ १८ ॥
 केवलात्मानुभावेन स्वमायां त्रिगुणात्मिकाम् ।
 संक्षोभयन्सृजत्यादौ तथा सूत्रमरिन्दम ॥ १९ ॥
 तामाहुस्त्रिगुणव्यक्तं सृजन्तीं विश्वतोमुखम् ।
 यस्मिन्प्रोतमिदं विश्वं येन संसरते पुमान् ॥ २० ॥
 यथा ऊर्णनाभिः हृदयात् ऊर्णां सन्तत्य वक्त्रतः ।
 तथा विहृत्य भूयस्तां ग्रसति एवं महेश्वरः ॥ २१ ॥
 यत्र यत्र मनः देही धारयेत् सकलं धिया ।
 स्नेहात् द्वेषात् भयात् वा अपि याति तत् तत् सरूपताम् ॥ २२ ॥
 कीटः पेशस्कृतं ध्यायन् कुड्यां तेन प्रवेशितः ।
 याति तत् ससत्मतां राजन् पूर्वरूपम् असन्त्यजन् ॥ २३ ॥
 एवं गुरुभ्यः एतेभ्यः एष मे शिक्षिता मतिः ।
 स्वात्मा उपशिक्षितां बुद्धिं श्रुणु मे वदतः प्रभो ॥ २४ ॥
 देहः गुरुः मम विरक्तिविवेकहेतुः
 विभ्रत् स्म सत्त्वनिधनं सतत अर्त्युत् अर्कम् ।
 तत्त्वानि अनेन विमृशामि यथा तथा अपि
 पारक्यम् इति अवसितः विचरामि असङ्गः ॥ २५ ॥
 जायात्मजार्थपशुभृत्यगृहाप्तवर्गान्
 पुष्पाति यत् प्रियचिकीर्षया वितन्वन् ॥
 स्वान्ते सकृच्छ्रम् अवरुद्धधनः सः देहः
 सृष्ट्वा अस्य बीजम् अवसीदति वृक्षधर्मा ॥ २६ ॥
 जिह्वा एकतः अमुम् अवकर्षति कर्हि तर्षा
 शिश्नः अन्यतः त्वक् उदरं श्रवणं कुतश्चित् ।
 प्राणः अन्यतः चपलदृक् क्व च कर्मशक्तिः
 बह्व्यः सपत्न्यः इव गेहपतिं लुनन्ति ॥ २७ ॥
 सृष्ट्वा पुराणि विविधानि अजया आत्मशक्त्या
 वृक्षान् सरीसृपपशून्खगदंशमत्स्यान् ।
 तैः तैः अतुष्टहृदयः पुरुषं विधाय

ब्रह्मावलोकधिषणं मुदमाप देवः ॥ २८ ॥
 लब्ध्वा सुदुर्लभम् इदं बहुसम्भवान्ते
 मानुष्यमर्थदमनित्यमपीह धीरः ।
 तूर्णं यतेत न पतेत् अनुमृत्युः यावत्
 निःश्रेयसाय विषयः खलु सर्वतः स्यात् ॥ २९ ॥
 एवं सञ्जातवैराग्यः विज्ञानलोक आत्मनि ।
 विचरामि महीम् एतां मुक्तसङ्गः अनहङ्कृतिः ॥ ३० ॥
 न हि एकस्मात् गुरोः ज्ञानं सुस्थिरं स्यात् सुपुष्कलम् ।
 ब्रह्म एतत् अद्वितीयं वै गीयते बहुधा ऋषिभिः ॥ ३१ ॥
 श्रीभगवानुवाच ।
 इत्युक्त्वा स यदुं विप्रस्तमामन्त्रय गभीरधीः ।
 वन्दितो आभ्यर्थितो राज्ञा ययौ प्रीतो यथागतम् ॥ ३२ ॥
 अवधूतवचः श्रुत्वा पूर्वेषां नः स पूर्वजः ।
 सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः समचित्तो बभूव ह ॥ ३३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसंवादे
 नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
 अथ दशमोऽध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 मया उदितेषु अवहितः स्वधर्मेषु मदाश्रयः ।
 वर्णाश्रमकुल आचारम् अकामात्मा समाचरेत् ॥ १ ॥
 अन्वीक्षेत विशुद्धात्मा देहिनां विषयात्मनाम् ।
 गुणेषु तत्त्वध्यानेन सर्वारम्भविपर्ययम् ॥ २ ॥
 सुप्तस्य विषयालोकः ध्यायतः वा मनोरथः ।
 नानामकत्वात् विफलः तथा भेदात्मदीः गुणैः ॥ ३ ॥
 निवृत्तं कर्म सेवेत प्रवृत्तं मत्परः त्यजेत् ।
 जिज्ञासायां सम्प्रवृत्तः न अद्रियेत् कर्म चोदनाम् ॥ ४ ॥
 यमानभीक्षणं सेवेत नियमान् मत्परः क्वचित् ।
 मदभिज्ञं गुरुं शान्तम् उपासीत मदात्मकम् ॥ ५ ॥
 अमान्यमत्सरः दक्षः निर्ममः दृढसौहृदः ।
 असत्वरः अर्थजिज्ञासुः अनसूयौः अमोघवाक् ॥ ६ ॥
 जायापत्यगृहक्षेत्रस्वजनद्रविण आदिषु ।
 उदासीनः समं पश्यन् सर्वेषु अर्थम् इव आत्मनः ॥ ७ ॥
 विलक्षणः स्थूलसूक्ष्मात् देहात् आत्मेक्षिता स्वदृक् ।
 यथाग्निः दारुणः दाह्यात् दाहकः अन्यः प्रकाशकः ॥ ८ ॥
 निरोध उत्पत्ति अणु बृहन् नानात्वं तत्कृतान् गुणान् ।

अन्तः प्रविष्टः आधत्तः एवं देहगुणान् परः ॥ ९ ॥
 यः असौ गुणैः विरचितः देहः अयं पुरुषस्य हि ।
 संसारः तत् निबन्धः अयं पुंसः विद्यात् छिदात्मनः ॥ १० ॥
 तस्मात् जिज्ञासया आत्मानम् आत्मस्थं परम् ।
 सङ्गम्य निरसेत् एतत् वस्तुबुद्धिं यथाक्रमम् ॥ ११ ॥
 आचार्यः अरणिः आद्यः स्यात् अन्तेवासि उत्तर अरणिः ।
 तत् सन्धानं प्रवचनं विद्या सन्धिः सुखावहः ॥ १२ ॥
 वैशारदी सा अतिविशुद्धबुद्धिः
 धुनोति मायां गुणसम्प्रसूताम् ।
 गुणान् च सन्दह्य यत् आत्मम् एतत्
 स्वयं च शाम्यति असमिद् यथा अग्निः ॥ १३ ॥
 अथ एषां कर्मकर्तृणां भोक्तृणां सुखदुःखयोः ।
 नानात्वम् अथ नित्यत्वं लोककालागम आत्मनाम् ॥ १४ ॥
 मन्यसे सर्वभावानां संस्था हि औत्पत्तिकी यथा ।
 तत् तत् आकृतिभेदेन जायते भिद्यते च धीः ॥ १५ ॥
 एवम् अपि अङ्ग सर्वेषां देहिनां देहयोगतः ।
 काल अवयवतः सन्ति भावा जन्मादयोः असकृत् ॥ १६ ॥
 अत्र अपि कर्मणां कर्तुः अस्वातन्त्र्यं च लक्ष्यते ।
 भोक्तुः च दुःखसुखयोः कः अन्वर्थः विवशं भजेत् ॥ १७ ॥
 न देहिनां सुखं किञ्चित् विद्यते विदुषाम् अपि ।
 तथा च दुःखं मूढानां वृथा अहङ्करणं परम् ॥ १८ ॥
 यदि प्राप्तिं विघातं च जानन्ति सुखदुःखयोः ।
 ते अपि अद्धा न विदुः योगं मृत्युः न प्रभवेत् यथा ॥ १९ ॥
 कः अन्वर्थः सुखयति एनं कामः वा मृत्युः अन्तिके ।
 आघातं नीयमानस्य वध्यसि एव न तुष्टिदः ॥ २० ॥
 श्रुतं च दृष्टवत् दुष्टं स्पर्धा असूया अत्ययव्ययैः ।
 बहु अन्तराय कामत्वात् कृषिवत् च अपि निष्फलम् ॥ २१ ॥
 अन्तरायैः अविहतः यदि धर्मः स्वनुष्ठितः ।
 तेनापि निर्जितं स्थानं यथा गच्छति तत् श्रुणु ॥ २२ ॥
 इष्ट्वा इह देवताः यज्ञैः स्वर्लोकं याति याज्ञिकः ।
 भुञ्जीत देववत् तत्र भोगान् दिव्यान् निज अर्जितान् ॥ २३ ॥
 स्वपुण्य उपचिते शुभ्रे विमानः उपगीयते ।
 गन्धर्वैः विहरन्मध्ये देवीनां हृद्यवेषधृक् ॥ २४ ॥
 स्त्रीभिः कामगयानेन किङ्किणीजालमालिना ।
 क्रीडन् न वेद आत्मपातं सुराक्रीडेषु निर्वृतः ॥ २५ ॥
 तावत् प्रमोदते स्वर्गे यावत् पुण्यं समाप्यते ।

क्षीणपुण्यः पतति अर्वाक् अनिच्छन् कालचालितः ॥ २६ ॥
 यदि अधर्मरतः सङ्गात् असतां वा अजितेन्द्रियः ।
 कामात्मा कृपणः लुब्धः स्त्रैणः भूतविहिंसकः ॥ २७ ॥
 पशून् अविधिना आलभ्य प्रेतभूतगणान् यजन् ।
 नरकान् अवशः जन्तुः गत्वा याति उल्बणं तमः ॥ २८ ॥
 कर्माणि दुःख उदर्काणि कुर्वन् देहेन तैः पुनः ।
 देहम् आभजते तत्र किं सुखं मर्त्यधर्मिणः ॥ २९ ॥
 लोकानां लोक पालानां मद्भयं कल्पजीविनाम् ।
 ब्रह्मणः अपि भयं मत्तः द्विपराधपर आयुषः ॥ ३० ॥
 गुणाः सृजन्ति कर्माणि गुणः अनुसृजते गुणान् ।
 जीवः तु गुणसंयुक्तः भुङ्क्ते कर्मफलानि असौ ॥ ३१ ॥
 यावत् स्यात् गुणवैषम्यं तावत् नानात्वम् आत्मनः ।
 नानात्वम् आत्मनः यावत् पारतन्त्र्यं तदा एव हि ॥ ३२ ॥
 यावत् अस्य अस्वतन्त्रत्वं तावत् ईश्वरतः भयम् ।
 यः एतत् समुपासीरन् ते मुह्यन्ति शुचार्पिताः ॥ ३३ ॥
 कालः आत्मा आगमः लोकः स्वभावः धर्मः एव च ।
 इति मां बहुधा प्राहुः गुणव्यतिकरे सति ॥ ३४ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 गुणेषु वर्तमानः अपि देहजेषु अनपावृताः ।
 गुणैः न बध्यते देही बध्यते वा कथं विभो ॥ ३५ ॥
 कथं वर्तेत विहरेत् कैः वा ज्ञायेत लक्षणैः ।
 किं भुञ्जीत उत विसृजेत् शयीत आसीत याति वा ॥ ३६ ॥
 एतत् अच्युत मे ब्रूहि प्रश्नं प्रश्नविदां वर ।
 नित्यमुक्तः नित्यबद्धः एकः एव इति मे भ्रमः ॥ ३७ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसंवादे
 दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 अथ एकादशोऽध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 बद्धः मुक्तः इति व्याख्या गुणतः मे न वस्तुतः ।
 गुणस्य मायामूलत्वात् न मे मोक्षः न बन्धनम् ॥ १ ॥
 शोकमोहौ सुखं दुःखं देहापत्तिः च मायया ।
 स्वप्नः यथा आत्मनः ख्यातिः संसृतिः न तु वास्तवी ॥ २ ॥
 विद्या अविद्ये मम तनू विद्धि उद्धव शरीरिणाम् ।
 मोक्षबन्धकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥ ३ ॥
 एकस्य एव मम अंशस्य जीवस्य एव महामते ।

बन्धः अस्य अविद्याया अनादिः विद्याया च तथा इतरः ॥ ४ ॥
 अथ बद्धस्य मुक्तस्य वैलक्षण्यं वदामि ते ।
 विरुद्धधर्मिणोः तात स्थितयोः एकधर्मिणि ॥ ५ ॥
 सुपर्णौ एतौ सदृशौ सखायौ
 यदृच्छया एतौ कृतनीडौ च वृक्षे ।
 एकः तयोः खादति पिप्पलान्नम्
 अन्यः निरन्नः अपि बलेन भूयान् ॥ ६ ॥
 आत्मानम् अन्यं च सः वेद विद्वान्
 अपिप्पलादः न तु पिप्पलादः ।
 यः अविद्याया युक् स तु नित्यबद्धः
 विद्यामयः यः स तु नित्यमुक्तः ॥ ७ ॥
 देहस्थः अपि न देहस्थः विद्वान् स्वप्नात् यथा उत्थितः ।
 अदेहस्थः अपि देहस्थः कुमतिः स्वप्नदृक् यथा ॥ ८ ॥
 इन्द्रियैः इन्द्रियार्थेषु गुणैः अपि गुणेषु च ।
 गृह्यमाणेषु अहङ्कुर्यात् न विद्वान् यः तु अविक्रियः ॥ ९ ॥
 दैवाधीने शरीरे अस्मिन् गुणभाव्येन कर्मणा ।
 वर्तमानः अबुधः तत्र कर्ता अस्मि इति निबध्यते ॥ १० ॥
 एवं विरक्तः शयनः आसनाटनमज्जने ।
 दर्शनस्पर्शनघ्राणभोजनश्रवणआदिषु ॥ ११ ॥
 न तथा बध्यते विद्वान् तत्र तत्र आदयन् गुणान् ।
 प्रकृतिस्थः अपि असंसक्तः यथा खं सविता अनिलः ॥ १२ ॥
 वैशारद्येक्षया असङ्गशितया छिन्नसंशयः ।
 प्रतिबुद्धः इव स्वप्नात् नानात्वात् विनिवर्तते ॥ १३ ॥
 यस्य स्युः वीतसङ्कल्पाः प्राणेन्द्रियमनोधियाम् ।
 वृत्तयः सः विनिर्मुक्तः देहस्थः अपि हि तत् गुणैः ॥ १४ ॥
 यस्य आत्मा हिंस्यते हिंस्र्यैः येन किञ्चित् यदृच्छया ।
 अर्च्यते वा क्वचित् तत्र न व्यतिक्रियते बुधः ॥ १५ ॥
 न स्तुवीत न निन्देत कुर्वतः साधु असाधु वा ।
 वदतः गुणदोषाभ्यां वर्जितः समदृक् मुनिः ॥ १६ ॥
 न कुर्यात् न वदेत् किञ्चित् न ध्यायेत् साधु असाधु वा ।
 आत्मारामः अनया वृत्त्या विचरेत् जडवत् मुनिः ॥ १७ ॥
 शब्दब्रह्मणि निष्णातः न निष्णायात् परे यदि ।
 श्रमः तस्य श्रमफलः हि अधेनुम् इव रक्षतः ॥ १८ ॥
 गां दुग्धदोहाम् असतीं च भार्याम्
 देहं पराधीनम् असत्प्रजां च ।
 वित्तं तु अतीर्थीकृतम् अङ्ग वाचम्

हीनां मया रक्षति दुःखदुःखी ॥ १९ ॥
 यस्यां न मे पावनम् अङ्ग कर्म
 स्थितिउद्धवप्राण निरोधनम् अस्य ।
 लीलावतारईप्सितजन्म वा स्यात्
 बन्ध्यां गिरं तां बिभृयात् न धीरः ॥ २० ॥
 एवं जिज्ञासया अपोह्य नानात्वभ्रमम् आत्मनि ।
 उपारमेत विरजं मनः मयि अर्प्य सर्वगे ॥ २१ ॥
 यदि अनीशः धारयितुं मनः ब्रह्मणि निश्चलम् ।
 मयि सर्वाणि कर्माणि निरपेक्षः समाचर ॥ २२ ॥
 श्रद्धालुः मे कथाः शृण्वन् सुभद्रा लोकपावनीः ।
 गायन् अनुस्मरन् कर्म जन्म च अभिनयन् मुहुः ॥ २३ ॥
 मदर्थे धर्मकामार्थान् आचरन् मदपाश्रयः ।
 लभते निश्चलां भक्तिं मयि उद्धव सनातने ॥ २४ ॥
 सत्सङ्गलब्धया भक्त्या मयि मां सः उपासिता ।
 सः वै मे दर्शितं सद्भिः अञ्जसा विन्दते पदम् ॥ २५ ॥
 उद्धव उवाच ।
 साधुः तव उत्तमश्लोक मतः कीदृग्विधः प्रभो ।
 भक्तिः त्वयि उपयुज्येत कीदृशी सद्भिः आदृता ॥ २६ ॥
 एतत् मे पुरुषाध्यक्ष लोकाध्यक्ष जगत् प्रभो ।
 प्रणताय अनुरक्ताय प्रपन्नाय च कथ्यताम् ॥ २७ ॥
 त्वं ब्रह्म परमं व्योम पुरुषः प्रकृतेः परः ।
 अवतीर्णः असि भगवन् स्वेच्छ्राउपात्तपृथक् वपुः ॥ २८ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 कृपालुः अकृतद्रोहः तितिक्षुः सर्वदेहिनाम् ।
 सत्यसारः अनवद्यात्मा समः सर्वोपकारकः ॥ २९ ॥
 कामैः अहतधीः दान्तः मृदुः शुचिः अकिञ्चनः ।
 अनीहः मितभुक् शान्तः स्थिरः मत् शरणः मुनिः ॥ ३० ॥
 अप्रमत्तः गभीरात्मा धृतिमाञ्जितषड्गुणः ।
 अमानी मानदः कल्पः मैत्रः कारुणिकः कविः ॥ ३१ ॥
 आज्ञाय एवं गुणान् दोषान्मयादिष्टान् अपि स्वकान् ।
 धर्मान् सन्त्यज्य यः सर्वान् मां भजेत सः सत्तमः ॥ ३२ ॥
 ज्ञात्वा अज्ञात्वा अथ ये वै मां यावान् यः च अस्मि
 यादृशः ।
 भजन्ति अनन्यभावेन ते मे भक्ततमाः मताः ॥ ३३ ॥
 मल्लिङ्गमङ्गलजनदर्शनस्पर्शनार्चनम् ।
 परिचर्यां स्तुतिः प्रह्वगुणकर्म अनुकीर्तनम् ॥ ३४ ॥

मत्कथाश्रवणे श्रद्धा मत् अनुध्यानम् उद्धव ।
 सर्वलाभ उपहरणं दास्येन आत्मनिवेदनम् ॥ ३५ ॥
 मज्जन्मकर्मकथनं मम पर्वानुमोदनम् ।
 गीतताण्डववादित्रगोष्ठीभिः मद्गृह उत्सवः ॥ ३६ ॥
 यात्रा बलिविधानं च सर्ववार्षिकपर्वसु ।
 वैदिकी तान्त्रिकी दीक्षा मदीयव्रतधारणम् ॥ ३७ ॥
 मम अर्चास्थापने श्रद्धा स्वतः संहृत्य च उद्यमः ।
 उद्यान उपवनाक्रीडपुरमन्दिरकर्मणि । ३८ ॥
 संमार्जन उपलेपाभ्यां सेकमण्डलवर्तनैः ।
 गृहशुश्रूषणं मह्यं दासवद्यदमायया ॥ ३९ ॥
 अमानित्वम् अदम्भित्वं कृतस्य अपरिकीर्तनम् ।
 अपि दीपावलोकं मे न उपयुञ्ज्यात् निवेदितम् ॥ ४० ॥
 यत् यत् इष्टतमं लोके यत् च अतिप्रियम् आत्मनः ।
 तत् तत् निवेदयेत् मह्यं तत् आनन्त्याय कल्पते ॥ ४१ ॥
 सूर्यः अग्निः ब्राह्मणः गावः वैष्णवः खं मरुत् जलम् ।
 भूः आत्मा सर्वभूतानि भद्र पूजापदानि मे ॥ ४२ ॥
 सूर्ये तु विद्यया त्रय्या हविषाग्नौ यजेत माम् ।
 आतिथ्येन तु विप्राग्यः गोष्वङ्ग यवसादिना ॥ ४३ ॥
 वैष्णवे बन्धुसत्कृत्या हृदि खे ध्याननिष्ठया ।
 वायौ मुख्यधिया तोये द्रव्यैः तोयपुरस्कृतैः ॥ ४४ ॥
 स्थण्डिले मन्त्रहृदयैः भोगैः आत्मानम् आत्मनि ।
 क्षेत्रज्ञं सर्वभूतेषु समत्वेन यजेत माम् ॥ ४५ ॥
 धिष्ण्येषु एषु इति मद्रूपं शङ्खचक्रगदाम्बुजैः ।
 युक्तं चतुर्भुजं शान्तं ध्यायन् अर्चेत् समाहितः ॥ ४६ ॥
 इष्टापूर्तेन माम् एवं यः यजेत समाहितः ।
 लभते मयि सद्भक्तिं मत्स्मृतिः साधुसेवया ॥ ४७ ॥
 प्रायेण भक्तियोगेन सत्सङ्गेन विना उद्धव ।
 न उपायः विद्यते सध्रयङ् प्रायणं हि सताम् अहम् ॥ ४८ ॥
 अथ एतत् परमं गुह्यं श्रुण्वतः यदुनन्दन ।
 सुगोप्यम् अपि वक्ष्यामि त्वं मे भृत्यः सुहृत् सखा ॥ ४९ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 एकादशपूजाविधानयोगो नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
 अथ द्वादशोऽध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 न रोधयति मां योगः न स्साङ्ख्यं धर्मः एव च ।

न स्वाध्यायः तपः त्यागः न इष्टापूर्तं न दक्षिणा ॥ १ ॥
 व्रतानि यज्ञः छन्दांसि तीर्थानि नियमाः यमाः ।
 यथा अवरुन्धे सत्सङ्गः सर्वसङ्ग अपहः हि माम् ॥ २ ॥
 सत्सङ्गेन हि दैतेया यातुधानः मृगाः खगाः ।
 गन्धर्व अप्सरसः नागाः सिद्धाः चारणगुह्यकाः ॥ ३ ॥
 विद्याधराः मनुष्येषु वैश्याः शूद्राः स्त्रियः अन्त्यजाः ।
 रजः तमः प्रकृतयः तस्मिन् तस्मिन् युगे अनघ ॥ ४ ॥
 बहवः मत्पदं प्राप्ताः त्वाष्ट्रकायाधवादयः ।
 वृषपर्वा बलिः वाणः मयः च अथ विभीषणः ॥ ५ ॥
 सुग्रीवः हनुमान् ऋक्षः गजः गृध्रः वणिक्पथः ।
 व्याधः कुब्जा व्रजे गोप्यः यज्ञपत्न्यः तथा अपरे ॥ ६ ॥
 ते न अधितश्रुतिगणाः न उपासितमहत्तमाः ।
 अब्रतातप्ततपसः मत्सङ्गात् माम् उपागताः ॥ ७ ॥
 केवलेन हि भावेन गोप्यः गावः नगाः मृगाः ।
 ये अन्ये मूढधियः नागाः सिद्धाः माम् ईयुः अञ्जसा ॥ ८ ॥
 यं न योगेन साङ्ख्येन दानव्रततपः अध्वरैः ।
 व्याख्याः स्वाध्यायसंन्यासैः प्राप्नुयात् यत्नवान् अपि ॥ ९ ॥
 रामेण सार्धं मथुरां प्रणीते
 श्वाफल्किना मयि अनुरक्तचित्ताः ।
 विगाढभावेन न मे वियोग
 तीव्राधयः अन्यं ददृशुः सुखाय ॥ १० ॥
 ताः ताः क्षपाः प्रेष्ठतमेन नीताः
 मया एव वृन्दावनगोचरेण ।
 क्षणार्धवत् ताः पुनरङ्ग तासां
 हीना माया कल्पसमा बभूवुः ॥ ११ ॥
 ताः न अविदन् मयि अनुषङ्गबद्ध
 धियः स्वमात्मानम् अदः तथा इदम् ।
 यथा समाधौ मुनयः अब्धितोये
 नद्यः प्रविष्टाः इव नामरूपे ॥ १२ ॥
 मत्कामा रमणं जारम् अस्वरूपविदः अबलाः ।
 ब्रह्म मां परमं प्रापुः सङ्गात् शतसहस्रशः ॥ १३ ॥
 तस्मात् त्वम् उद्धव उत्सृज्य चोदनां प्रतिचोदनाम् ।
 प्रवृत्तं च निवृत्तं च श्रोतव्यं श्रुतम् एव च ॥ १४ ॥
 माम् एकम् एव शरणम् आत्मानं सर्वदेहिनाम् ।
 याहि सर्वात्मभावेन मया स्याः हि अकुतोभयः ॥ १५ ॥
 उद्धवः उवाच ।

संशयः श्रुण्वतः वाचं तव योगेश्वर ईश्वर ।
 न निवर्ततः आत्मस्थः येन भ्राम्यति मे मनः ॥ १६ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 सः एष जीवः विवरप्रसूतिः
 प्राणेन घोषेण गुहां प्रविष्टः ।
 मनोमयं सूक्ष्मम् उपेत्य रूपं
 मात्रा स्वरः वर्णः इति स्थविष्टः ॥ १७ ॥
 यथा अनलः खे अनिलबन्धुः ऊष्मा
 बलेन दारुण्यधिमथ्यमानः ।
 अणुः प्रजातः हविषा समिध्यते
 तथा एव मे व्यक्तिः इयं हि वाणी ॥ १८ ॥
 एवं गदिः कर्मगतिः विसर्गः
 घ्राणः रसः दृक् स्पर्शः श्रुतिः च ।
 सङ्कल्पविज्ञानम् अथ अभिमानः
 सूत्रं रजः सत्त्वतमोविकारः ॥ १९ ॥
 अयं हि जीवः त्रिवृत् अब्जयोनिः
 अव्यक्तः एकः वयसा सः आद्यः ।
 विश्लिष्टशक्तिः बहुधा एव भाति
 बीजानि योनिं प्रतिपद्य यद्वत् ॥ २० ॥
 यस्मिन् इदं प्रोतम् अशेषम् ओतं
 पटः यथा तन्तुवितानसंस्थः ।
 यः एष संसारतरुः पुराणः
 कर्मात्मकः पुष्पफले प्रसूते ॥ २१ ॥
 द्वे अस्य बीजे शतमूलः त्रिनालः
 पञ्चस्कन्धः पञ्चरसप्रसूतिः ।
 दश एकशाखः द्विसुपर्णनीडः
 त्रिवल्कलः द्विफलः अर्कं प्रविष्टः ॥ २२ ॥
 अदन्ति च एकं फलम् अस्य गृध्रा
 ग्रामेचराः एकम् अरण्यवासाः ।
 हंसाः यः एकं बहुरूपम् इज्यैः
 मायामयं वेद सः वेद वेदम् ॥ २३ ॥
 एवं गुरु उपासनया एकभक्त्या
 विद्याकुठारेण शितेन धीरः ।
 विवृण्व्य जीवाशयम् अप्रमत्तः
 सम्पद्य च आत्मानम् अथ त्यज अस्त्रम् ॥ २४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां

संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
 अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 सत्त्वं रजः तमः इति गुणाः बुद्धेः न च आत्मनः ।
 सत्त्वेन अन्यतमौ हन्यात् सत्त्वं सत्त्वेन च एव हि ॥ १ ॥
 सत्त्वात् धर्मः भवेत् वृद्धात् पुंसः मद्भक्तिलक्षणः ।
 सात्त्विक उपासया सत्त्वं ततः धर्मः प्रवर्तते ॥ २ ॥
 धर्मः रजः तमः हन्यात् सत्त्ववृद्धिः अनुत्तमः ।
 आशु नश्यति तत् मूलः हि अधर्मः उभये हते ॥ ३ ॥
 आगमः अपः प्रजा देशः कालः कर्म च जन्म च ।
 ध्यानं मन्त्रः अथ संस्कारः दश एते गुणहेतवः ॥ ४ ॥
 तत् तत् सात्त्विकम् एव एषां यत् यत् वृद्धाः प्रचक्षते ।
 निन्दन्ति तामसं तत् तत् राजसं तत् उपेक्षितम् ॥ ५ ॥
 सात्त्विकानि एव सेवेत पुमान् सत्त्वविवृद्धये ।
 ततः धर्मः ततः ज्ञानं यावत् स्मृतिः अपोहनम् ॥ ६ ॥
 वेणुसङ्घर्षजः वह्निः दग्ध्वा शाम्यति तत् वनम् ।
 एवं गुणव्यत्ययजः देहः शाम्यति तत् क्रियः ॥ ७ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 विदन्ति मर्त्याः प्रायेण विषयान् पदम् आपदाम् ।
 तथा अपि भुञ्जते कृष्ण तत् कथं श्व खर अजावत् ॥ ८ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 अहम् इति अन्यथाबुद्धिः प्रमत्तस्य यथा हृदि ।
 उत्सर्पति रजः घोरं ततः वैकारिकं मनः ॥ ९ ॥
 रजोयुक्तस्य मनसः सङ्कल्पः सविकल्पकः ।
 ततः कामः गुणध्यानात् दुःसहः स्यात् हि दुर्मतेः ॥ १० ॥
 करोति कामवशगः कर्माणि अविजितेन्द्रियः ।
 दुःखोदकाणि सम्पश्यन् रजोवेगविमोहितः ॥ ११ ॥
 रजः तमोभ्यां यत् अपि विद्वान् विक्षिप्तधीः पुनः ।
 अतन्द्रितः मनः युञ्जन् दोषदृष्टिः न सज्जते ॥ १२ ॥
 अप्रमत्तः अनुयुञ्जीतः मनः मयि अर्पयन् शनैः ।
 अनिर्विण्णः यथाकालं जितश्वासः जितासनः ॥ १३ ॥
 एतावान् योगः आदिष्टः मत् शिष्यैः सनक आदिभिः ।
 सर्वतः मनः आकृष्य मय्यद्धा आवेश्यते यथा ॥ १४ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 यदा त्वं सनक आदिभ्यः येन रूपेण केशव ।

योगम् आदिष्टवान् एतत् रूपम् इच्छामि वेदितुम् ॥ १५ ॥
श्रीभगवान् उवाच ।
पुत्राः हिरण्यगर्भस्य मानसाः सनक आदयः ।
पप्रच्छुः पितरं सूक्ष्मां योगस्य ऐकान्तिकीं गतिम् ॥
१६ ॥
सनक आदयः ऊचुः ।
गुणेषु आविशते चेतः गुणाः चेतसि च प्रभो ।
कथम् अन्योन्यसन्त्यागः मुमुक्षोः अतितितीर्षोः ॥ १७ ॥
श्रीभगवान् उवाच ।
एवं पृष्टः महादेवः स्वयम्भूः भूतभावनः ।
ध्यायमानः प्रश्नबीजं न अभ्यपद्यत कर्मधीः ॥ १८ ॥
सः माम् अचिन्तयत् देवः प्रश्नपारतितीर्षया ।
तस्य अहं हंसरूपेण सकाशम् अगमं तदा ॥ १९ ॥
दृष्ट्वा माम् त उपब्रज्य कृत्वा पाद अभिवन्दनम् ।
ब्रह्माणम् अग्रतः कृत्वा पप्रच्छुः कः भवान् इति ॥ २० ॥
इति अहं मुनिभिः पृष्टः तत्त्वजिज्ञासुभिः तदा ।
यत् अवोचम् अहं तेभ्यः तत् उद्धव निबोध मे ॥ २१ ॥
वस्तुनः यदि अनानात्वम् आत्मनः प्रश्नः ईदृशः ।
कथं घटेत वः विप्राः वक्तुः वा मे कः आश्रयः ॥ २२ ॥
पञ्चात्मकेषु भूतेषु समानेषु च वस्तुतः ।
कः भवान् इति वः प्रश्नः वाचारम्भः हि अनर्थकः ॥ २३ ॥
मनसा वचसा दृष्ट्या गृह्यते अन्यैः अपि इन्द्रियैः ।
अहम् एव न मत्तः अन्यत् इति बुध्यध्वम् अञ्जसा ॥ २४ ॥
गुणेषु आविशते चेतः गुणाः चेतसि च प्रजाः ।
जीवस्य देहः उभयं गुणाः चेतः मत् आत्मनः ॥ २५ ॥
गुणेषु च आविशत् चित्तम् अभीक्षणं गुणसेवया ।
गुणाः च चित्तप्रभवाः मत् रूपः उभयं त्यजेत् ॥ २६ ॥
जाग्रत् स्वप्नः सुषुप्तं च गुणतः बुद्धिवृत्तयः ।
तासां विलक्षणः जीवः साक्षित्वेन विनिश्चितः ॥ २७ ॥
यः हि संसृतिबन्धः अयम् आत्मनः गुणवृत्तिदः ।
मयि तुर्ये स्थितः जह्यात् त्यागः तत् गुणचेतसाम् ॥ २८ ॥
अहङ्कारकृतं बन्धम् आत्मनः अर्थविपर्ययम् ।
विद्वान् निर्विद्य संसारचिन्तां तुर्ये स्थितः त्यजेत् ॥ २९ ॥
यावत् नानार्थधीः पुंसः न निवर्तेत युक्तिभिः ।
जागर्ति अपि स्वपन् अज्ञः स्वप्ने जागरणं यथा ॥ ३० ॥
असत्त्वात् आत्मनः अन्येषां भावानां तत् कृता भिदा ।

गतयः हेतवः च अस्य मृषा स्वप्नदृशः यथा ॥ ३१ ॥
 यो जागरे बहिः अनुक्षणधर्मिणः अर्थान्
 भुङ्क्ते समस्तकरणैः हृदि तत् सदृक्षान् ।
 स्वप्ने सुषुप्तः उपसंहरते सः एकः
 स्मृतिं अन्वयात् त्रिगुणवृत्तिदृक् इन्द्रिय ईशः ॥ ३२ ॥
 एवं विमृश्य गुणतः मनसः त्र्यवस्था
 मत् मायया मयि कृता इति निश्चितार्थाः ।
 संच्छिद्य हार्दम् अनुमानस्त् उक्तितीक्ष्ण
 ज्ञानासिना भजतः मा अखिलसंशयाधिम् ॥ ३३ ॥
 ईक्षेत विभ्रमम् इदं मनसः विलासम्
 दृष्टं विनष्टम् अतिलोलम् अलातचक्रम् ।
 विज्ञानम् एकम् उरुधा इव विभाति माया
 स्वप्नः त्रिधा गुणविसर्गकृतः विकल्पः ॥ ३४ ॥
 दृष्टिं ततः प्रतिनिवर्त्य निवृत्ततृष्णः
 तूष्णीं भवेत् निजसुख अनुभवः निरीहः ।
 सन्दृश्यते क्व च यदि इदम् अवस्तुबुद्ध्या
 त्यक्तं भ्रमाय न भवेत् स्मृतिः आनिपातात् ॥ ३५ ॥
 देहं च नश्वरम् अवस्थितम् उत्थितं वा
 सिद्धः न पश्यति यतः अध्यगमत्स्वरूपम् ।
 दैवात् अपेतम् उत दैवशात् उपेतम्
 वासः यथा परिकृतं मदिरामदान्धः ॥ ३६ ॥
 देहः अपि दैववशगः खलु कर्म यावत्
 स्वारम्भकं प्रतिसमीक्षतः एव सासुः ।
 तं अप्रपञ्चम् अधिरूढसमाधियोगः
 स्वप्नं पुनः न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः ॥ ३७ ॥
 मया एतत् उक्तं वः विप्राः गुह्यं यत् साङ्ख्ययोगयोः ।
 जानीतम् आगतं यज्ञं युष्मत् धर्मविवक्षया ॥ ३८ ॥
 अहं योगस्य साङ्ख्यस्य सत्यस्यर्तस्य तेजसः ।
 परायणं द्विजश्रेष्ठाः श्रियः कीर्तेः दमस्य च ॥ ३९ ॥
 मां भजन्ति गुणाः सर्वे निर्गुणं निरपेक्षकम् ।
 सुहृदं प्रियम् आत्मानं साम्य असङ्ग आदयः गुणाः ॥ ४० ॥
 इति मे छिन्नसन्देहाः मुनयः सनक आदयः ।
 सभाजयित्वा परया भक्त्या अगृणत संस्तवैः ॥ ४१ ॥
 तैः अहं पूजितः सम्यक् संस्तुतः परम ऋषिभिः ।
 प्रत्येयाय स्वकं धाम पश्यतः परमेष्ठिनः ॥ ४२ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां

संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 हंसगीतानिरूपणं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।
 उद्धवः उवाच ।
 वदन्ति कृष्ण श्रेयांसि बहूनि ब्रह्मवादिनः ।
 तेषां विकल्पप्राधान्यम् उत अहो एकमुख्यता ॥ १ ॥
 भवत् उदाहृतः स्वामिन् भक्तियोगः अनपेक्षितः ।
 निरस्य सर्वतः सङ्गं येन त्वयि आविशेत् मनः ॥ २ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 कालेन नष्टा प्रलये वाणीयं वेदसंज्ञिता ।
 मया आदौ ब्रह्मणे प्रोक्ता धर्मः यस्यां मदात्मकः ॥ ३ ॥
 तेन प्रोक्ता च पुत्राय मनवे पूर्वजाय सा ।
 ततः भृगु आदयः अगृह्णन् सप्तब्रह्ममहर्षयः ॥ ४ ॥
 तेभ्यः पितृभ्यः तत् पुत्राः देवदानवगुह्यकाः ।
 मनुष्याः सिद्धगन्धर्वाः सविद्याधरचारणाः ॥ ५ ॥
 किन्देवाः किन्नराः नागाः रक्षः किंपुरुष आदयः ।
 बह्व्यः तेषां प्रकृतयः रजःसत्त्वतमोभुवः ॥ ६ ॥
 याभिः भूतानि भिद्यन्ते भूतानां मतयः तथा ।
 यथाप्रकृति सर्वेषां चित्राः वाचः स्रवन्ति हि ॥ ७ ॥
 एवं प्रकृतिवैचित्र्यात् भिद्यन्ते मतयः नृणाम् ।
 पारम्पर्येण केषांचित् पाखण्डमतयः अपरे ॥ ८ ॥
 मन्मायामोहितधियः पुरुषाः पुरुषर्षभ ।
 श्रेयः वदन्ति अनेकान्तं यथाकर्म यथारुचि ॥ ९ ॥
 धर्मम् एके यशः च अन्ये कामं सत्यं दमं शमम् ।
 अन्ये वदन्ति स्वार्थं वा ऐश्वर्यं त्यागभोजनम् ।
 केचित् यज्ञतपोदानं व्रतानि नियम अन्यमान् ॥ १० ॥
 आदि अन्तवन्तः एव एषां लोकाः कर्मविनिर्मिताः ।
 दुःख उदर्काः तमोनिष्ठाः क्षुद्र आनन्दाः शुच अर्पिताः ॥
 ११ ॥
 मयि अर्पित मनः सभ्य निरपेक्षस्य सर्वतः ।
 मया आत्मना सुखं यत् तत् कुतः स्यात् विषय आत्मनाम् ॥
 १२ ॥
 अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः ।
 मया सन्तुष्टमनसः सर्वाः सुखमयाः दिशः ॥ १३ ॥
 न पारमेष्ठ्यं न महेन्द्रधिष्यम्
 न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् ।

न योगसिद्धीः अपुनर्भवं वा

मयि अर्पित आत्मा इच्छति मत् विना अन्यत् ॥ १४ ॥

न तथा मे प्रियतमः आत्मयोनिः न शङ्करः ।

न च सङ्कर्षणः न श्रीः न एव आत्मा च यथा भवान्

॥ १५ ॥

निरपेक्षं मुनिं शातं निर्वैरं समदर्शनम् ।

अनुव्रजामि अहं नित्यं पूयेयेति अङ्घ्रिरेणुभिः ॥ १६ ॥

निष्किञ्चना मयि अनुरक्तचेतसः

शान्ताः महान्तः अखिलजीववत्सलाः ।

कामैः अनालब्धधियः जुषन्ति यत्

तत् नैरपेक्ष्यं न विदुः सुखं मम ॥ १७ ॥

बाध्यमानः अपि मद्भक्तः विषयैः अजितेन्द्रियः ।

प्रायः प्रगल्भया भक्त्या विषयैः न अभिभूयते ॥ १८ ॥

यथा अग्निः सुसमृद्ध अर्चिः करोति एधांसि भस्मसात् ।

तथा मद्विषया भक्तिः उद्धव एनांसि कृत्स्नशः ॥ १९ ॥

न साधयति मां योगः न साङ्ख्यं धर्मः उद्धव ।

न स्वाध्यायः तपः त्यागः यथा भक्तिः मम ऊर्जिता ॥ २० ॥

भक्त्या अहम् एकया ग्राह्यः श्रद्धया आत्मा प्रियः सताम् ।

भक्तिः पुनाति मन्निष्ठा श्वपाकान् अपि संभवात् ॥ २१ ॥

धर्मः सत्यदया उपेतः विद्या वा तपसान्विता ।

मद्भक्त्यापेतम् आत्मानं न सम्यक् प्रपुनाति हि ॥ २२ ॥

कथं विना रोमहर्षं द्रवता चेतसा विना ।

विनानन्द अश्रुकलया शुध्येत् भक्त्या विनाशयः ॥ २३ ॥

वाक् गद्गदा द्रवते यस्य चित्तम्

रुदति अभीक्षणं हसति क्वचित् च ।

विलज्जः उद्गायति नृत्यते च

मद्भक्तियुक्तः भुवनं पुनाति ॥ २४ ॥

यथा अग्निना हेम मलं जहाति

ध्मातं पुनः स्वं भजते च रूपम् ।

आत्मा च कर्मानुशयं विधूय

मद्भक्तियोगेन भजति अथः माम् ॥ २५ ॥

यथा यथा आत्मा परिमृज्यते असौ

मत्पुण्यगाथाश्रवण अभिधानैः ।

तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्मम्

चक्षुः यथा एव अञ्जनसंप्रयुक्तम् ॥ २६ ॥

विषयान् ध्यायतः चित्तं विषयेषु विषज्जते ।

माम् अनुस्मरतः चित्तं मयि एव प्रविलीयते ॥ २७ ॥
तस्मात् असत् अभिध्यानं यथा स्वप्नमनोरथम् ।
हित्वा मयि समाधत्स्व मनः मद्भावभावितम् ॥ २८ ॥
स्त्रीणां स्त्रीसङ्गिनां सङ्गं त्यक्त्वा दूरतः आत्मवान् ।
क्षेमे विविक्तः आसीनः चिन्तयेत् माम् अतन्द्रितः ॥ २९ ॥
न तथा अस्य भवेत् क्लेशः बन्धः च अन्यप्रसङ्गतः ।
योषित् सङ्गात् यथा पुंसः यथा तत् सङ्गिसङ्गतः ॥ ३० ॥
उद्धवः उवाच ।
यथा त्वाम् अरविन्दाक्ष यादृशं वा यदात्मकम् ।
ध्यायेत् मुमुक्षुः एतत् मे ध्यानं मे वक्तुम् अर्हसि ॥ ३१ ॥
श्रीभगवान् उवाच ।
समः आसनः आसीनः समकायः यथासुखम् ।
हस्तौ उत्सङ्गः आधाय स्वनासाग्रकृत ईक्षणः । ३२ ॥
प्राणस्य शोधयेत् मार्गं पूरकुम्भकरेचकैः ।
विपर्ययेण अपि शनैः अभ्यसेत् निर्जितेन्द्रियः ॥ ३३ ॥
हृदि अविच्छिन्नम् ओङ्कारं घण्टानादं विसोर्णवत् ।
प्राणेन उदीर्य तत्र अथ पुनः संवेशयेत् स्वरम् ॥ ३४ ॥
एवं प्रणवसंयुक्तं प्राणम् एव समभ्यसेत् ।
दशकृत्वः त्रिषवणं मासात् अर्वाक् जित अनिलः ॥ ३५ ॥
हृत्पुण्डरीकम् अन्तस्थम् ऊर्ध्वनालम् अधोमुखम् ।
ध्यात्वा ऊर्ध्वमुखम् उन्निद्रम् अष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ ३६ ॥
कर्णिकायां न्यसेत् सूर्यसोमाग्नीन् उत्तरोत्तरम् ।
वह्निमध्ये स्मरेत् रूपं मम एतत् ध्यानमङ्गलम् ॥ ३७ ॥
समं प्रशान्तं सुमुखं दीर्घचारुचतुर्भुजम् ।
सुचारुसुन्दरग्रीवं सुकपोलं शुचिस्मितम् ॥ ३८ ॥
समान कर्णं विन्यस्त स्फुरन् मकर कुण्डलम् ।
हेम अम्बरं घनश्यामं श्रीवत्स श्रीनिकेतनम् ॥ ३९ ॥
शङ्ख चक्र गदा पद्म वनमाला विभूषितम् ।
नूपुरैः विलसत् पादं कौस्तुभ प्रभया युतम् ॥ ४० ॥
द्युमत् किरीट कटक कटिसूत्र अङ्गद अयुतम् ।
सर्वाङ्ग सुन्दरं हृद्यं प्रसाद सुमुख ईक्षणम् ॥ ४१ ॥
सुकुमारम् अभिध्यायेत् सर्वाङ्गेषु मनः दधत् ।
इन्द्रियाणि इन्द्रियेभ्यः मनसा आकृष्य तत् मनः ।
बुद्ध्या सारथिना धीरः प्रणयेत् मयि सर्वतः ॥ ४२ ॥
तत् सर्व व्यापकं चित्तम् आकृष्य एकत्र धारयेत् ।
न अन्यानि चिन्तयेत् भूयः सुस्मितं भावयेत् मुखम् ॥ ४३ ॥

तत्र लब्धपदं चित्तम् आकृष्य व्योम्नि धारयेत् ।
 तत् च त्यक्त्वा मदारोहः न किञ्चित् अपि चिन्तयेत् ॥ ४४ ॥
 एवं समाहितमतिः माम् एव आत्मानम् आत्मनि ।
 विचष्टे मयि सर्वात्मत् ज्योतिः ज्योतिषि संयुतम् ॥ ४५ ॥
 ध्यानेन इत्थं सुतीव्रेण युञ्जतः योगिनः मनः ।
 संयास्यति आशु निर्वाणं द्रव्य ज्ञान क्रिया भ्रमः ॥ ४६ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 भक्तिरहस्यावधारणयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
 अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 जितेन्द्रियस्य युक्तस्य जितश्वासस्य योगिनः
 मयि धारयतः चेतः उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥ १ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 कया धारणया कास्वित् कथंस्वित् सिद्धिः अच्युत ।
 कति वा सिद्धयः ब्रूहि योगिनां सिद्धिदः भवान् ॥ २ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 सिद्धयः अष्टादश प्रोक्ता धारणायोगपारगैः ।
 तासाम् अष्टौ मत् प्रधानाः दशः एव गुणहेतवः ॥ ३ ॥
 अणिमा महिमा मूर्तेः लघिमा प्राप्तिः इन्द्रियैः ।
 प्राकाम्यं श्रुतदृष्टेषु शक्तिप्रेरणम् ईशिता ॥ ४ ॥
 गुणेषु असङ्गः वशिता यत् कामः तत् अवस्यति ।
 एताः मे सिद्धयः सौम्य अष्टौ उत्पत्तिकाः मताः ॥ ५ ॥
 अनूर्मिमत्त्वं देहे अस्मिन् दूरश्रवणदर्शनम् ।
 मनोजवः कामरूपं परकायप्रवेशनम् ॥ ६ ॥
 स्वच्छन्दमृत्युः देवानां सहक्रीडानुदर्शनम् ।
 यथासङ्कल्पसंसिद्धिः आज्ञाप्रतिहता गतिः ॥ ७ ॥
 त्रिकालज्ञत्वम् अद्वन्द्वं परचित्तादि अभिज्ञता ।
 अग्नि अर्कं अम्बु विष आदीनां प्रतिष्टम्भः अपराजयः ॥ ८ ॥
 एताः च उद्देशतः प्रोक्ता योगधारणसिद्धयः ।
 यया धारणया या स्यात् यथा वा स्यात् निबोध मे ॥ ९ ॥
 भूतसूक्ष्म आत्मनि मयि तन्मात्रं धारयेत् मनः ।
 अणिमानम् अवाप्नोति तन्मात्र उपासकः मम ॥ १० ॥
 महति आत्मन् मयि परे यथासंस्थं मनः दधत् ।
 महिमानम् अवाप्नोति भूतानां च पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥
 परमाणुमये चित्तं भूतानां मयि रञ्जयन् ।

कालसूक्ष्मात्मतां योगी लघिमानम् अवाप्नुयात् ॥ १२ ॥
 धारयन् मयि अहंतत्त्वे मनः वैकारिके अखिलम् ।
 सर्वेन्द्रियाणाम् आत्मत्वं प्राप्तिं प्राप्नोति मन्मनाः ॥ १३ ॥
 महति आत्मनि यः सूत्रे धारयेत् मयि मानसम् ।
 प्राकाम्यं पारमेष्ठ्यं मे विन्दते अव्यक्तजन्मनः ॥ १४ ॥
 विष्णौ त्र्यधि ईश्वरे चित्तं धारयेत् कालविग्रहे ।
 सः ईशित्वम् अवाप्नोति क्षेत्रक्षेत्रज्ञचोदनाम् ॥ १५ ॥
 नारायणे तुरीयाख्ये भगवत् शब्दशब्दिते ।
 मनः मयि आदधत् योगी मत् धर्माः वहिताम् इयात् ॥ १६ ॥
 निर्गुणे ब्रह्मणि मयि धारयन् विशदं मनः ।
 परमानन्दम् आप्नोति यत्र कामः अवसीयते ॥ १७ ॥
 श्वेतदीपपतौ चित्तं शुद्धे धर्ममये मयि ।
 धारयन् श्वेततां याति षडूर्मिरहितः नरः ॥ १८ ॥
 मयि आकाश आत्मनि प्राणे मनसा घोषम् उद्धहन् ।
 तत्र उपलब्धा भूतानां हंसः वाचः श्रुणोति असौ ॥ १९ ॥
 चक्षुः त्वष्टरि संयोज्य त्वष्टारम् अपि चक्षुषि ।
 मां तत्र मनसा ध्यायन् विश्वं पश्यति सूक्ष्मदृक् ॥ २० ॥
 मनः मयि सुसंयोज्य देहं तदनु वायुना ।
 मद्धारण अनुभावेन तत्र आत्मा यत्र वै मनः ॥ २१ ॥
 यदा मनः उपादाय यत् यत् रूपं बुभूषति ।
 तत् तत् भवेत् मनोरूपं मद्योगबलम् आश्रयः ॥ २२ ॥
 परकायं विशन् सिद्धः आत्मानं तत्र भावयेत् ।
 पिण्डं हित्वा विशेत् प्राणः वायुभूतः षडङ्घ्रिवत् ॥ २३ ॥
 पाष्यर्था आपीड्य गुदं प्राणं हृत् उरः कण्ठ मूर्धसु ।
 आरोप्य ब्रह्मरन्ध्रेण ब्रह्म नीत्वा उत्सृजेत् तनुम् ॥ २४ ॥
 विहरिष्यन् सुराक्रीडे मत्स्थं सत्त्वं विभावयेत् ।
 विमानेन उपतिष्ठन्ति सत्त्ववृत्तीः सुरस्त्रियः ॥ २५ ॥
 यथा सङ्कल्पयेत् बुद्ध्या यदा वा मत्परः पुमान् ।
 मयि सत्ये मनः युञ्जन् तथा तत् समुपाश्रुते ॥ २६ ॥
 यः वै मद्भावम् आपन्नः ईशितुः वशितुः पुमान् ।
 कुतश्चित् न विहन्येत तस्य च आज्ञा यथा मम ॥ २७ ॥
 मद्भक्त्या शुद्धसत्त्वस्य योगिनः धारणाविदः ।
 तस्य त्रैकालिकी बुद्धिः जन्म मृत्यु उपबृंहिता ॥ २८ ॥
 अग्नि आदिभिः न हन्येत मुनेः योगम् अयं वपुः ।
 मद्योगश्रान्तचित्तस्य यादसाम् उदकं यथा ॥ २९ ॥
 मद्भिभूतिः अभिध्यायन् श्रीवत्स अस्त्रविभूषिताः ।

ध्वजातपत्रव्यजनैः सः भवेत् अपराजितः ॥ ३० ॥
 उपासकस्य माम् एवं योगधारणया मुनेः ।
 सिद्धयः पूर्वकथिताः उपतिष्ठन्ति अशेषतः ॥ ३१ ॥
 जितेन्द्रियस्य दान्तस्य जितश्वास आत्मनः मुनेः ।
 मद्धारणां धारयतः का सा सिद्धिः सुदुर्लभा ॥ ३२ ॥
 अन्तरायान् वदन्ति एताः युञ्जतः योगम् उत्तमम् ।
 मया संपद्यमानस्य कालक्षेपणहेतवः ॥ ३३ ॥
 जन्म ओषधि तपो मन्त्रैः यावतीः इह सिद्धयः ।
 योगेन आप्नोति ताः सर्वाः न अन्यैः योगगतिं व्रजेत् ॥ ३४ ॥
 सर्वासाम् अपि सिद्धीनां हेतुः पतिः अहं प्रभुः ।
 अहं योगस्य साङ्ख्यस्य धर्मस्य ब्रह्मवादिनाम् ॥ ३५ ॥
 अहम् आत्मा अन्तरः बाह्यः अनावृतः सर्वदेहिनाम् ।
 यथा भूतानि भूतेषु बहिः अन्तः स्वयं तथा ॥ ३६ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 सिद्धनिरूपणयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
 अथ षोडशोऽध्यायः ।
 उद्धवः उवाच ।
 त्वं ब्रह्म परमं साक्षात् अनादि अनन्तम् अपावृतम् ।
 सर्वेषाम् अपि भावानां त्राणस्थिति अप्यय उद्धवः ॥ १ ॥
 उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयम् अकृत आत्मभिः ।
 उपासते त्वां भगवन् याथातथ्येन ब्राह्मणाः ॥ २ ॥
 येषु येषु च भावेषु भक्त्या त्वां परमर्षयः ।
 उपासीनाः प्रपद्यन्ते संसिद्धिं तत् वदस्व मे ॥ ३ ॥
 गूढः चरसि भूतात्मा भूतानां भूतभावन ।
 न त्वां पश्यन्ति भूतानि पश्यन्तं मोहितानि ते ॥ ४ ॥
 याः काः च भूमौ दिवि वै रसायाम्
 विभूतयः दिक्षु महाविभूते ।
 ताः मह्यम् आख्याहि अनुभाविताः ते
 नमामि ते तीर्थं पद अङ्घ्रिपद्मम् ॥ ५ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 एवम् एतत् अहं पृष्टः प्रश्नं प्रश्नविदां वर ।
 युयुत्सुना विनशने सपत्नैः अर्जुनेन वै ॥ ६ ॥
 ज्ञात्वा ज्ञातिवधं गर्ह्यम् अधर्मं राज्यहेतुकम् ।
 ततः निवृत्तः हन्ता अहं हतः अयम् इति लौकिकः ॥ ७ ॥
 सः तदा पुरुषव्याघ्रः युक्त्या मे प्रतिबोधितः ।

अभ्यभाषत माम् एवं यथा त्वं रणमूर्धनि ॥ ८ ॥
 अहम् आत्मा उद्धव आमीषां भूतानां सुहृत् ईश्वरः ।
 अहं सर्वाणि भूतानि तेषां स्थिति उद्धव अप्ययः ॥ ९ ॥
 अहं गतिः गतिमतां कालः कलयताम् अहम् ।
 गुणानां च अपि अहं साम्यं गुणिन्या उत्पत्तिकः गुणः ॥ १० ॥
 गुणिनाम् अपि अहं सूत्रं महतां च महान् अहम् ।
 सूक्ष्माणाम् अपि अहं जीवः दुर्जयानाम् अहं मनः ॥ ११ ॥
 हिरण्यगर्भः वेदानां मन्त्राणां प्रणवः त्रिवृत् ।
 अक्षराणाम् अकारः अस्मि पदानि छन्दसाम् अहम् ॥ १२ ॥
 इन्द्रः अहं सर्वदेवानां वसूनामस्मि हव्यवाद् ।
 आदित्यानाम् अहं विष्णु रुद्राणां नीललोहितः ॥ १३ ॥
 ब्रह्मर्षीणां भृगुः अहं राजर्षीणाम् अहं मनुः ।
 देवर्षीणां नारदः अहं हविर्धानि अस्मि धेनुषु ॥ १४ ॥
 सिद्धेश्वराणां कपिलः सुपर्णः अहं पतत्रिणाम् ।
 प्रजापतीनां दक्षः अहं पितृणाम् अहम् अर्यमा ॥ १५ ॥
 मां विद्धि उद्धव दैत्यानां प्रह्लादम् असुरेश्वरम् ।
 सोमं नक्षत्र ओषधीनां धनेशं यक्षरक्षसाम् ॥ १६ ॥
 ऐरावतं गजेन्द्राणां यादसां वरुणं प्रभुम् ।
 तपतां द्युमतां सूर्यं मनुष्याणां च भूपतिम् ॥ १७ ॥
 उच्चैःश्रवाः तुरङ्गाणां धातूनाम् अस्मि काञ्चनम् ।
 यमः संयमतां च अहं सर्पाणाम् अस्मि वासुकिः ॥ १८ ॥
 नागेन्द्राणाम् अनन्तः अहं मृगेन्द्रः शृङ्गिदंष्ट्रिणाम् ।
 आश्रमाणाम् अहं तुर्यः वर्णानां प्रथमः अनघ ॥ १९ ॥
 तीर्थानां स्रोतसां गङ्गा समुद्रः सरसाम् अहम् ।
 आयुधानां धनुः अहं त्रिपुरघ्नः धनुष्मताम् ॥ २० ॥
 धिष्यानाम् अस्मि अहं मेरुः गहनानां हिमालयः ।
 वनस्पतीनाम् अश्वत्थः ओषधीनाम् अहं यवः ॥ २१ ॥
 पुरोधसां वसिष्ठः अहं ब्रह्मिष्ठानां बृहस्पतिः ।
 स्कन्दः अहं सर्वसेनान्याम् अग्रण्यां भगवान् अजः ॥ २२ ॥
 यज्ञानां ब्रह्मयज्ञः अहं व्रतानाम् अविहिंसनम् ।
 वायु अग्नि अर्क अम्बु वाक् आत्मा शुचीनाम् अपि अहं शुचिः ॥ २३ ॥
 योगानाम् आत्मसंरोधः मन्त्रः अस्मि विजिगीषताम् ।
 आन्वीक्षिकी कौशलानां विकल्पः ख्यातिवादिनाम् ॥ २४ ॥
 स्त्रीणां तु शतरूपा अहं पुसां स्वायंभुवः मनुः ।
 नारायणः मुनीनां च कुमारः ब्रह्मचारिणाम् ॥ २५ ॥
 धर्माणाम् अस्मि संन्यासः क्षेमाणाम् अबहिः मतिः ।

गुह्यानां सूतं मौनं मिथुनानाम् अजः तु अहम् ॥ २६ ॥
 संवत्सरः अस्मि अनिमिषाम् ऋतूनां मधुमाधवौ ।
 मासानां मार्गशीर्षः अहं नक्षत्राणां तथा अभिजित्
 ॥ २७ ॥
 अहं युगानां च कृतं धीराणां देवलः असितः ।
 द्वैपायनः अस्मि व्यासानां कवीनां काव्यः आत्मवान् ॥ २८ ॥
 वासुदेवः भगवतां त्वं भागवतेषु अहम् ।
 किंपुरुषाणां हनुमान् विद्याघ्नाणां सुदर्शनः ॥ २९ ॥
 रत्नानां पद्मरागः अस्मि पद्मकोशः सुपेशसाम् ।
 कुशः अस्मि दर्भजातीनां गव्यम् आज्यं हविषु अहम् ॥
 ३० ॥
 व्यवसायिनाम् अहं लक्ष्मीः कितवानां छलग्रहः ।
 तितिक्षा अस्मि तितिक्षणां सत्त्वं सत्त्ववताम् अहम् ॥ ३१ ॥
 ओजः सहोबलवतां कर्म अहं विद्धि सात्त्वताम् ।
 सात्त्वतां नवमूर्तीनाम् आदिमूर्तिः अहं परा ॥ ३२ ॥
 विश्वावसुः पूर्वचित्तिः गन्धर्व अप्सरसाम् अहम् ।
 भूधराणाम् अहं स्थैर्यं गन्धमात्रम् अहं भुवः ॥ ३३ ॥
 अपां रसः च परमः तेजिष्ठानां विभावसुः ।
 प्रभा सूर्य इन्दु ताराणां शब्दः अहं नभसः परः ॥ ३४ ॥
 ब्रह्मण्यानां बलिः अहं विराणाम् अहम् अर्जुनः ।
 भूतानां स्थितिः उत्पत्तिः अहं वै प्रतिसङ्क्रमः ॥ ३५ ॥
 गति उक्ति उत्सर्ग उपादानम् आनन्द स्पर्श लक्षणम् ।
 आस्वाद श्रुति अवघ्राणम् अहं सर्वेन्द्रिय इन्द्रियम् ॥ ३६ ॥
 पृथिवी वायुः आकाशः आपः ज्योतिः अहं महान् ।
 विकारः पुरुषः अव्यक्तं रजः सत्त्वं तमः परम् ।
 अहम् एतत् प्रसङ्गयानं ज्ञानं सत्त्वविनिश्चयः ॥ ३७ ॥
 मया ईश्वरेण जीवेन गुणेन गुणिना विना ।
 सर्वात्मना अपि सर्वेण न भावः विद्यते क्वचित् ॥ ३८ ॥
 संख्यानां परमाणूनां कालेन क्रियते मया ।
 न तथा मे विभूतीनां सृजतः अण्डानि कोटिशः ॥ ३९ ॥
 तेजः श्रीः कीर्तिः ऐश्वर्यं ह्रीः त्यागः सौभगं भगः ।
 वीर्यं तितिक्षा विज्ञानं यत्र यत्र स मे अंशकः ॥ ४० ॥
 एताः ते कीर्तिताः सर्वाः संक्षेपेण विभूतयः ।
 मनोविकाराः एव एते यथा वाचा अभिधीयते ॥ ४१ ॥
 वाचं यच्छ मनः यच्छ प्राणानि यच्छ इन्द्रियाणि च ।
 आत्मानम् आत्मना यच्छ न भूयः कल्पसे अध्वने ॥ ४२ ॥

यः वै वाक् मनसि सम्यक् असंयच्छन् धिया यतिः ।
 तस्य व्रतं तपः दानं स्रवत्यामघटाम्बुवत् ॥ ४३ ॥
 तस्मात् मनः वचः प्राणान् नियच्छेत् मत् परायणः ।
 मत् भक्ति युक्तया बुद्ध्या ततः परिसमाप्यते ॥ ४४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 विभूतियोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
 अथ सप्तदशोऽध्यायः ।
 उद्धवः उवाच ।
 यः त्वया अभितः पूर्वं धर्मः त्वत् भक्तिलक्षणः ।
 वर्णाश्रम आचारवतां सर्वेषां द्विपदाम् अपि ॥ १ ॥
 यथा अनुष्ठीयमानेन त्वयि भक्तिः नृणां भवेत् ।
 स्वधर्मेण अरविन्दाक्ष तत् समाख्यातुम् अर्हसि ॥ २ ॥
 पुरा किल महाबाहो धर्मं परमकं प्रभो ।
 यत् तेन हंसरूपेण ब्रह्मणे अभ्यात्थ माधव ॥ ३ ॥
 सः इदानीं सुमहता कालेन अमित्रकर्शन ।
 न प्रायः भविता मर्त्यलोके प्राक् अनुशासितः ॥ ४ ॥
 वक्ता कर्ता अविता न अन्यः धर्मस्य अच्युत ते भुवि ।
 सभायाम् अपि वैरिञ्च्यां यत्र मूर्तिधराः कलाः ॥ ५ ॥
 कर्त्रा अवित्रा प्रवक्त्रा च भवता मधुसूदन ।
 त्यक्ते महीतले देव विनष्टं कः प्रवक्ष्यति ॥ ६ ॥
 तत्त्वं नः सर्वधर्मज्ञ धर्मः त्वत् भक्तिलक्षणः ।
 यथा यस्य विधीयेत तथा वर्णय मे प्रभो ॥ ७ ॥
 श्रीशुकः उवाच ।
 इत्थं स्वभृत्यमुख्येन पृष्टः सः भगवान् हरिः ।
 प्रीतः क्षेमाय मर्त्यानां धर्मान् आह सनातनान् ॥ ८ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 धर्म्यः एष तव प्रश्नः नैःश्रेयसकरः नृणाम् ।
 वर्णाश्रम आचारवतां तम् उद्धव निबोध मे ॥ ९ ॥
 आदौ कृतयुगे वर्णः नृणां हंसः इति स्मृतः ।
 कृतकृत्याः प्रजाः जात्याः तस्मात् कृतयुगं विदुः ॥ १० ॥
 वेदः प्रणवः एव अग्रे धर्मः अहं वृषरूपधृक् ।
 उपासते तपोनिष्ठां हंसं मां मुक्तकिल्बिषाः ॥ ११ ॥
 त्रेतामुखे महाभाग प्राणात् मे हृदयात् त्रयी ।
 विद्या प्रादुः अभूत् तस्याः अहम् आसं त्रिवृन्मखः ॥ १२ ॥
 विप्र क्षत्रिय विट् शूद्राः मुख बाहु उरु पादजाः ।

वैराजात् पुरुषात् जाताः यः आत्माचारलक्षणाः ॥ १३ ॥
 गृहाश्रमः जघनतः ब्रह्मचर्यं हृदः मम ।
 वक्षःस्थानात् वने वासः न्यासः शीर्षणि संस्थितः ॥ १४ ॥
 वर्णानाम् आश्रमाणां च जन्मभूमि अनुसारिणीः ।
 आसन् प्रकृतयः नृणां नीचैः नीच उत्तम उत्तमाः ॥ १५ ॥
 शमः दमः तपः शौचं सन्तोषः क्षान्तिः आर्जवम् ।
 मद्भक्तिः च दया सत्यं ब्रह्मप्रकृतयः तु इमाः ॥ १६ ॥
 तेजः बलं धृतिः शौर्यं तितिक्षा औदार्यम् उद्यमः ।
 स्थैर्यं ब्रह्मणि अत ऐश्वर्यं क्षत्रप्रकृतयः तु इमाः ॥
 १७ ॥
 आस्तिक्यं दाननिष्ठा च अदम्भः ब्रह्मसेवनम् ।
 अतुष्टिः अर्थ उपचयैः वैश्यप्रकृतयः तु इमाः ॥ १८ ॥
 शुश्रूषणं द्विजगवां देवानां च अपि अमायया ।
 तत्र लब्धेन सन्तोषः शूद्रप्रकृतयः तु इमाः ॥ १९ ॥
 अशौचम् अनृतं स्तेयं नास्तिक्यं शुष्कविग्रहः ।
 कामः क्रोधः च तर्षः च स्वभावः अन्तेवसायिनाम् ॥ २० ॥
 अहिंसा सत्यम् अस्तेयम् अकामक्रोधलोभता ।
 भूतप्रियहितेहा च धर्मः अयं सार्ववर्णिकः ॥ २१ ॥
 द्वितीयं प्राप्य अनुपूर्व्यात् जन्म उपनयनं द्विजः ।
 वसन् गुरुकुले दान्तः ब्रह्म अधीयीत च आहुतः ॥ २२ ॥
 मेखला अजिन दण्ड अक्ष ब्रह्मसूत्र कमण्डलून् ।
 जटिलः अधौतदद्वासः अरक्तपीठः कुशान् दधत् ॥ २३ ॥
 स्नान भोजन होमेषु जप उच्चारे च वाग्यतः ।
 न च्छिन्द्यात् नख रोमाणि कक्ष उपस्थगतानि अपि ॥ २४ ॥
 रेतः न अवरिकेत् जातु ब्रह्मव्रतधरः स्वयम् ।
 अवकीर्णं अवगाह्य अप्सु यतासुः त्रिपदीं जपेत् ॥ २५ ॥
 अग्नि अर्क आचार्यं गो विप्र गुरु वृद्ध सुरान् शुचिः ।
 समाहितः उपासीत सन्ध्ये च यतवाक् जपन् ॥ २६ ॥
 आचार्यं मां विजानीयात् न अवमन्येत कर्हिचित् ।
 न मर्त्यबुद्धि आसूयेत सर्वदेवमयः गुरुः ॥ २७ ॥
 सायं प्रातः उपानीय भैक्ष्यं तस्मै निवेदयेत् ।
 यत् च अन्यत् अपि अनुज्ञातम् उपयुञ्जीत संयतः ॥ २८ ॥
 शुश्रूषमाणः आचार्यं सदा उपासीत नीचवत् ।
 यान शय्या आसन स्थानैः न अतिदूरे कृताञ्जलिः ॥ २९ ॥
 एवंवृत्तः गुरुकुले वसेत् भोगविवर्जितः ।
 विद्या समाप्यते यावत् बिभ्रत् व्रतम् अखण्डितम् ॥ ३० ॥

यदि असौ छन्दसां लोकम् आरोक्ष्यन् ब्रह्मविष्टपम् ।
 गुरवे विन्यसेत् देहं स्वाध्यायार्थं बृहत् व्रतः ॥ ३१ ॥
 अग्नौ गुरौ आत्मनि च सर्वभूतेषु मां परम् ।
 अपृथक् धीः उपासीत ब्रह्मवर्चस्वी अकल्मषः ॥ ३२ ॥
 स्त्रीणां निरीक्षणं स्पर्शं संलापं क्ष्वेलनं आदिकम् ।
 प्राणिनः मिथुनीभूतान् अगृहस्थः अग्रतः त्यजेत् ॥ ३३ ॥
 शौचम् आचमनं स्नानं सन्ध्या उपासनम् आर्जवम् ।
 तीर्थसेवा जपः अस्पृश्य अभक्ष्य असंभाष्य वर्जनम् ॥
 ३४ ॥

सर्वं आश्रमं प्रयुक्तः अयं नियमः कुलनन्दन ।
 मद्भावः सर्वभूतेषु मनोवाक्काय संयमः ॥ ३५ ॥
 एवं बृहत् व्रतधरः ब्राह्मणः अग्निः इव ज्वलन् ।
 मद्भक्तः तीव्रतपसा दग्धकर्म आशयः अमलः ॥ ३६ ॥
 अथ अनन्तरम् आवेक्ष्यन् यथा जिज्ञासित आगमः ।
 गुरवे दक्षिणां दत्त्वा स्नायत् गुरु अनुमोदितः ॥ ३७ ॥
 गृहं वनं वा उपविशेत् प्रव्रजेत् वा द्विज उत्तमः ।
 आश्रमात् आश्रमं गच्छेत् न अन्यथा मत्परः चरेत् ॥ ३८ ॥
 गृहार्थी सदृशीं भार्याम् उद्वहेत् अजुगुप्सिताम् ।
 यवीयसीं तु वयसा यां सवर्णाम् अनुक्रमात् ॥ ३९ ॥
 इज्य अध्ययनं दानानि सर्वेषां च द्विजन्मनाम् ।
 प्रतिग्रहः अध्यापनं च ब्राह्मणस्य एव याजनम् ॥ ४० ॥
 प्रतिग्रहं मन्यमानः तपः तेजोयशोनुदम् ।
 अन्याभ्याम् एव जीवेत् शिलैः वा दोषदृक् तयोः ॥ ४१ ॥
 ब्राह्मणस्य हि देहः अयं क्षुद्रकामाय न इष्यते ।
 कृच्छ्राय तपसे च इह प्रेत्य अनन्तसुखाय च ॥ ४२ ॥
 शिलोञ्छवृत्त्या परितुष्टचित्तः
 धर्मं महान्तं विरजं जुषाणः ।
 मयि अर्पितात्मा गृहः एव तिष्ठन्
 न अतिप्रसक्तः समुपैति शान्तिम् ॥ ४३ ॥
 समुद्धरन्ति ये विप्रं सीदन्तं मत्परायणम् ।
 तान् उद्धरिष्ये न चिरात् आपद्भयः नौः इव अर्णवात् ॥ ४४ ॥
 सर्वाः समुद्धरेत् राजा पिता इव व्यसनात् प्रजाः ।
 आत्मानम् आत्मना धीरः यथा गजपतिः गजान् ॥ ४५ ॥
 एवंविधः नरपतिः विमानेन अर्कवचसा ।
 विधूय इह अशुभं कृत्स्नम् इन्द्रेण सह मोदते ॥ ४६ ॥
 सीदन् विप्रः वणिक् वृत्त्या पण्यैः एव आपदं तरेत् ।

खड्गेन वा आपदाक्रान्तः न श्ववृत्त्या कथंचन ॥ ४७ ॥
 वैश्यवृत्त्या तु राजन् यः जीवेत् मृगयया आपदि ।
 चरेत् वा विप्ररूपेण न श्ववृत्त्या कथंचन ॥ ४८ ॥
 शूद्रवृत्तिं भजेत् वैश्यः शूद्रः कारुकटप्रियाम् ।
 कृच्छ्रात् मुक्तः न गर्ह्येण वृत्तिं लिप्सेत कर्मणा ॥ ४९ ॥
 वेद अध्याय स्वधा स्वाहा बलि अन्न आद्यैः यथा उदयम् ।
 देवर्षिं पितृभूतानि मद्रूपाणि अन्वहं यजेत् ॥ ५० ॥
 यदृच्छया उपपन्नेन शुक्लेन उपार्जितेन वा ।
 धनेन अपीडयन् भृत्यान् न्यायेन एव आहरेत् क्रतून् ॥ ५१ ॥
 कुटुंबेषु न सज्जेत न प्रमाद्येत् कुटुंबि अपि ।
 विपश्चित् नश्वरं पश्येत् अदृष्टम् अपि दृष्टवत् ॥ ५२ ॥
 पुत्र दारा आप्त बन्धूनां सङ्गमः पान्थसङ्गमः ।
 अनुदेहं वियन्ति एते स्वप्नः निद्रानुगः यथा ॥ ५३ ॥
 इत्थं परिमृशन् मुक्तः गृहेषु अतिथिवत् वसन् ।
 न गृहैः अनुबध्येत निर्ममः निरहङ्कृतः ॥ ५४ ॥
 कर्मभिः गृहम् एधीयैः इष्ट्वा माम् एव भक्तिमान् ।
 तिष्ठेत् वनं वा उपविशेत् प्रजावान् वा परिव्रजेत् ॥ ५५ ॥
 यः तु आसक्तम् अतिः गेहे पुत्र वित्तैषण आतुरः ।
 स्त्रैणः कृपणधीः मूढः मम अहम् इति बध्यते ॥ ५६ ॥
 अहो मे पितरौ वृद्धौ भार्या बालात्मजा आत्मजाः ।
 अनाथाः माम् ऋते दीनाः कथं जीवन्ति दुःखिताः ॥ ५७ ॥
 एवं गृह आशय आक्षिप्त हृदयः मूढधीः अयम् ।
 अतृप्तः तान् अनुध्यायन् मृतः अन्धं विशते तमः ॥ ५८ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 ब्रह्मचर्यगृहस्थकर्मधर्मनिरूपणे सप्तदशोऽध्यायः ॥
 १७ ॥
 अथ अष्टादशोऽध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 वनं विविक्षुः पुत्रेषु भार्यां न्यस्य सह एव वा ।
 वनः एव वसेत् शान्तः तृतीयं भागम् आयुषः ॥ १ ॥
 कन्दमूलफलैः वन्यैः मेध्यैः वृत्तिं प्रकल्पयेत् ।
 वसीत वल्कलं वासः तृणपर्णं अजिनानि च ॥ २ ॥
 केशरोमनखश्मश्रुमलानि विभृयात् अतः ।
 न धावेत् अप्सु मज्जेत त्रिकालं स्थण्डिलेशयः ॥ ३ ॥
 ग्रीष्मे तप्येत पञ्चाग्नीन् वर्षास्वासारषाड् जले ।

आकण्ठमग्नः शिशिरः एवंवृत्तः तपश्चरेत् ॥ ४ ॥
 अग्निपक्वं समशनीयात् कालपक्वम् अथ अपि वा ।
 उलूखल अश्मकुट्टः वा दन्त उलूखलः एव वा ॥ ५ ॥
 स्वयं संचिनुयात् सर्वम् आत्मनः वृत्तिकारणम् ।
 देशकालबल अभिज्ञः न आददीत अन्यदा आहृतम् ॥ ६ ॥
 वन्यैः चरुपुरोडाशैः निर्वपेत् कालचोदितान् ।
 न तु श्रौतेन पशुना मां यजेत वनाश्रमी ॥ ७ ॥
 अग्निहोत्रं च दर्शः च पूर्णमासः च पूर्ववत् ।
 चातुर्मास्यानि च मुनेः आमनातानि च नैगमैः ॥ ८ ॥
 एवं चीर्णेन तपसा मुनिः धमनिसन्ततः ।
 मां तपोमयम् आराध्य ऋषिलोकात् उपैति माम् ॥ ९ ॥
 यः तु एतत् कृच्छ्रतः चीर्णं तपः निःश्रेयसं महत् ।
 कामाय अल्पीयसे युञ्ज्यात् वालिशः कः अपरः ततः ॥ १० ॥
 यदा असौ नियमे अकल्पः जरया जातवेपथुः ।
 आत्मनि अग्नीन् समारोप्य मच्चित्तः अग्निं समाविशेत् ॥ ११ ॥
 यदा कर्मविपाकेषु लोकेषु निरय आत्मसु ।
 विरागः जायते सम्यक् न्यस्त अग्निः प्रव्रजेत् ततः ॥ १२ ॥
 इष्ट्वा यथा उपदेशं मां दत्त्वा सर्वस्वम् ऋत्विजे ।
 अग्नीन् स्वप्राणः आवेश्य निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ १३ ॥
 विप्रस्य वै संन्यसतः देवाः दारादिरूपिणः ।
 विघ्नान् कुर्वन्ति अयं हि अस्मान् आक्रम्य समियात् परम् ॥ १४ ॥
 बिभृयात् चेत् मुनिः वासः कौपीन आच्छादनं परम् ।
 त्यक्तं न दण्डपात्राभ्याम् अन्यत् किञ्चित् अनापदि ॥ १५ ॥
 दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं पिबेत् जलम् ।
 सत्यपूतां वदेत् वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ १६ ॥
 मौन अनीहा अनिल आयामाः दण्डाः वाक् देह चेतसाम् ।
 नहि एते यस्य सन्ति अङ्गः वेणुभिः न भवेत् यतिः ॥ १७ ॥
 भिक्षां चतुषु वर्णेषु विगह्यान् वर्जयन् चरेत् ।
 सप्तागारान् असंक्लृप्तान् तुष्येत् लब्धेन तावता ॥ १८ ॥
 बहिः जलाशयं गत्वा तत्र उपस्पृश्य वाग्यतः ।
 विभज्य पावितं शेषं भुञ्जीत अशेषम् आहृतम् ॥ १९ ॥
 एकः चरेत् महीम् एतां निःसङ्गः संयतेन्द्रियः ।
 आत्मक्रीडः आत्मरतः आत्मवान् समदर्शनः ॥ २० ॥
 विविक्तक्षेमशरणः मद्भावविमलाशयः ।
 आत्मानं चिन्तयेत् एकम् अभेदेन मया मुनिः ॥ २१ ॥
 अन्वीक्षेत आत्मनः बन्धं मोक्षं च ज्ञाननिष्ठया ।

बन्धः इन्द्रियविक्षेपः मोक्षः एषां च संयमः ॥ २२ ॥
 तस्मात् नियम्य षड्वर्गं मद्भावेन चरेत् मुनिः ।
 विरक्तः क्षुल्लकामेभ्यः लब्ध्वा आत्मनि सुखं महत् ॥ २३ ॥
 पुरग्रामव्रजान् सार्थान् भिक्षार्थं प्रविशन् चरेत् ।
 पुण्यदेशसरित् शैलवन आश्रमवतीं महीम् ॥ २४ ॥
 वानप्रस्थ आश्रम पदेषु अभीक्षणं भैक्ष्यम् आचरेत् ।
 संसिध्यत्याश्वसंमोहः शुद्धसत्त्वः शिलान्धसा ॥ २५ ॥
 न एतत् वस्तुतया पश्येत् दृश्यमानं विनश्यति ।
 असक्तचित्तः विरमेत् इह अमुत्र चिकीर्षितात् ॥ २६ ॥
 यत् एतत् आत्मनि जगत् मनोवाक्प्राणसंहतम् ।
 सर्वं माया इति तर्केण स्वस्थः त्यक्त्वा न तत् स्मरेत् ॥ २७ ॥
 ज्ञाननिष्ठः विरक्तः वा मद्भक्तः वा अनपेक्षकः ।
 सलिङ्गान् आश्रमां त्यक्त्वा चरेत् अविधिगोचरः ॥ २८ ॥
 बुधः बालकवत् क्रीडेत् कुशलः जडवत् चरेत् ।
 वदेत् उन्मत्तवत् विद्वान् गोचर्यां नैगमः चरेत् ॥ २९ ॥
 वेदवादरतः न स्यात् न पाखण्डी न हैतुकः ।
 शुष्कवादविवादे न कंचित् पक्षं समाश्रयेत् ॥ ३० ॥
 न उद्विजेत जनात् धीरः जनं च उद्वेजयेत् न तु ।
 अतिवादान् तितिक्षेत न अवमन्येत कंचन ।
 देहम् उद्दिश्य पशुवत् वैरं कुर्यात् न केनचित् ॥ ३१ ॥
 एकः एव परः हि आत्मा भूतेषु आत्मनि अवस्थितः ।
 यथा इन्दुः उदपात्रेषु भूतानि एकात्मकानि च ॥ ३२ ॥
 अलब्ध्वा न विषीदेत काले काले अशनं क्वचित् ।
 लब्ध्वा न हृष्येत् धृतिम् आनुभयं दैवतन्त्रितम् ॥ ३३ ॥
 आहारार्थं समीहेत युक्तं तत् प्राणधारणम् ।
 तत्त्वं विमृश्यते तेन तत् विज्ञाय विमुच्यते ॥ ३४ ॥
 यत् ऋच्छ्रया उपपन्नात् अन्नम् अद्यात् श्रेष्ठम् उत अपरम् ।
 तथा वासः तथा शय्यां प्राप्तं प्राप्तं भजेत् मुनिः ॥ ३५ ॥
 शौचम् आचमनं स्नानं न तु चोदनया चरेत् ।
 अन्यान् च नियमान् ज्ञानी यथा अहं लीलया ईश्वरः ॥ ३६ ॥
 नहि तस्य विकल्पाख्या या च मद्दीक्षया हता ।
 आदेहान्तात् क्वचित् ख्यातिः ततः संपद्यते मया ॥ ३७ ॥
 दुःख उदकेषु कामेषु जातनिर्वेदः आत्मवान् ।
 अजिज्ञासित मद्धर्मः गुरुं मुनिम् उपाव्रजेत् ॥ ३८ ॥
 तावत् परिचरेत् भक्तः श्रद्धावान् अनसूयकः ।
 यावत् ब्रह्म विजानीयात् माम् एव गुरुम् आदृतः ॥ ३९ ॥

यः तु असंयत षड्वर्गः प्रचण्ड इन्द्रिय सारथिः ।
 ज्ञान वैराग्य रहितः त्रिदण्डम् उपजीवति ॥ ४० ॥
 सुरान् आत्मानम् आत्मस्थं निह्नुते मां च धर्महा ।
 अविपक्व कषायः अस्मात् उष्मात् च विहीयते ॥ ४१ ॥
 भिक्षोः धर्मः शमः अहिंसा तपः ईक्षा वनौकसः ।
 गृहिणः भूतरक्ष इज्याः द्विजस्य आचार्यसेवनम् ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मचर्यं तपः शौचं सन्तोषः भूतसौहृदम् ।
 गृहस्थस्य अपि ऋतौ गन्तुः सर्वेषां मदुपासनम् ॥ ४३ ॥
 इति मां यः स्वधर्मेण भजन् नित्यम् अनन्यभाक् ।
 सर्वभूतेषु मद्भावः मद्भक्तिं विन्दते अचिरात् ॥ ४४ ॥
 भक्त्या उद्धव अनपायिन्या सर्वलोकमहेश्वरम् ।
 सर्वं उत्पत्ति अपि अयं ब्रह्म कारणं मा उपयाति सः ॥ ४५ ॥
 इति स्वधर्मं निर्णिक्त सत्त्वः निर्जात् मद्गतिः ।
 ज्ञान विज्ञान संपन्नः न चिरात् समुपैति माम् ॥ ४६ ॥
 वर्णाश्रमवतां धर्मः एषः आचारलक्षणः ।
 सः एव मद्भक्तियुतः निःश्रेयसकरः परः ॥ ४७ ॥
 एतत् ते अभिहितं साधो भवान् पृच्छति यत् च माम् ।
 यथा स्वधर्मसंयुक्तः भक्तः मां समियात् परम् ॥ ४८ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 वानप्रस्थसंन्यासधर्मनिरूपणं नामाष्टादशोऽध्यायः
 ॥ १८ ॥
 अथ एकोनविंशः अध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 यः विद्याश्रुतसंपन्नः आत्मवान् न अनुमानिकः ।
 मायामात्रम् इदं ज्ञात्वा ज्ञानं च मयि संन्यसेत् ॥ १ ॥
 ज्ञानिनः तु अहम् एव इष्टः स्वार्थः हेतुः च संमतः ।
 स्वर्गः च एव अपवर्गः च न अन्यः अर्थः मद्गते प्रियः ॥ २ ॥
 ज्ञानविज्ञानसंसिद्धाः पदं श्रेष्ठं विदुः मम ।
 ज्ञानी प्रियतमः अतः मे ज्ञानेन असौ विभर्ति माम् ॥ ३ ॥
 तपः तीर्थं जपः दानं पवित्राणि इतराणि च ।
 न अलं कुर्वन्ति तां सिद्धिं या ज्ञानकलया कृता ॥ ४ ॥
 तस्मात् ज्ञानेन सहितं ज्ञात्वा स्वात्मानम् उद्धव ।
 ज्ञानविज्ञानसंपन्नः भज मां भक्तिभावतः ॥ ५ ॥
 ज्ञानविज्ञानयज्ञेन माम् इष्ट्वा आत्मानम् आत्मनि ।
 सर्वयज्ञपतिं मां वै संसिद्धिं मुनयः अगमन् ॥ ६ ॥

त्वयि उद्धव आश्रयति यः त्रिविधः विकारः
 मायान्तरा आपतति न आदि अपवर्गयोः यत् ।
 जन्मादयः अस्य यत् अमी तव तस्य किं स्युः
 आदि अन्तयोः यत् असतः अस्ति तत् एव मध्ये ॥ ७ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 ज्ञानं विशुद्धं विपुलं यथा एतत्
 वैराग्यविज्ञानयुतं पुराणम् ।
 आख्याहि विश्वेश्वर विश्वमूर्ते
 त्वत् भक्तियोगं च महत् विमृग्यम् ॥ ८ ॥
 तापत्रयेण अभिहतस्य घोरे
 सन्तप्यमानस्य भवाध्वनीश ।
 पश्यामि न अन्यत् शरणं तवाङ्घ्रि
 द्वन्द्व आतपत्रात् अमृत अभिवर्षात् ॥ ९ ॥
 दष्टं जनं संपतितं बिले अस्मिन्
 कालाहिना क्षुद्रसुखोः उतर्षम् ।
 समुद्धर एनं कृपया अपवर्ग्यैः
 वचोभिः आसिञ्च महानुभाव ॥ १० ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 इत्थम् एतत् पुरा राजा भीष्मं धर्मभृतां वरम् ।
 अजातशत्रुः पप्रच्छ सर्वेषां नः अनुश्रुण्वताम् ॥ ११ ॥
 निवृत्ते भारते युद्धे सुहृत् निधनविह्वलः ।
 श्रुत्वा धर्मान् बहून् पश्चात् मोक्षधर्मान् अपृच्छत ॥
 १२ ॥
 तान् अहं ते अभिधास्यामि देवव्रतमुखात् श्रुतान् ।
 ज्ञानवैराग्यविज्ञानश्रद्धाभक्ति उपबृंहितान् ॥ १३ ॥
 नव एकादश पञ्च त्रीन् भावान् भूतेषु येन वै ।
 ईक्षेत अथ एकम् अपि एषु तत् ज्ञानं मम निश्चितम् ॥ १४ ॥
 एतत् एव हि विज्ञानं न तथा एकेन येन यत् ।
 स्थिति उत्पत्ति अपि अयान् पश्येत् भावानां त्रिगुण आत्मनाम् ॥
 १५ ॥
 आदौ अन्ते च मध्ये च सृज्यात् सृज्यं यत् अन्वियात् ।
 पुनः तत् प्रतिसंक्रामे यत् शिष्येत तत् एव सत् ॥ १६ ॥
 श्रुतिः प्रत्यक्षम् ऐतिह्यम् अनुमानं चतुष्टयम् ।
 प्रमाणेषु अनवस्थानात् विकल्पात् सः विरज्यते ॥ १७ ॥
 कर्मणां परिणामित्वात् आविरिञ्चात् अमङ्गलम् ।
 विपश्चित् नश्वरं पश्येत् अदृष्टम् अपि दृष्टवत् ॥ १८ ॥

भक्तियोगः पुरा एव उक्तः प्रीयमाणाय ते अनघ ।
 पुनः च कथयिष्यामि मद्भक्तेः कारणं परम् ॥ १९ ॥
 श्रद्धा अमृतकथायां मे शश्वत् मत् अनुकीर्तनम् ।
 परिनिष्ठा च पूजायां स्तुतिभिः स्तवनं मम ॥ २० ॥
 आदरः परिचर्यायां सर्वाङ्गैः अभिवन्दनम् ।
 मद्भक्तपूजाभ्यधिका सर्वभूतेषु मन्मतिः ॥ २१ ॥
 मदर्थेषु अङ्गचेष्टा च वचसा मद्गुणेरणम् ।
 मय्यर्पणं च मनसः सर्वकामविवर्जनम् ॥ २२ ॥
 मदर्थे अर्थ परित्यागः भोगस्य च सुखस्य च ।
 इष्टं दत्तं हुतं जप्तं मदर्थं यत् व्रतं तपः ॥ २३ ॥
 एवं धर्मैः मनुष्याणाम् उद्धव आत्मनिवेदिनाम् ।
 मयि संजायते भक्तिः कः अन्यः अर्थः अस्य अवशिष्यते ॥ २४ ॥
 यदा आत्मनि अर्पितं चित्तं शान्तं सत्त्व उपबृंहितम् ।
 धर्मं ज्ञानं सवैराग्यम् ऐश्वर्यं च अभिपद्यते ॥ २५ ॥
 यत् अर्पितं तत् विकल्पे इन्द्रियैः परिधावति ।
 रजस्वलं च आसन् निष्ठं चित्तं विद्धि विपर्ययम् ॥ २६ ॥
 धर्मः मद्भक्तिकृत् प्रोक्तः ज्ञानं च एकात्म्यदर्शनम् ।
 गुणेषु असङ्गः वैराग्यम् ऐश्वर्यं च अणिम् आदयः ॥ २७ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 यमः कतिविधः प्रोक्तः नियमः वा अरिर्कर्शन ।
 कः शमः कः दमः कृष्ण का तितिक्षा धृतिः प्रभो ॥ २८ ॥
 किं दानं किं तपः शौर्यं किं सत्यम् ऋतम् उच्यते ।
 कः त्यागः किं धनं चेष्टं कः यज्ञः का च दक्षिणा ॥
 २९ ॥
 पुंसः किंस्वित् बलं श्रीमन् भगः लाभः च केशव ।
 का विद्या ह्रीः परा का श्रीः किं सुखं दुःखम् एव च ॥
 ३० ॥
 कः पण्डितः कः च मूर्खः कः पन्थाः उत्पथः च कः ।
 कः स्वर्गः नरकः कः स्वित् कः बन्धुः उत किं गृहम् ॥ ३१ ॥
 कः आद्यः कः दरिद्रः वा कृपणः कः ईश्वरः ।
 एतान् प्रश्नान् मम ब्रूहि विपरीतान् च सत्पते ॥ ३२ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 अहिंसा सत्यम् अस्तेयम् असङ्गः ह्रीः असंचयः ।
 आस्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनं स्थैर्यं क्षमा अभयम् ॥
 ३३ ।
 शौचं जपः तपः होमः श्रद्धा आतिथ्यं मत् अर्चनम् ।

तीर्थाटनं परार्थेहा तुष्टिः आचार्यसेवनम् ॥ ३४ ॥
 एते यमाः सनियमाः उभयोः द्वादश स्मृताः ।
 पुंसाम् उपासिताः तात यथाकामं दुहन्ति हि ॥ ३५ ॥
 शमः मत् निष्ठता बुद्धेः दमः इन्द्रियसंयमः ।
 तितिक्षा दुःखसंमर्षः जिह्वा उपस्थजयः धृतिः ॥ ३६ ॥
 दण्डन्यासः परं दानं कामत्यागः तपः स्मृतम् ।
 स्वभावविजयः शौर्यं सत्यं च समदर्शनम् ॥ ३७ ॥
 ऋतं च सूनृता वाणी कविभिः परिकीर्तिता ।
 कर्मस्वसङ्गमः शौचं त्यागः संन्यासः उच्यते ॥ ३८ ॥
 धर्मः इष्टं धनं नृणां यज्ञः अहं भगवत्तमः ।
 दक्षिणा ज्ञानसन्देशः प्राणायामः परं बलम् ॥ ३९ ॥
 भगः मे ऐश्वरः भावः लाभः मद्भक्तिः उत्तमः ।
 विद्या आत्मनि भिद अबाधः जुगुप्सा ह्रीः अकर्मसु ॥ ४० ॥
 श्रीः गुणाः नैरपेक्ष्य आद्याः सुखं दुःखसुख अत्ययः ।
 दुःखं कामसुख अपेक्षा पण्डितः बन्धमोक्षवित् ॥ ४१ ॥
 मूर्खः देह आदि अहं बुद्धिः पन्थाः मत् निगमः स्मृतः ।
 उत्पथः चित्तविक्षेपः स्वर्गः सत्त्वगुण उअदयः ॥ ४२ ॥
 नरकः तमः उन्नहः बन्धुः गुरुः अहं सखे ।
 गृहं शरीरं मानुष्यं गुणाद्वयः हि आद्वयः उच्यते ॥ ४३ ॥
 दरिद्रः यः तु असन्तुष्टः कृपणः यः अजितेन्द्रियः ।
 गुणेषु असक्तधीः ईशः गुणसङ्गः विपर्ययः ॥ ४४ ॥
 एतः उद्धव ते प्रश्नाः सर्वे साधु निरूपिताः ।
 किं वर्णितेन बहुना लक्षणं गुणदोषयोः ।
 गुणदोष दृशिः दोषः गुणः तु उभयवर्जितः ॥ ४५ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुधवसंवादे
 एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
 अथ विंशः अध्यायः ।
 उद्धवः उवाच ।
 विधिः च प्रतिषेधः च निगमः हि ईश्वरस्य ते ।
 अवेक्षते अरविन्दाक्ष गुणं दोषं च कर्मणाम् ॥ १ ॥
 वर्णाश्रम विकल्पं च प्रतिलोम अनुलोमजम् ।
 द्रव्य देश वयः कालान् स्वर्गं नरकम् एव च ॥ २ ॥
 गुण दोष भिदा दृष्टिम् अन्तरेण वचः तव ।
 निःश्रेयसं कथं नृणां निषेध विधि लक्षणम् ॥ ३ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां वेदः चक्षुः तव ईश्वर ।

श्रेयः तु अनुपलब्धे अर्थे साध्यसाधनयोः अपि ॥ ४ ॥
 गुणदोषभिदादृष्टिः निगमात् ते न हि स्वतः ।
 निगमेन अपवादः च भिदायाः इति हि भ्रमः ॥ ५ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 योगाः त्रयः मया प्रोक्ता नृणां श्रेयोविधित्सया ।
 ज्ञानं कर्म च भक्तिः च न उपायः अन्यः अस्ति कुत्रचित् ॥
 ६ ॥
 निर्विण्णानां ज्ञानयोगः न्यासिनाम् इह कर्मसु ।
 तेषु अनिर्विण्णचित्तानां कर्मयोगः ति कामिनाम् ॥ ७ ॥
 यदृच्छया मत् कथा आदौ जातश्रद्धः तु यः पुमान् ।
 न निर्विण्णः न अतिसक्तः भक्तियोगः अस्य सिद्धिदः ॥ ८ ॥
 तावत् कर्माणि कुर्वीत न निर्विद्येत यावता ।
 मत् कथाश्रवण आदौ वा श्रद्धा यावत् न जायते ॥ ९ ॥
 स्वधर्मस्थः यजन्यज्ञैः अनाशीः कामः उद्धव ।
 न याति स्वर्गनरकौ यदि अन्यत्र समाचरेत् ॥ १० ॥
 अस्मिन् लोके वर्तमानः स्वधर्मस्थः अनघः शुचिः ।
 ज्ञानं विशुद्धम् आप्नोति मङ्गक्तिं वा यदृच्छया ॥ ११ ॥
 स्वर्गिणः अपि एतम् इच्छन्ति लोकं निरयिणः तथा ।
 साधकं ज्ञानभक्तिभ्याम् उभयं तत् असाधकम् ॥ १२ ॥
 न नरः स्वर्गतिं कांक्षेत् नारकीं वा विचक्षणः ।
 न इमं लोकं च कांक्षेत् देह आवेशात् प्रमाद्यति ॥ १३ ॥
 एतत् विद्वान् पुरा मृत्योः अभवाय घटेत सः ।
 अप्रमत्तः इदं ज्ञात्वा मर्त्यम् अपि अर्थसिद्धिदम् ॥ १४ ॥
 छिद्यमानं यमैः एतैः कृतनीडं वनस्पतिम् ।
 खगः स्वकेतम् उत्सृज्य क्षेमं याति हि अलम्पटः ॥ १५ ॥
 अहोरात्रैः छिद्यमानं बुद्ध्वायुः भयवेपथुः ।
 मुक्तसङ्गः परं बुद्ध्वा निरीह उपशाम्यति ॥ १६ ॥
 नृदेहम् आद्यं सुलभं सुदुर्लभम्
 प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम् ।
 मया अनुकूलेन नभस्वतेरितम्
 पुमान् भवाब्धिं न तरेत् सः आत्महा ॥ १७ ॥
 यदा आरम्भेषु निर्विण्णः विरक्तः संयतेन्द्रियः ।
 अभ्यासेन आत्मनः योगी धारयेत् अचलं मनः ॥ १८ ॥
 धार्यमाणं मनः यः हि भ्राम्यदाशु अनवस्थितम् ।
 अतन्द्रितः अनुरोधेन मार्गेण आत्मवशं नयेत् ॥ १९ ॥
 मनोगतिं न विसृजेत् जितप्राणः जितेन्द्रियः ।

सत्त्वसंपन्नया बुद्ध्या मनः आत्मवशं नयेत् ॥ २० ॥
एषः वै परमः योगः मनसः संग्रहः स्मृतः ।
हृदयज्ञत्वम् अन्विच्छन् दम्यस्य एव अर्वतः मुहुः ॥ २१ ॥
सांख्येन सर्वभावानां प्रतिलोम अनुलोमतः ।
भव अपि अयौ अनुध्ययेत् मनः यावत् प्रसीदति ॥ २२ ॥
निर्विण्णस्य विरक्तस्य पुरुषस्य उक्तवेदिनः ।
मनः त्यजति दौरात्म्यं चिन्तितस्य अनुचिन्तया ॥ २३ ॥
यम आदिभिः योगपथैः आन्वीक्षिक्या च विद्यया ।
मम अर्चोपासनाभिः वा न अन्यैः योग्यं स्मरेत् मनः ॥ २४ ॥
यदि कुर्यात् प्रमादेन योगी कर्म विगर्हितम् ।
योगेन एव दहेत् अंहः न अन्यत् तत्र कदाचन ॥ २५ ॥
स्वे स्वे अधिकारे या निष्ठा सः गुणः परिकीर्तितः ।
कर्मणां जाति अशुद्धानाम् अनेन नियमः कृतः ।
गुणदोषविधानेन सङ्गानां त्याजनेच्छया ॥ २६ ॥
जातश्रद्धः मत्कथासु निर्विण्णः सर्वकर्मसु ।
वेद दुःखात्मकान् कामान् परित्यागे अपि अनीश्वरः ॥ २७ ॥
ततः भजेत मां प्रीतः श्रद्धालुः दृढनिश्चयः ।
जुषमाणः च तान् कामान् दुःख उदकान् च गर्हयन् ॥ २८ ॥
प्रोक्तेन भक्तियोगेन भजतः मा असकृत् मुनेः ।
कामाः हृदय्याः नश्यन्ति सर्वे मयि हृदि स्थिते ॥ २९ ॥
भिद्यते हृदयग्रन्थिः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
क्षीयन्ते च अस्य कर्माणि मयि दृष्टे अखिल आत्मनि ॥ ३० ॥
तस्मात् मद्भक्तियुक्तस्य योगिनः वै मत् आत्मनः ।
न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयः भवेत् इह ॥ ३१ ॥
यत् कर्मभिः यत् तपसा ज्ञानवैराग्यतः च यत् ।
योगेन दानधर्मेण श्रेयोभिः इतरैः अपि ॥ ३२ ॥
सर्वं मद्भक्तियोगेन मद्भक्तः लभते अञ्जसा ।
स्वर्गं अपवर्गं मत् धाम कथंचित् यदि वाञ्छति ॥ ३३ ॥
न किंचित् साधवः धीराः भक्ताः हि एकान्तिनः मम ।
वाञ्छति अपि मया दत्तं कैवल्यम् अपुनर्भवम् ॥ ३४ ॥
नैरपेक्ष्यं परं प्राहुः निःश्रेयसम् अनल्पकम् ।
तस्मात् निराशिषः भक्तिः निरपेक्षस्य मे भवेत् ॥ ३५ ॥
न मयि एकान्तभक्तानां गुणदोष उद्भवाः गुणाः ।
साधूनां समचित्तानां बुद्धेः परम् उपेयुषाम् ॥ ३६ ॥
एवम् एतत् मया आदिष्टान् अनुतिष्ठन्ति मे पथः ।
क्षेमं विन्दन्ति मत् स्थानं यत् ब्रह्म परमं विदुः ॥ ३७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसंवादे
वेदत्रयीविभागयोगो नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथ एकविंशः अध्यायः ।

श्रीभगवान् उवाच ।

यः एतान् मत्पथः हित्वा भक्तिज्ञानक्रियात्मकान् ।
क्षुद्रान् कामान् चलैः प्राणैः जुषन्तः संसरन्ति ते ॥ १ ॥
स्वे स्वे अधिकारे या निष्ठा सः गुणः परिकीर्तितः ।
विपर्ययः तु दोषः स्यात् उभयोः एषः निश्चयः ॥ २ ॥
शुद्धिं अशुद्धीं विधीयेते समानेषु अपि वस्तुषु ।
द्रव्यस्य विचिकित्सार्थं गुणदोषौ शुभ अशुभौ ॥ ३ ॥
धर्मार्थं व्यवहारार्थं यात्रार्थम् इति च अनघ ।
दर्शितः अयं मया आचारः धर्मम् उद्धृतां धुरम् ॥ ४ ॥
भूमिं अम्बु अग्निं अनिल आकाशाः भूतानां पञ्च धातवः ।
आब्रह्म स्थावर आदीनां शरीराः आत्मसंयुताः ॥ ५ ॥
वेदेन नामरूपाणि विषमाणि समेषु अपि ।
धातुषु उद्धव कल्पन्तः एतेषां स्वार्थसिद्धये ॥ ६ ॥
देश काल आदि भावानां वस्तूनां मम सत्तम ।
गुणदोषौ विधीयेते नियमार्थं हि कर्मणाम् ॥ ७ ॥
अकृष्णसारः देशानाम् अब्रह्मण्यः अशुचिः भवेत् ।
कृष्णसारः अपि असौवीर कीकट असंस्कृतेरिणम् ॥ ८ ॥
कर्मण्यः गुणवान् कालः द्रव्यतः स्वतः एव वा ।
यतः निवर्तते कर्म सः दोषः अकर्मकः स्मृतः ॥ ९ ॥
द्रव्यस्य शुद्धिं अशुद्धीं च द्रव्येण वचनेन च ।
संस्कारेण अथ कालेन महत्त्वं अल्पतया अथवा ॥ १० ॥
शक्त्या अशक्त्या अथवा बुद्ध्या समृद्ध्या च यत् आत्मने ।
अघं कुर्वन्ति हि यथा देश अवस्था अनुसारतः ॥ ११ ॥
धान्य दारु अस्थि तन्तूनां रस तैजस चर्मणाम् ।
काल वायु अग्नि मृत्तौयैः पार्थिवानां युत अयुतैः ॥ १२ ॥
अमेध्यलिप्तं यत् येन गन्धं लेपं व्यपोहति ।
भजते प्रकृतिं तस्य तत् शौचं तावत् इष्यते ॥ १३ ॥
स्नान दान तपः अवस्था वीर्यं संस्कार कर्मभिः ।
मत् स्मृत्या च आत्मनः शौचं शुद्धः कर्म आचरेत् द्विजः
॥ १४ ॥
मन्त्रस्य च परिज्ञानं कर्मशुद्धिः मदर्पणम् ।
धर्मः संपद्यते षड्भिः अधर्मः तु विपर्ययः ॥ १५ ॥

क्वचित् गुणः अपि दोषः स्यात् दोषः अपि विधिना गुणः ।
 गुणदोषार्थनियमः तत् भिदाम् एव बाधते ॥ १६ ॥
 समानकर्म आचरणं पतितानां न पातकम् ।
 औत्पत्तिकः गुणः सङ्गः न शयानः पतति अधः ॥ १७ ॥
 यतः यतः निवर्तेत विमुच्येत ततः ततः ।
 एषः धर्मः नृणां क्षेमः शोकमोहभय अपहः ॥ १८ ॥
 विषयेषु गुणाध्यासात् पुंसः सङ्गः ततः भवेत् ।
 सङ्गात् तत्र भवेत् कामः कामात् एव कलिः नृणाम् ॥ १९ ॥
 कलेः दुर्विषहः क्रोधः तमः तम् अनुवर्तते ।
 तमसा ग्रस्यते पुंसः चेतना व्यापिनी द्रुतम् ॥ २० ॥
 तथा विरहितः साधो जन्तुः शून्याय कल्पते ।
 ततः अस्य स्वार्थविभ्रंशः मूर्च्छितस्य मृतस्य च ॥ २१ ॥
 विषयाभिनिवेशेन न आत्मानं वेद न अपरम् ।
 वृक्षजीविकया जीवन् व्यर्थं भस्त्र इव यः श्वसन् ॥ २२ ॥
 फलश्रुतिः इयं नृणां न श्रेयः रोचनं परम् ।
 श्रेयोविवक्षया प्रोक्तं यथा भैषज्यरोचनम् ॥ २३ ॥
 उत्पत्ति एव हि कामेषु प्राणेषु स्वजनेषु च ।
 आसक्तमनसः मर्त्या आत्मनः अनर्थहेतुषु ॥ २४ ॥
 न तान् अविदुषः स्वार्थं भ्राम्यतः वृजिनाध्वनि ।
 कथं युञ्ज्यात् पुनः तेषु तान् तमः विशतः बुधः ॥ २५ ॥
 एवं व्यवसितं केचित् अविज्ञाय कुबुद्धयः ।
 फलश्रुतिं कुसुमितां न वेदज्ञाः वदन्ति हि ॥ २६ ॥
 कामिनः कृपणाः लुब्धाः पुष्पेषु फलबुद्धयः ।
 अग्निमुग्धा धुमतान्ताः स्वं लोकं न विन्दन्ति ते ॥ २७ ॥
 न ते माम् अङ्गः जानन्ति हृदिस्थं यः इदं यतः ।
 उक्थशस्त्राः हि असुतृपः यथा नीहारचक्षुषः ॥ २८ ॥
 ते मे मतम् अविज्ञाय परोक्षं विषयात्मकाः ।
 हिंसायां यदि रागः स्यात् यज्ञः एव न चोदना ॥ २९ ॥
 हिंसाविहाराः हि अलब्धैः पशुभिः स्वसुखएच्छया ।
 यजन्ते देवताः यज्ञैः पितृभूतपतीन् खलाः ॥ ३० ॥
 स्वप्न् उपमम् अमुं लोकम् असन्तं श्रवणप्रियम् ।
 आशिषः हृदि सङ्कल्प्य त्यजन्ति अर्थान् यथा वणिक् ॥ ३१ ॥
 रजःसत्त्वतमोनिष्ठाः रजःसत्त्वतमोजुषः ।
 उपासतः इन्द्रमुख्यान् देवादीन् न तथा एव माम् ॥ ३२ ॥
 इष्ट्वा इह देवताः यज्ञैः गत्वा रंस्यामहे दिवि ।
 तस्य अन्तः इह भूयास्मः महाशाला महाकुलाः ॥ ३३ ॥

एवं पुष्पितया वाचा व्याक्षिप्तमनसां नृणाम् ।
 मानिनान् च अतिस्तब्धानां मद्द्वार्ता अपि न रोचते ॥ ३४ ॥
 वेदाः ब्रह्मात्मविषयाः त्रिकाण्डविषयाः इमे ।
 परोक्षवादाः ऋषयः परोक्षं मम च प्रियम् ॥ ३५ ॥
 शब्दब्रह्म सुदुर्बोधं प्राण इन्द्रिय मनोमयम् ।
 अनन्तपारं गम्भीरं दुर्विगाह्यं समुद्रवत् ॥ ३६ ॥
 मया उपबृंहितं भूम्ना ब्रह्मणा अनन्तशक्तिना ।
 भूतेषु घोषरूपेण बिसेषु ऊर्णं इव लक्ष्यते ॥ ३७ ॥
 यथा ऊर्णनाभिः हृदयात् ऊर्णाम् उद्धमते मुखात् ।
 आकाशात् घोषवान् प्राणः मनसा स्पर्शरूपिणा ॥ ३८ ॥
 छन्दोमयः अमृतमयः सहस्रपदवीं प्रभुः ।
 ओङ्कारात् व्यञ्जित स्पर्शं स्वर उष्म अन्तस्थ भूषिताम् ॥
 ३९ ॥
 विचित्रभाषाविततां छन्दोभिः चतुर उत्तरैः ।
 अनन्तपारां बृहतीं सृजति आक्षिपते स्वयम् ॥ ४० ॥
 गायत्री उष्णिक् अनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिः एव च ।
 त्रिष्टुप् जगती अतिच्छन्दः हि अत्यष्टि अतिजगत् विराट् ॥ ४१ ॥
 किं विधत्ते किम् आचष्टे किम् अनूद्य विकल्पयेत् ।
 इति अस्याः हृदयं लोके न अन्यः मत् वेद कश्चन ॥ ४२ ॥
 मां विधत्ते अभिधत्ते मां विकल्प्य अपोह्यते तु अहम् ।
 एतावान् सर्ववेदार्थः शब्दः आस्थाय मां भिदाम् ।
 मायामात्रम् अनूद्य अन्ते प्रतिषिध्य प्रसीदति ॥ ४३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे भगवद्ब्रह्मसंवादे
 वेदत्रयविभागनिरूपणं नाम एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
 अथ द्वाविंशः अध्यायः ।
 उद्धवः उवाच ।
 कति तत्त्वानि विश्वेश संख्यातानि ऋषिभिः प्रभो ।
 नव एकादश पञ्च त्रीणि आत्थ त्वम् इह शुश्रुम ॥ १ ॥
 केचित् षड्विंशतिं प्राहुः अपरे पञ्चविंशतिम् ।
 सप्त एके नव षट् केचित् चत्वारि एकादश अपरे ।
 केचित् सप्तदश प्राहुः षोडश एके त्रयोदश ॥ २ ॥
 एतावत् त्वम् हि संख्यानाम् ऋषयः यत् विवक्षया ।
 गायन्ति पृथक् आयुष्मन् इदं नः वक्तुम् अर्हसि ॥ ३ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 युक्तं च सन्ति सर्वत्र भाषन्ते ब्राह्मणाः यथा ।

मायां मदीयाम् उद्गृह्य वदतां किं नु दुर्घटम् ॥ ४ ॥
 न एतत् एवं यथा आत्थ त्वं यत् अहं वच्मि तत् तथा ।
 एवं विवदतां हेतुं शक्तयः मे दुरत्ययाः ॥ ५ ॥
 यासां व्यतिकरात् आसीत् विकल्पः वदतां पदम् ।
 प्राप्ते शमदमे अपि एति वादस्तमनु शाम्यति ॥ ६ ॥
 परस्परान् अनुप्रवेशात् तत्त्वानां पुरुषर्षभ ।
 पौर्व अपर्यं प्रसंख्यानं यथा वक्तुः विवक्षितम् ॥ ७ ॥
 एकस्मिन् अपि दृश्यन्ते प्रविष्टानि इतराणि च ।
 पूर्वस्मिन् वा परस्मिन् वा तत्त्वे तत्त्वानि सर्वशः ॥ ८ ॥
 पौर्व अपर्यम् अतः अमीषां प्रसंख्यानम् अभीप्सताम् ।
 यथा विविक्तं यत् वक्त्रं गृह्णीमः युक्तिसंभवात् ॥ ९ ॥
 अनादि अविद्यायुक्तस्य पुरुषस्य आत्मवेदनम् ।
 स्वतः न संभवात् अन्यः तत्त्वज्ञः ज्ञानदः भवेत् ॥ १० ॥
 पुरुष ईश्वरयोः अत्र न वैलक्षण्यम् अणु अपि ।
 तत् अन्यकल्पनापार्था ज्ञानं च प्रकृतेः गुणः ॥ ११ ॥
 प्रकृतिः गुणसाम्यं वै प्रकृतेः न आत्मनः गुणाः ।
 सत्त्वं रजः तमः इति स्थिति उत्पत्ति अन्तहेतवः ॥ १२ ॥
 सत्त्वं ज्ञानं रजः कर्म तमः अज्ञानम् इह उच्यते ।
 गुणव्यतिकरः कालः स्वभावः सूत्रम् एव च ॥ १३ ॥
 पुरुषः प्रकृतिः व्यक्तम् अहंकारः नभः अनिलः ।
 ज्योतिः आपः क्षितिः इति तत्त्वानि उक्तानि मे नव ॥ १४ ॥
 श्रोत्रं त्वक् दर्शनं घ्राणः जिह्वा इति ज्ञानशक्तयः ।
 वाक् पाणि उपस्थ पायु अङ्घ्रिः कर्माण्यङ्ग उभयं मनः ॥ १५ ॥
 शब्दः स्पर्शः रसः गन्धः रूपं च इति अर्थजातयः ।
 गति उक्ति उत्सर्ग शिल्पानि कर्म आयतन सिद्धयः ॥ १६ ॥
 सर्ग आदौ प्रकृतिः हि अस्य कार्य कारण रूपिणी ।
 सत्त्व आदिभिः गुणैः धत्ते पुरुषः अव्यक्तः ईक्षते ॥ १७ ॥
 व्यक्त आदयः विकुर्वाणाः धातवः पुरुष ईक्षया ।
 लब्धवीर्याः सृजन्ति अण्डं संहताः प्रकृतेः बलात् ॥ १८ ॥
 सप्त एव धातवः इति तत्र अर्थाः पञ्च खादयः ।
 ज्ञानम् आत्मा उभय आधारः ततः देह इन्द्रिय आसवः ॥ १९ ॥
 षड् इति अत्र अपि भूतानि पञ्च षष्ठः परः पुमान् ।
 तैः युक्तः आत्मसंभूतैः सृष्ट्वा इदं समुपाविशत् ॥ २० ॥
 चत्वारि एव इति तत्र अपि तेजः आपः अन्नम् आत्मनः ।
 जातानि तैः इदं जातं जन्म अवयविनः खलु ॥ २१ ॥
 संख्याने सप्तदशके भूतमात्र इन्द्रियाणि च ।

पञ्चपञ्च एक मनसा आत्मा सप्तदशः स्मृतः ॥ २२ ॥
 तद्वत् षोडशसंख्याने आत्मा एव मनः उच्यते ।
 भूतेन्द्रियाणि पञ्च एव मनः आत्मा त्रयोदशः ॥ २३ ॥
 एकादशत्वः आत्मा असौ महाभूतेन्द्रियाणि च ।
 अष्टौ प्रकृतयः च एव पुरुषः च नव इति अथ ॥ २४ ॥
 इति नाना प्रसंख्यानं तत्त्वानाम् ऋषिभिः कृतम् ।
 सर्वं न्याय्यं युक्तिमत्वात् विदुषां किम् अशोभनम् ॥ २५ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 प्रकृतिः पुरुषः च उभौ यदि अपि आत्मविलक्षणौ ।
 अन्योन्य अपाश्रयात् कृष्ण दृश्यते न भिदा तयोः ।
 प्रकृतौ लक्ष्यते हि आत्मा प्रकृतिः च तथा आत्मनि ॥ २६ ॥
 एवं मे पुण्डरीकाक्ष महान्तं संशयं हृदि ।
 छेत्तुम् अर्हसि सर्वज्ञ वचोभिः नयनैपुणैः ॥ २७ ॥
 त्वत्तः ज्ञानं हि जीवानां प्रमोषः ते अत्र शक्तितः ।
 त्वम् एव हि आत्म मायाया गतिं वेत्थ न च अपरः ॥ २८ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 प्रकृतिः पुरुषः च इति विकल्पः पुरुषर्षभ ।
 एषः वैकारिकः सर्गः गुणव्यतिकरात्मकः ॥ २९ ॥
 मम अङ्ग माया गुणमयी अनेकधा
 विकल्पबुद्धीः च गुणैः विधत्ते ।
 वैकारिकः त्रिविधः अध्यात्मम् एकम्
 अथ अधिदैवम् अधिभूतम् अन्यत् ॥ ३० ॥
 दृक् रूपम् आर्कं वपुः अत्र रन्ध्रे
 परस्परं सिध्यति यः स्वतः खे ।
 आत्मा यत् एषम् अपरः यः आद्यः
 स्वया अनुभूत्य अखिलसिद्धिसिद्धिः ।
 एवं त्वक् आदि श्रवणादि चक्षुः
 जिह्व आदि नास आदि च चित्तयुक्तम् ॥ ३१ ॥
 यः असौ गुणक्षोभकृतौ विकारः
 प्रधानमूलात् महतः प्रसूतः ।
 अहं त्रिवृत् मोहविकल्पहेतुः
 वैकारिकः तामसः ऐन्द्रियः च ॥ ३२ ॥
 आत्मापरिज्ञानमयः विवादः
 हि अस्ति इति न अस्ति इति भिदार्थनिष्ठः ।
 व्यर्थः अपि न एव उपरमेत पुंसां
 मत्तः परावृत्तधियां स्वलोकात् ॥ ३३ ॥

उद्धवः उवाच ।

त्वत्तः परावृत्तधियः स्वकृतैः कर्मभिः प्रभो ।

उच्च अवचान् यथा देहान् गृह्णन्ति विसृजन्ति च ॥ ३४ ॥

तत् मम आख्याहि गोविन्द दुर्विभाव्यम् अनात्मभिः ।

न हि एतत् प्रायशः लोके विद्वांसः सन्ति वञ्चिताः ॥ ३५ ॥

श्रीभगवान् उवाच ।

मनः कर्ममयं नृणाम् इन्द्रियैः पञ्चभिः युतम् ।

लोकात् लोकं प्रयाति अन्यः आत्मा तत् अनुवर्तते ॥ ३६ ॥

ध्यायन् मनः अनुविषयान् दृष्टान् वा अनुश्रुतान् अथ ।

उद्यत् सीदत् कर्मतन्त्रं स्मृतिः तत् अनुशाम्यति ॥ ३७ ॥

विषय अभिनिवेशेन न आत्मानं यत् स्मरेत् पुनः ।

जन्तोः वै कस्यचित् हेतोः मृत्युः अत्यन्तविस्मृतिः ॥ ३८ ॥

जन्म तु आत्मतया पुंसः सर्वभावेन भूरिद ।

विषय स्वीकृतिं प्राहुः यथा स्वप्नमनोरथः ॥ ३९ ॥

स्वप्नं मनोरथं च इत्थं प्राक्तनं न स्मरति असौ ।

तत्र पूर्वम् इव आत्मानम् अपूर्वं च अनुपश्यति ॥ ४० ॥

इन्द्रिय आयन सृष्ट्या इदं त्रैविध्यं भाति वस्तुनि ।

बहिः अन्तः भिदाहेतुः जनः असत् जनकृत् यथा ॥ ४१ ॥

नित्यदा हि अङ्गः भूतानि भवन्ति न भवन्ति च ।

कालेन अल्क्ष्यवेगेन सूक्ष्मत्वात् तत् न दृश्यते ॥ ४२ ॥

यथा अर्चिषां स्रोतसां च फलानां वा वनस्पतेः ।

तथा एव सर्वभूतानां वयः अवस्था आदयः कृताः ॥ ४३ ॥

सः अयं दीपः अर्चिषां यद्वत् स्रोतसां तत् इदं जलम् ।

सः अयं पुमान् इति नृणां मृषाः गीः धीः मृषा

आयुषाम् ॥ ४४ ॥

मा स्वस्य कर्मबीजेन जायते सः अपि अयं पुमान् ।

म्रियते वामरः भ्रान्त्या यथा अग्निः दारु संयुतः ॥ ४५ ॥

निषेकगर्भजन्मानि बाल्यकौमारयौवनम् ।

वयोमध्यं जरा मृत्युः इति अवस्थाः तनोः नव ॥ ४६ ॥

एताः मनोरथमयीः हि अन्यस्य उच्चावचाः तनूः ।

गुणसङ्गात् उपादत्ते क्वचित् कश्चित् जहाति च ॥ ४७ ॥

आत्मनः पितृपुत्राभ्याम् अनुमेयौ भवाप्ययौ ।

न भवाप्ययवस्तूनाम् अभिज्ञः द्वयलक्षणः ॥ ४८ ॥

तरोः बीजविपाकाभ्यां यः विद्वात् जन्मसंयमौ ।

तरोः विलक्षणः द्रष्टा एवं द्रष्टा तनोः पृथक् ॥ ४९ ॥

प्रकृतेः एवम् आत्मानम् अविविच्य अबुधः पुमान् ।

तत्त्वेन स्पर्शसंमूढः संसारं प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥
 सत्त्वसङ्गात् ऋषीन् देवान् रजसा असुरमानुषान् ।
 तमसा भूततिर्यक्त्वं भ्रामितः याति कर्मभिः ॥ ५१ ॥
 नृत्यतः गायतः पश्यन् यथा एव अनुकरोति तान् ।
 एवं बुद्धिगुणान् पश्यन् अनीहः अपि अनुकार्यते ॥ ५२ ॥
 यथा अम्भसा प्रचलता तरवः अपि चलाः इव ।
 चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते भ्रमति इव भूः ॥ ५३ ॥
 यथा मनोरथधियः विषयानुभवः मृषा ।
 स्वप्नदृष्टाः च दाशार्हं तथा संसारः आत्मनः ॥ ५४ ॥
 अर्थे हि अविद्यमाने अपि संसृतिः न निवर्तते ।
 ध्यायतः विषयान् अस्य स्वप्ने अनर्थ आगमः यथा ॥ ५५ ॥
 तस्मात् उद्धव मा भुङ्क्ष्व विषयान् असत् इन्द्रियैः ।
 आत्मा अग्रहणनिर्भातं पश्य वैकल्पिकं भ्रमम् ॥ ५६ ॥
 क्षिप्तः अवमानितः असद्भिः प्रलब्धः असूयितः अथवा ।
 ताडितः संनिबद्धः वा वृत्त्या वा परिहापितः ॥ ५७ ॥
 निष्ठितः मूत्रितः बहुधा एवं प्रकम्पितः ।
 श्रेयस्कामः कृच्छ्रगतः आत्मना आत्मानम् उद्धरेत् ॥ ५८ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 यथा एवम् अनुबुद्ध्येयं वद नः वदतां वर ।
 सुदुःसहम् इमं मन्यः आत्मनि असत् अतिक्रमम् ॥ ५९ ॥
 विदुषम् अपि विश्वात्मन् प्रकृतिः हि बलीयसी ।
 ऋते त्वत् धर्मनिरतान् शान्ताः ते चरणालयान् ॥ ६० ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसंवादे
 द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
 अथ त्रयोविंशः अध्यायः ।
 बादरायणिः उवाच ।
 सः एवम् आशंसितः उद्धवेन
 भागवतमुख्येन दाशार्हमुख्यः ।
 सभाजयन् वृत्यवचः मुकुन्दः
 तम् आबभाषे श्रवणीयवीर्यः ॥ १ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 बर्हस्पत्य सः वै न अत्र साधुः वै दुर्जन् ईरितैः ।
 दुरुक्तैः भिन्नम् आत्मानं यः समाधातुम् ईश्वरः ॥ २ ॥
 न तथा तप्यते विद्धः पुमान् बाणैः सुमर्मगैः ।
 यथा तुदन्ति मर्मस्थाः हि असतां परुषेषवः ॥ ३ ॥

कथयन्ति महत्पुण्यम् इतिहासम् इह उद्धव ।
 तम् अहं वर्णयिष्यामि निबोध सुसमाहितः ॥ ४ ॥
 केनचित् भिक्षुणा गीतं परिभूतेन दुर्जनैः ।
 स्मरताः धृतियुक्तेन विपाकं निजकर्मणाम् ॥ ५ ॥
 अवनिषु द्विजः कश्चित् आसीत् आद्यतमः श्रिया ।
 वार्तावृत्तिः कदर्यः तु कामी लुब्धः अतिकोपनः ॥ ६ ॥
 ज्ञातयः अतिथयः तस्य वाङ्मात्रेण अपि न अर्चिताः ।
 शून्य अवसथः आत्मा अपि काले कामैः अनर्चितः ॥ ७ ॥
 दुःशीलस्य कदर्यस्य द्रुह्यन्ते पुत्रबान्धवाः ।
 दारा दुहितरः भृत्याः विषण्णाः न आचरन् प्रियम् ॥ ८ ॥
 तस्य एवं यक्षवित्तस्य च्युतस्य उभयलोकतः ।
 धर्मकामविहीनस्य चुक्रुधुः पञ्चभागिनः ॥ ९ ॥
 तत् अवध्यान विस्रस्त पुण्य स्कन्धस्य भूरिद ।
 अर्थः अपि अगच्छन् निधनं बहु आयास परिश्रमः ॥ १० ॥
 ज्ञातयः जगृहुः किञ्चित् किञ्चित् अस्यवः उद्धव ।
 दैवतः कालतः किञ्चित् ब्रह्मबन्धोः नृपार्थिवात् ॥ ११ ॥
 सः एवं द्रविणे नष्टे धर्मकामविवर्जितः ।
 उपेक्षितः च स्वजनैः चिन्ताम् आप दुरत्ययाम् ॥ १२ ॥
 तस्य एवं ध्यायतः दीर्घं नष्टरायः तपस्विनः ।
 खिद्यतः बाष्पकण्ठस्य निर्वेदः सुमहान् अभूत् ॥ १३ ॥
 सः च आह इदम् अहो कष्टं वृथा आत्मा मे अनुतापितः ।
 न धर्माय न कामाय यस्य अर्थ आयासः ईदृशः ॥ १४ ॥
 प्रायेण अर्थाः कदर्याणां न सुखाय कदाचन ।
 इह च आत्मोपतापाय मृतस्य नरकाय च ॥ १५ ॥
 यशः यशस्विनां शुद्धं श्लाघ्याः ये गुणिनां गुणाः ।
 लोभः स्वल्पः अपि तान् हन्ति श्वित्रः रूपम् इव इप्सितम् ॥ १६ ॥
 अर्थस्य साधने सिद्धः उत्कर्षे रक्षणे व्यये ।
 नाश उपभोगः आयासः त्रासः चिन्ता भ्रमः नृणाम् ॥ १७ ॥
 स्तेयं हिंसा अनृतं दम्भः कामः क्रोधः स्मयः मदः ।
 भेदः वैरम् अविश्वासः संस्पर्धा व्यसनानि च ॥ १८ ॥
 एते पञ्चदशान् अर्थाः हि अर्थमूलाः मताः नृणाम् ।
 तस्मात् अनर्थम् अर्थाख्यं श्रेयः अर्थी दूरतः त्यजेत् ॥ १९ ॥
 भिद्यन्ते भ्रातरः दाराः पितरः सुहृदः तथा ।
 एकास्निग्धाः काकिणिना सद्यः सर्वे अरयः कृताः ॥ २० ॥
 अर्थेन अल्पीयसा हि एते संरब्धा दीप्तम् अन्यवः ।
 त्यजन्ति आशु स्पृधः घ्नन्ति सहसा उत्सृज्य सौहृदम् ॥

२१ ॥

लब्ध्वा जन्म अमरप्रार्थ्यं मानुष्यं तत् द्विज अग्र्यताम् ।
तत् अनादृत्य ये स्वार्थं घ्नन्ति यान्ति अशुभां गतिम् ॥

२२ ॥

स्वर्ग अपवर्गयोः द्वारं प्राप्य लोकम् इमं पुमान् ।
द्रविणे कः अनूषज्जेत मर्त्यः अनर्थस्य धामनि ॥ २३ ॥
देवर्षिं पितृ भूतानि ज्ञातीन् बन्धून् च भागिनः ।
असंविभज्य च आत्मानं यक्षवित्तः पतति अधः ॥ २४ ॥
व्यर्थया अर्थेहया वित्तं प्रमत्तस्य वयः बलम् ।
कुशलाः येन सिध्यन्ति जरठः किं नु साधये ॥ २५ ॥
कस्मात् संक्लिश्यते विद्वान् व्यर्थया अर्थेहया असकृत् ।
कस्यचित् मायया नूनं लोकः अयं सुविमोहितः ॥ २६ ॥
किं धनैः धनदैः वा किं कामैः वा कामदैः उत ।
मृत्युना ग्रस्यमानस्य कर्मभिः वा उत जन्मदैः ॥ २७ ॥
नूनं मे भगवान् तुष्टः सर्वदेवमयः हरिः ।
येन नीतः दशाम् एतां निर्वेदः च आत्मनः प्लवः ॥ २८ ॥
सः अहं कलौ अशेषेण शोषयिहृद्ये अङ्गम् आत्मनः ।
अप्रमत्तः अखिलस्वार्थे यदि स्यात् सिद्धः आत्मनि ॥ २९ ॥
तत्र माम् अनुमोदेरन् देवाः त्रिभुवनेश्वराः ।
मुहूर्तेन ब्रह्मलोकं खट्वाङ्गः समसाधयत् ॥ ३० ॥
श्रीभगवान् उवाच ।
इति अभिप्रेत्य मनसा हि आवन्त्यः द्विजसत्तमः ।
उन्मुच्य हृदयग्रन्थीन् शान्तः भिक्षुः अभूत् मुनिः ॥ ३१ ॥
सः चचार महीम् एतां संयत आत्मेन्द्रिय अनिलः ।
भिक्षार्थं नगर ग्रामान् असङ्गः अलक्षितः अविशत् ॥ ३२ ॥
तं वै प्रवयसं भिक्षुम् अवधूतम् असज्जनाः ।
दृष्ट्वा पर्यभवन् भद्रः बह्वीभिः परिभूतिभिः ॥ ३३ ॥
केचित् त्रिवेणुं जगृहुः एके पात्रं कमण्डलुम् ।
पीठं च एके अक्षसूत्रं च कन्थां चीराणि केचन ॥ ३४ ॥
प्रदाय च पुनः तानि दर्शितानि आददुः मुनेः ।
अन्नं च भैक्ष्यसम्पन्नं भुञ्जानस्य सरित् तटे ॥ ३५ ॥
मूत्रयन्ति च पापिष्ठाः ष्ठीवन्ति अस्य च मूर्धनि ।
यतवाचं वाचयन्ति ताडयन्ति न वक्ति चेत् ॥ ३६ ॥
तर्जयन्ति अपरे वाग्भिः स्तेनः अयम् इति वादिनः ।
बध्नन्ति रज्ज्वा तं केचित् बध्यतां बध्यताम् इति ॥ ३७ ॥
क्षिपन्ति एके अवजानन्तः एषः धर्मध्वजः शठः ।

क्षीणवित्तः इमां वृत्तिम् अग्रहीत् स्वजन उज्झितः ॥ ३८ ॥
 अहो एषः महासारः धृतिमान् गिरिः आडिव ।
 मौनेन साधयति अर्थं बकवत् दृढनिश्चयः ॥ ३९ ॥
 इति एके विहसन्ति एनम् एके दुर्वातयन्ति च ।
 तं बबन्धुः निरुरुधुः यथा क्रीडनकं द्विजम् ॥ ४० ॥
 एवं सः भौतिकं दुःखं दैविकं दैहिकं च यत् ।
 भोक्तव्यम् आत्मनः दिष्टं प्राप्तं प्राप्तम् अबुध्यत ॥ ४१ ॥
 परिभूतः इमां गाथाम् अगायत नराधमैः ।
 पातयद्भिः स्वधर्मस्थः धृतिम् आस्थाय सात्त्विकीम् ॥ ४२ ॥
 द्विजः उवाच ।
 न अयं जनः मे सुखदुःखहेतुः
 न देवतात्मा ग्रहकर्मकालाः ।
 मनः परं कारणम् आमनन्ति
 संसारचक्रं परिवर्तयेत् यत् ॥ ४३ ॥
 मनः गुणान् वै सृजते बलीयः
 ततः च कर्माणि विलक्षणानि ।
 शुक्लानि कृष्णानि अथ लोहितानि
 तेभ्यः सवर्णाः सृतयः भवन्ति ॥ ४४ ॥
 अनीहः आत्मा मनसा समीहता
 हिरण्मयः मत्सखः उद्विचष्टे ।
 मनः स्वलिङ्गं परिगृह्य कामान्
 जुषन् निबद्धः गुणसङ्गतः असौ ॥ ४५ ॥
 दानं स्वधर्मः नियमः यमः च
 श्रुतं च कर्माणि च सद्गतानि ।
 सर्वे मनोनिग्रहलक्षणान्ताः
 परः हि योगः मनसः समाधि ॥ ४६ ॥
 समाहितं यस्य मनः प्रशान्तम्
 दानादिभिः किं वद तस्य कृत्यम् ।
 असंयतं यस्य मनः विनश्यत्
 दानादिभिः चेत् अपरं किमेभिः ॥ ४७ ॥
 मनोवशे अन्ये हि अभवन् स्म देवाः
 मनः च न अन्यस्य वशं समेति ।
 भीष्मः हि देवः सहसः सहीयान्
 युञ्ज्यात् वशे तं सः हि देवदेवः ॥ ४८ ॥
 तं दुर्जयं शत्रुम् असह्यवेगं
 मरुन्तुदं तत् न विजित्य केचित् ।

कुर्वन्ति असत् विग्रहम् अत्र मर्त्यैः
 मित्राणि उदासीन रिपून् विमूढाः ॥ ४९ ॥
 देहं मनोमात्रम् इमं गृहीत्वा
 मम अहम् इति अन्ध धियः मनुष्याः ।
 एषः अहम् अन्यः अयम् इति भ्रमेण
 दुरन्तपारे तमसि भ्रमन्ति ॥ ५० ॥
 जनः तु हेतुः सुखदुःखयोः चेत्
 किम् आत्मनः च अत्र ह भौमयोः तत् ।
 जिह्वां क्वचित् सन्दशति स्वदङ्घ्रिः
 तत् वेदनायां कतमाय कुप्येत् ॥ ५१ ॥
 दुःखस्य हेतुः यदि देवताः तु
 किम् आत्मनः तत्र विकारयोः तत् ।
 यत् अङ्गम् अङ्गेन निहन्यते क्वचित्
 क्रुध्येत कस्मै पुरुषः स्वदेहे ॥ ५२ ॥
 आत्मा यदि स्यात् सुखदुःखहेतुः
 किम् अन्यतः तत्र निजस्वभावः ।
 न हि आत्मनः अन्यत् यदि तत् मृषा स्यात्
 क्रुध्येत कस्मात् न सुखं न दुःखम् ॥ ५३ ॥
 ग्रहाः निमित्तं सुखदुःखयोः चेत्
 किम् आत्मनः अजस्य जनस्य ते वै ।
 ग्रहैः ग्रहस्य एव वदन्ति पीडाम्
 क्रुध्येत कस्मै पुरुषः ततः अन्यः ॥ ५४ ॥
 कर्माः तु हेतुः सुखदुःखयोः चेत्
 किम् आत्मनः तत् हि जडाजडत्वे ।
 देहः तु अचित्पुरुषः अयं सुपर्णः
 क्रुध्येत कस्मै न हि कर्ममूलम् ॥ ५५ ॥
 कालः तु हेतुः सुखदुःखयोः चेत्
 किम् आत्मनः तत्र तत् आत्मकः असौ ।
 न अग्नेः हि तापः न हिमस्य तत् स्यात्
 क्रुध्येत कस्मै न परस्य द्वन्द्वम् ॥ ५६ ॥
 न केनचित् क्व अपि कथंचन अस्य
 द्वन्द्व उपरागः परतः परस्य ।
 यथाहमः संसृतिरूपिणः स्यात्
 एवं प्रबुद्धः न बिभेति भूतैः ॥ ५७ ॥
 एतां सः आस्थाय परात्मनिष्ठाम्
 अध्यासितां पूर्वतमैः महर्षिभिः ।

अहं तरिष्यामि दुरन्तपारम्
 तमः मुकुन्द अङ्घ्रिनिषेवया एव ॥ ५८ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 निर्विद्य नष्टद्रविणः गतक्लमः
 प्रव्रज्य गां पर्यटमानः इत्थम् ।
 निराकृतः असद्भिः अपि स्वधर्मात्
 अकम्पितः अमुं मुनिः आह गाथाम् ॥ ५९ ॥
 सुखदुःखप्रदः न अन्यः पुरुषस्य आत्मविभ्रमः ।
 मित्र उदासीनरिपवः संसारः तमसः कृतः ॥ ६० ॥
 तस्मात् सर्वात्मना तात निगृहाण मनो धिया ।
 मयि आवेशितया युक्तः एतावान् योगसंग्रहः ॥ ६१ ॥
 यः एतां भिक्षुणा गीतां ब्रह्मनिष्ठां समाहितः ।
 धारयन् श्रावयन् श्रुण्वन् द्वन्द्वैः न एव अभिभूयते ॥ ६२ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसंवादे
 बिक्षुगीतनिरूपणं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
 अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 अथ ते संप्रवक्ष्यामि सांख्यं पूर्वेः विनिश्चितम् ।
 यत् विज्ञाय पुमान् सद्यः जह्यात् वैकल्पिकं भ्रमम् ॥ १ ॥
 आसीत् ज्ञानम् अथः हि अर्थः एकम् एव अविकल्पितम् ।
 यदा विवेकनिपुणाः आदौ कृतयुगे अयुगे ॥ २ ॥
 तत् मायाफलरूपेण केवलं निर्विकल्पितम् ।
 वाङ्मनः अगोचरं सत्यं द्विधा समभवत् बृहत् ॥ ३ ॥
 तयोः एकतरः हि अर्थः प्रकृतिः सोभयात्मिका ।
 ज्ञानं तु अन्यतरः भावः पुरुषः सः अभिधीयते ॥ ४ ॥
 तमः रजः सत्त्वम् इति प्रकृतेः अभवन् गुणाः ।
 मया प्रक्षोभ्यमाणायाः पुरुष अनुमतेन च ॥ ५ ॥
 तेभ्यः समभवत् सूत्रं महान् सूत्रेण संयुतः ।
 ततः विकुर्वतः जातः यः अहंकारः विमोहनः ॥ ६ ॥
 वैकारिकः तैजसः च तामसः च इति अहं त्रिवृत् ।
 तन्मात्र इन्द्रिय मनसां कारणं चित् अचित् मयः ॥ ७ ॥
 अर्थः तन्मात्रिकात् जज्ञे तामसात् इन्द्रियाणि च ।
 तैजसात् देवताः आसन् एकादश च वैकृतात् ॥ ८ ॥
 मया संचोदिताः भावाः सर्वे संहति अकारिणः ।
 अण्डम् उत्पादयामासुः मम आयतनम् उत्तमम् ॥ ९ ॥

तस्मिन् अहं समभवम् अण्डे सलिलसंस्थितौ ।
 मम नाभ्याम् अभूत् पद्मं विश्वाख्यं तत्र च आत्मभूः ॥
 १० ॥
 सः असृजत् तपसा युक्तः रजसा मत् अनुग्रहात् ।
 लोकान् सपालान् विश्वात्मा भूः भुवः स्वः इति त्रिधा ॥ ११ ॥
 देवानाम् ओकः आसीत् स्वः भूतानां च भुवः पदम् ।
 मर्त्य आदीनां च भूः लोकः सिद्धानां त्रितयात् परम् ॥
 १२ ॥
 अधः असुराणां नागानां भूमेः ओकः असृजत् प्रभुः ।
 त्रिलोक्यां गतयः सर्वाः कर्मणां त्रिगुण आत्मनाम् ॥ १३ ॥
 योगस्य तपसः च एव न्यासस्य गतयः अमलाः ।
 महः जनः तपः सत्यं भक्तियोगस्य मद्गतिः ॥ १४ ॥
 मया कालात्मना धात्रा कर्मयुक्तम् इदं जगत् ।
 गुणप्रवाहः एतस्मिन् उन्मज्जति निमज्जति ॥ १५ ॥
 अणुः बृहत् कृशः स्थूलः यः यः भावः प्रसिध्यति ।
 सर्वः अपि उभयसंयुक्तः प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ १६ ॥
 यः तु यस्य आदिः अन्तः च सः वै मध्यं च तस्य सन् ।
 विकारः व्यवहारार्थः यथा तैजस पार्थिवाः ॥ १७ ॥
 यत् उपादाय पूर्वः तु भावः विकुरुते अपरम् ।
 आदिः अन्तः यदा यस्य तत् सत्यम् अभिधीयते ॥ १८ ॥
 प्रकृतिः हि अस्य उपादानम् आधारः पुरुषः परः ।
 सतः अभिव्यञ्जकः कालः ब्रह्म तत् त्रितयं तु अहम् ॥ १९ ॥
 सर्गः प्रवर्तते तावत् पौर्व अपर्येण नित्यशः ।
 महान् गुणविसर्ग अर्थः स्थिति अन्तः यावत् ईक्षणम् ॥ २० ॥
 विराट् मया आसाद्यमानः लोककल्पविकल्पकः ।
 पञ्चत्वाय विशेषाय कल्पते भुवनैः सह ॥ २१ ॥
 अन्ने प्रलीयते मर्त्यम् अन्नं धानासु लीयते ।
 धानाः भूमौ प्रलीयन्ते भूमिः गन्धे प्रलीयते ॥ २२ ॥
 अप्सु प्रलीयन्ते गन्धः आपः च स्वगुणे रसे ।
 लीयते ज्योतिषि रसः ज्योती रूपे प्रलीयते ॥ २३ ॥
 रूपं वायौ सः च स्पर्शे लीयते सः अपि च अम्बरे ।
 अम्बरं शब्दतन्मात्रः इन्द्रियाणि स्वयोनिषु ॥ २४ ॥
 योनिः वैकारिके सौम्य लीयते मनसि ईश्वरे ।
 शब्दः भूतादिम् अपि एति भूतादिः महति प्रभुः ॥ २५ ॥
 सः लीयते महान् स्वेषु गुणेषु गुणवत्तमः ।
 ते अव्यक्ते संप्रलीयन्ते तत्कले लीयते अव्यये ॥ २६ ॥

कालः मायामये जीवे जीवः आत्मनि मयि अजे ।
 आत्मा केवलः आत्मस्थः विकल्प अपाय लक्षणः ॥ २७ ॥
 एवम् अन्वीक्षमाणस्य कथं वैकल्पिकः भ्रमः ।
 मनसः हृदि तिष्ठेत व्योम्नि इव अर्क उदये तमः ॥ २८ ॥
 एषः सांख्यविधिः प्रोक्तः संशयग्रन्थिभेदनः ।
 प्रतिलोम अनुलोमाभ्यां परावरदृशा मया ॥ २९ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 प्रकृतिपुरुषसाङ्ख्ययोगो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
 अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।
 श्रीभगवानुवाच ।
 गुणानाम् असमिश्राणां पुमान्येन यथा भवेत् ।
 तन्मे पुरुषवर्य इदम् उपधारय शंसतः ॥ १ ॥
 समः दमः तितिक्षा ईक्षा तपः सत्यं दया स्मृतिः ।
 तुष्टिः त्यागः अस्पृहा श्रद्धा ह्रीः दया आदिः स्वनिर्वृतिः
 ॥ २ ॥
 कामः ईहा मदः तृष्णा स्तम्भः आशीः भिदा सुखम् ।
 मद उत्साहः यशः प्रीतिः हास्यं वीर्यं बल उद्यमः ॥ ३ ॥
 क्रोधः लोभः अनृतं हिंसा याञ्चा दम्भः क्लमः कलिः ।
 शोकमोहौ विषादार्ती निद्रा आशा भीः अनुद्यमः ॥ ४ ॥
 सत्त्वस्य रजसः च एताः तमसः च अनुमूर्वशः ।
 वृत्तयः वर्णितप्रायाः संनिपातम् अथः श्रुणु ॥ ५ ॥
 संनिपातः तु अहम् इति मम इति उद्धव या मतिः ।
 व्यवहारः संनिपातः मनोमात्र इन्द्रियासुभिः ॥ ६ ॥
 धर्मे च अर्थे च कामे च यदा असौ परिनिष्ठितः ।
 गुणानां संनिकर्षः अयं श्रद्धाः अतिधनावहः ॥ ७ ॥
 प्रवृत्तिलक्षणे निष्ठा पुमान् यः हि गृहाश्रमे ।
 स्वधर्मे च अनुतिष्ठेत गुणानां समितिः हि सा ॥ ८ ॥
 पुरुषं सत्त्वसंयुक्तम् अनुमीयात् शम आदिभिः ।
 कामादिभी रजोयुक्तं क्रोधाद्यैः तमसा युतम् ॥ ९ ॥
 यदा भजति मां भक्त्या निरपेक्षः स्वकर्मभिः ।
 तं सत्त्वप्रकृतिं विद्यात् पुरुषं स्त्रियम् एव वा ॥ १० ॥
 यदा आशिषः आशास्य मां भजेत स्वकर्मभिः ।
 तं रजःप्रकृतिं विद्यात् हिंसाम् आशास्य तामसम् ॥ ११ ॥
 सत्त्वं रजः तमः इति गुणाः जीवस्य न एव मे ।
 चित्तजा यैः तु भूतानां सज्जमानः निबध्यते ॥ १२ ॥

यदेतरौ जयेत् सत्त्वं भास्वरं विशदं शिवम् ।
 तदा सुखेन युज्येत धर्मज्ञान आदिभिः पुमान् ॥ १३ ॥
 यदा जयेत् तमः सत्त्वं रजः सङ्गं भिदा चलम् ।
 तदा दुःखेन युज्येत कर्मणा यशसा श्रिया ॥ १४ ॥
 यदा जयेत् रजः सत्त्वं तमः मूढः लयं जडम् ।
 युज्येत शोकमोहाभ्यां निद्रया हिंसया आशया ॥ १५ ॥
 यदा चित्तं प्रसीदेत इन्द्रियाणां च निर्वृतिः ।
 देहे अभयं मनोसङ्गं तत् सत्त्वं विद्धि मत्पदम् ॥ १६ ॥
 विकुर्वन् क्रियया च अधीर निर्वृतिः च चेतसाम् ।
 गात्रास्वास्थ्यं मनः भ्रान्तं रजः एतैः निशामय ॥ १७ ॥
 सीदत् चित्तं विलीयेत चेतसः ग्रहणे अक्षमम् ।
 मनः नष्टं तमः ग्लानिः तमः तत् उपधारय ॥ १८ ॥
 एधमाने गुणे सत्त्वे देवानां बलम् एधते ।
 असुराणां च रजसि तमसि उद्धव रक्षसाम् ॥ १९ ॥
 सत्त्वात् जगरणं विद्यात् रजसा स्वप्नम् आदिशेत् ।
 प्रस्वापं तमसा जन्तोः तुरीयं त्रिषु सन्ततम् ॥ २० ॥
 उपर्युपरि गच्छन्ति सत्त्वेन आब्रह्मणः जनाः ।
 तमसा अधः अधः आमुख्यात् रजसा अन्तरचारिणः ॥ २१ ॥
 सत्त्वे प्रलीनाः स्वः यान्ति नरलोकं रजोलयाः ।
 तमोलयाः तु निरयं यान्ति माम् एव निर्गुणाः ॥ २२ ॥
 मदर्पणं निष्फलं वा सात्त्विकं निजकर्म तत् ।
 राजसं फलसङ्कल्पं हिंसाप्रायादि तामसम् ॥ २३ ॥
 कैवल्यं सात्त्विकं ज्ञानं रजः वैकल्पिकं च यत् ।
 प्राकृतं तामसं ज्ञानं मन्निष्ठं निर्गुणं स्मृतम्
 ॥ २४ ॥
 वनं तु सात्त्विकः वासः ग्रामः राजसः उच्यते ।
 तामसं द्यूतसदनं मन्त्रिकेतनं तु निर्गुणम् ॥ २५ ॥
 सात्त्विकः कारकः असङ्गी रागान्धः राजसः स्मृतः ।
 तामसः स्मृतिविभ्रष्टः निर्गुणः मदपाश्रयः ॥ २६ ॥
 सात्त्विकी आध्यात्मिकी श्रद्धा कर्मश्रद्धा तु राजसी ।
 तामस्यधर्मे या श्रद्धा मत्सेवायां तु निर्गुणा ॥ २७ ॥
 पथ्यं पूतम् अनायः तम् आहार्यं सात्त्विकं स्मृतम् ।
 राजसं च इन्द्रियप्रेष्ठं तामसं च आर्तिद अशुचि ॥ २८ ॥
 सात्त्विकं सुखम् आत्मोत्थं विषयोत्थं तु राजसम् ।
 तामसं मोहदैनोत्थं निर्गुणं मदपाश्रयम् ॥ २९ ॥
 द्रव्यं देशः फलं कालः ज्ञानं कर्म च कारकाः ।

श्रद्धा अवस्था आकृतिः निष्ठा त्रैगुण्यः सर्वः एव हि ॥

३० ॥

सर्वे गुणमयाः भावाः पुरुष अव्यक्त धिष्ठिताः ॥ ३१ ॥

एताः संसृतयः पुंसः गुणकर्मनिबन्धनाः ।

येन इमे निर्जिताः सौम्य गुणाः जीवेन चित्तजाः ।

भक्तियोगेन मन्निष्ठः मद्भावाय प्रपद्यते ॥ ३२ ॥

तस्मात् अहम् इमं लब्ध्वा ज्ञानविज्ञानसंभवम् ।

गुणसङ्गं विनिर्धूय मां भजन्तु विचक्षणाः ॥ ३३ ॥

निःसङ्गः मां भजेत् विद्वान् अप्रमत्तः जितेन्द्रियः ।

रजः तमः च अभिजयेत् सत्त्वसंसेवया मुनिः ॥ ३४ ॥

सत्त्वं च अभिजयेत् युक्तः नैरपेक्ष्येण शान्तधीः ।

संपद्यते गुणैः मुक्तः जीवः जीवं विहाय माम् ॥ ३५ ॥

जीवः जीवविनिर्मुक्तः गुणैः च आशयसंभवैः ।

मया एव ब्रह्मणा पूर्णः न बहिः न अन्तरः चरेत् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां

संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे

गुणनिर्गुणनिरूपणं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

श्रीभगवान् उवाच ।

मत् लक्षणम् इमं कायं लब्ध्वा मद्धर्मः आस्थितः ।

आनन्दं परमात्मानम् आत्मस्थं समुपैति माम् ॥ १ ॥

गुणमय्याः जीवयोन्याः विमुक्तः ज्ञाननिष्ठया ।

गुणेषु मायामात्रेषु दृश्यमानेषु अवस्तुतः ।

वर्तमानः अपि न पुमान् युज्यते अवस्तुभिः गुणैः ॥ २ ॥

सङ्गं न कुर्यात् असतां शिश्न उदर तृपां क्वचित् ।

तस्य अनुगतः तमसि अन्धे पतति अन्ध अनुगान्धवत् ॥ ३ ॥

ऐलः सम्राट् इमां गाथाम् अगायत बृहच्छ्रवाः ।

उर्वशी विरहात् मुह्यन् निर्विण्णः शोकसंयमे ॥ ४ ॥

त्यक्त्वा आत्मानं व्रजन्तीं तां नग्नः उन्मत्तवत् नृपः ।

विलपन् अन्वगात् जाये घोरे तिष्ठ इति विक्लवः ॥ ५ ॥

कामान् अतृप्तः अनुजुषन् क्षुल्लकान् वर्षयामिनीः ।

न वेद यान्तीः न अयान्तीः उर्वशी आकृष्टचेअतनः ॥ ६ ॥

ऐलः उवाच ।

अहो मे मोहविस्तारः कामकष्मलचेतसः ।

देव्याः गृहीतकण्ठस्य न आयुःखण्डाः इमे स्मृताः ॥ ७ ॥

न अहं वेद अभिनिर्मुक्तः सूर्यः वा अभ्युदितः अमुया ।

मुषितः वर्षपूगानां बत अहानि गतानि उत ॥ ८ ॥
अहो मे आत्मसंमोहः येन आत्मा योषितां कृतः ।
क्रीडामृगः चक्रवर्ती नरदेवशिखामणिः ॥ ९ ॥
सपरिच्छदम् आत्मानं हित्वा तृणम् इव ईश्वरम् ।
यान्तीं स्त्रियं च अन्वगमं नग्नः उन्मत्तवत् रुदन् ॥ १० ॥
कुतः तस्य अनुभावः स्यात् तेजः ईशत्वम् एव वा ।
यः अन्वगच्छं स्त्रियं यान्तीं खरवत् पादताडितः ॥ ११ ॥
किं विद्यया किं तपसा किं त्यागेन श्रुतेन वा ।
किं विविक्तेन मौनेन स्त्रीभिः यस्य मनः हृतम् ॥ १२ ॥
स्वार्थस्य अकोविदं धिङ् मां मूर्खं पण्डित मानिनम् ।
यः अहम् ईश्वरतां प्राप्य स्त्रीभिः गो खरवत् जितः ॥ १३ ॥
सेवतः वर्षपूगात् मे उर्वश्यः अधरासवम् ।
न तृप्यति आत्मभूः कामः वह्निः आहुतिभिः यथा ॥ १४ ॥
पुंश्चल्या अपहृतं चित्तं कोन्वन्यः मोचितुं प्रभुः ।
आत्मारामेश्वरम् ऋते भगवन्तम् अधोक्षजम् ॥ १५ ॥
बोधितस्य अपि देव्या मे सूक्तवाक्येन दुर्मतेः ।
मनोगतः महामोहः न अपयाति अजितात्मनः ॥ १६ ॥
किम् एतया नः अपकृतं रज्ज्वा वा सर्पचेतसः ।
रज्जुस्वरूप अविदुषः यः अहं यत् अजितेन्द्रियः ॥ १७ ॥
क्व अयं मलोमसः कायः दौर्गन्धि आदि आत्मकः अशुचिः ।
क्व गुणाः सौमनस्य आद्याः हि अध्यासः अविद्यया कृतः ॥ १८ ॥
पित्रोः किं स्वं नु भार्यायाः स्वामिनः अग्नेः श्वगृध्रयोः ।
किम् आत्मनः किं सुहृदाम् इति यः न अवसीयते ॥ १९ ॥
तस्मिन् कलेवरे अमेध्ये तुच्छनिष्ठे विषज्जते ।
अहो सुभद्रं सुनसं सुस्मितं च मुखं स्त्रियः ॥ २० ॥
त्वङ् मांस रुधिर स्नायु मेदो मज्जा अस्थि संहतौ ।
विण्मूत्रपूये रमतां कृमीणां कियत् अन्तरम् ॥ २१ ॥
अथ अपि न उपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रैणेषु च अर्थवित् ।
विषय इन्द्रिय संयोगात् मनः क्षुभ्यति न अन्यथा ॥ २२ ॥
अदृष्टात् अश्रुतात् भावात् न भावः उपजायते ।
असंप्रयुञ्जतः प्राणान् शाम्यति स्तिमितं मनः ॥ २३ ॥
तस्मात् सङ्गः न कर्तव्यः स्त्रीषु स्त्रैणेषु च इन्द्रियैः ।
विदुषां च अपि अविश्रब्धः षड्वर्गः किमु मादृशाम् ॥
२४ ॥
श्रीभगवान् उवाच ।
एवं प्रगायन् नृपदेवदेवः

सः उर्वशीलोकम् अथः विहाय ।
 आत्मानम् आत्मनि अवगम्य मां वै
 उपारमत् ज्ञानविधूतमोहः ॥ २५ ॥
 ततः दुःसङ्गम् उत्सृज्य सत्सु सज्जेत बुद्धिमान् ।
 सन्तः एतस्य छिन्दन्ति मनोव्यासङ्गमुक्तिभिः ॥ २६ ॥
 सन्तः अनपेक्षाः मच्चित्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः ।
 निर्ममाः निरहङ्काराः निर्द्वन्द्वाः निष्परिग्रहाः ॥ २७ ॥
 तेषु नित्यं महाभागः महाभागेषु मत्कथाः ।
 संभवन्ति हिता नृणां जुषतां प्रपुनन्ति अघम् ॥ २८ ॥
 ताः ये श्रुण्वन्ति गायन्ति हि अनुमोदन्ति च अदृताः ।
 मत्पराः श्रद्धधानाः च भक्तिं विन्दन्ति ते मयि ॥ २९ ॥
 भक्तिं लब्धवतः साधोः किम् अन्यत् अवशिष्यते ।
 मयि अनन्तगुणे ब्रह्मणि आनन्द अनुभव आत्मनि ॥ ३० ॥
 यथा उपश्रयमाणस्य भगवन्तं विभावसुम् ।
 शीतं भयं तमः अपि एति साधून् संसेवतः तथा ॥ ३१ ॥
 निमज्ज्य उन्मज्ज्यतां घोरे भवाब्धौ परम अयनम् ।
 सन्तः ब्रह्मविदः शान्ताः नौः दृढ इव अप्सु मज्जताम् ॥ ३२ ॥
 अन्नं हि प्राणिनां प्राणः आर्तानां शरणं तु अहम् ।
 धर्मः वित्तं नृणां प्रेत्य सन्तः अर्वाक् विभ्यतः अरणम् ॥
 ३३ ॥
 सन्तः दिशन्ति चक्षुषि बहिः अर्कः समुत्थितः ।
 देवताः बान्धवाः सन्तः सन्तः आत्मा अहम् एव च ॥ ३४ ॥
 वैतसेनः ततः अपि एवम् उर्वश्या लोकनिःस्पृहः ।
 मुक्तसङ्गः महीम् एताम् आत्मारामः चचार ह ॥ ३५ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 ऐलगीतं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।
 उद्धवः उवाच ।
 क्रियायोगं समाचक्ष्व भवत् आराधनं प्रभो ।
 यस्मात् त्वां ये यथा अर्चन्ति सात्वताः सात्वतर्षभ ॥ १ ॥
 एतत् वदन्ति मुनयः मुहुः निःश्रेयसं नृणाम् ।
 नारदः भगवान् व्यासः आचार्यः अङ्गिरसः सुतः ॥ २ ॥
 निःसृतं ते मुखाम्भोजाद्यत् आह भगवान् अजः ।
 पुत्रेभ्यः भृगुमुख्येभ्यः देव्यै च भगवान् भवः ॥ ३ ॥
 एतत् वै सर्ववर्णानाम् आश्रमाणां च संमतम् ।

श्रेयसाम् उत्तमं मन्ये स्त्रीशूद्राणां च मानद ॥ ४ ॥
 एतत् कमलपत्राक्ष कर्मबन्धविमोचनम् ।
 भक्ताय च अनुरक्ताय ब्रूहि विश्वेश्वर ईश्वर ॥ ५ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 नहि अन्तः अनन्तपारस्य कर्मकाण्डस्य च उद्धव ।
 संक्षिप्तं वर्णयिष्यामि यथावत् अनुपूर्वशः ॥ ६ ॥
 वैदिकः तान्त्रिकः मिश्रः इति मे त्रिविधः मखः ।
 त्रयाणाम् ईप्सितेन एव विधिना मां समर्चयेत् ॥ ७ ॥
 यदा स्वनिगमेन उक्तं द्विजत्वं प्राप्य पूरुषः ।
 यथा यजेत मां भक्त्या श्रद्धया तत् निबोध मे ॥ ८ ॥
 अर्चायां स्थण्डिले अग्नौ वा सूर्ये वा अप्सु हृदि द्विजः ।
 द्रव्येण भक्तियुक्तः अर्चेत् स्वगुरुं माम् अमायया ॥ ९ ॥
 पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत धौतदन्तः अङ्गशुद्धये ।
 उभयैः अपि च स्नानं मन्त्रैः मृद्ग्रहणादिना ॥ १० ॥
 सन्ध्या उपास्ति आदि कर्माणि वेदेन अचोदितानि मे ।
 पूजां तैः कल्पयेत् सम्यक् संकल्पः कर्मपावनीम् ॥ ११ ॥
 शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती ।
 मनोमयी मणिमयी प्रतिमा अष्टविधा स्मृता ॥ १२ ॥
 चल अचल इति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमन्दिरम् ।
 उद्वास आवाहने न स्तः स्थिरायाम् उद्धव अर्चने ॥ १३ ॥
 अस्थिरायां विकल्पः स्यात् स्थण्डिले तु भवेत् द्वयम् ।
 स्नपनं तु अविलेप्यायाम् अन्यत्र परिमार्जनम् ॥ १४ ॥
 द्रव्यैः प्रसिद्ध्यैः मत् यागः प्रतिमादिषु अमायिनः ।
 भक्तस्य च यथालब्धैः हृदि भावेन च एव हि ॥ १५ ॥
 स्नान अलंकरणं प्रेष्ठम् अर्चयाम् एव तु उद्धव ।
 स्थण्डिले तत्त्वविन्यासः वह्नौ आज्यप्लुतं हविः ॥ १६ ॥
 सूर्ये च अभ्यर्हणं प्रेष्ठं सलिले सलिल आदिभिः ।
 श्रद्धया उपाहतं प्रेष्ठं भक्तेन मम वारि अपि ॥ १७ ॥
 भूर्यपि अभक्त उपहतं न मे तोषाय कल्पते ।
 गन्धः धूपः सुमनसः दीपः अन्न आद्य च किं पुनः ॥ १८ ॥
 शुचिः संभृतसंभारः प्राक् दर्भैः कल्पित आसनः ।
 आसीनः प्राक् उदक् वा अर्चेत् अर्चयाम् अथ संमुखः ॥ १९ ॥
 कृतन्यासः कृतन्यासां मदर्चा पाणिना मृजेत् ।
 कलशं प्रोक्षणीयं च यथावत् उपसाधयेत् ॥ २० ॥
 तत् अङ्गिः देवयजनं द्रव्याणि आत्मानम् एव च ।
 प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीणि अङ्गिः तैः तैः द्रव्यैः च साधयेत्

॥ २१ ॥

पाद्य अर्घ आचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि दैशिकः ।
हृदा शीष्णा अथ शिखया गायत्र्या च अभिमन्त्रयेत् ॥

२२ ॥

पिण्डे वायु अग्नि संशुद्धे हृत्पद्मस्थां परां मम ।
अर्णवीं जीवकलां ध्यायेत् नाद अन्ते सिद्धभाविताम् ॥ २३ ॥
तया आत्मभूतया पिण्डे व्याप्ते संपूज्य तन्मयः ।
आवाह्य अर्च आदिषु स्थाप्य न्यस्त अङ्गं मां प्रपूजयेत् ॥

२४ ॥

पाद्य उपस्पर्श अर्हण आदीन् उपचारान् प्रकल्पयेत् ।
धर्मादिभिः च नवभिः कल्पयित्वा आसनं मम ॥ २५ ॥
पद्मम् अष्टदलं तत्र कर्णिकाकेसर उज्ज्वलम् ।
उभाभ्यां वेदतन्त्राभ्यां मह्यं तु उभयसिद्धये ॥ २६ ॥
सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गदासीषुधनुः हलान् ।
मुसलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्सं च अनुपूजयेत् ॥ २७ ॥
नन्दं सुनन्दं गरुडं प्रचण्डं चण्डम् एव च ।
महाबलं बलं च एव कुमुदं कुमुदेक्षणम् ॥ २८ ॥
दुर्गां विनायकं व्यासं विश्वक्सेनं गुरुन् सुरान् ।
स्वे स्वे स्थाने तु अभिमुखान् पूजयेत् प्रोक्षण आदिभिः ॥ २९ ॥
चन्दन उशीर कर्पूर कुङ्कुम अगरु वासितैः ।
सलिलैः स्नापयेत् मन्त्रैः नित्यदा विभवे सति ॥ ३० ॥
स्वर्णघर्म अनुवाकेन महापुरुषविद्यया ।
पौरुषेण अपि सूक्तेन सामभीः राजनादिभिः ॥ ३१ ॥
वस्त्र उपवीत आभरण पत्र स्रक् गन्ध लेपनैः ।
अलंकुर्वीत सप्रेम मद्भक्तः मां यथा उचितम् ॥ ३२ ॥
पाद्यम् आचमनीयं च गन्धं सुमनसः अक्षतान् ।
धूप दीप उपहार्याणि दद्यात् मे श्रद्धया अर्चकः ॥ ३३ ॥
गुडपायससर्पीषि शङ्कुलि आपूप मोदकान् ।
संयाव दधि सूपां च नैवेद्यं सति कल्पयेत् ॥ ३४ ॥
अभ्यङ्ग उन्मर्दन आदर्श दन्तधौ अभिषेचनम् ।
अन्नद्य गीत नृत्यादि पर्वणि स्युः उतान्वहम् ॥ ३५ ॥
विधिना विहिते कुण्डे मेखलागर्तवेदिभिः ।
अग्निम् आधाय परितः समूहेत् पाणिना उदितम् ॥ ३६ ॥
परिस्तीर्य अथ पर्युक्षेत् अन्वाधाय यथाविधि ।
प्रोक्षण्या आसाद्य द्रव्याणि प्रोक्ष्याग्नौ भावयेत् माम् ॥ ३७ ॥
तप्तजाम्बूनदप्रख्यं शङ्खचक्रगदाम्बुजैः ।

लसत् चतुर्भुजं शान्तं पद्मकिञ्जल्कवाससम् ॥ ३८ ॥
स्फुरत् किरीट कटक कटिसूत्रवर अङ्गदम् ।
श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत् कौस्तुभं वनमालिनम् ॥ ३९ ॥
ध्यायन् अभ्यर्च्य दारूणि हविषा अभिघृतानि च ।
प्रास्य आज्यभागौ आघारौ दत्त्वा च आज्यप्लुतं हविः ॥ ४० ॥
जुहुयात् मूलमन्त्रेण षोडशर्च अवदानतः ।
धर्मादिभ्यः यथान्यायं मन्त्रैः स्वष्टिकृतं बुधः ॥ ४१ ॥
अभ्यर्च्य अथ नमस्कृत्य पार्षदेभ्यः बलिं हरेत् ।
मूलमन्त्रं जपेत् ब्रह्म स्मरन् नारायण आत्मकम् ॥ ४२ ॥
दत्त्वा आचमनम् उच्छेषं विश्वक्सेनाय कल्पयेत् ।
मुखवासं सुरभिमतम् ताम्बूलाद्यम् अथ अर्हयेत् ॥ ४२ ॥
उपगायन् गृणन् नृत्यन् कर्माणि अभिनयन् मम ।
मत्कथाः श्रावयन् श्रुण्वन् मुहूर्तं क्षणिकः भवेत् ॥ ४४ ॥
स्तवैः उच्चावचैः स्तोत्रैः पौराणैः प्रकृतैः अपि ।
स्तुत्वा प्रसीद भगवन् इति वन्देत् दण्डवत् ॥ ४५ ॥
शिरः मत् पादयोः कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परम् ।
प्रपन्नं पाहि माम् ईश भीतं मृत्युग्रह अर्णवात् ॥ ४६ ॥
इति शेषां मया दत्तां शिरसि आधाय सादरम् ।
उद्वासयेत् चेत् उद्वास्यं ज्योतिः ज्योतिषि तत् पुनः ॥ ४७ ॥
अर्चादिषु यदा यत्र श्रद्धा मां तत्र च अर्चयेत् ।
सर्वभूतेषु आत्मनि च सर्व आत्मा अहम् अवस्थितः ॥ ४८ ॥
एवं क्रियायोगपथैः पुमान् वैदिकतान्त्रिकैः ।
अर्चन् उभयतः सिद्धिं मत्तः विन्दति अभीप्सिताम् ॥ ४९ ॥
मदर्चां संप्रतिष्ठाप्य मन्दिरं कारयेत् दृढम् ।
पुष्प उद्यानानि रम्याणि पूजा यात्रा उत्सव आश्रितान् ॥ ५० ॥
पूजादीनां प्रवाहार्थं महापर्वसु अथ अन्वहम् ।
क्षेत्रापणपुरग्रामान् दत्त्वा मत् सार्ष्टिताम् इयात् ॥ ५१ ॥
प्रतिष्ठया सार्वभौमसद्मना भुवनत्रयम् ।
पूजादिना ब्रह्मलोकं त्रिभिः मत् साम्यताम् इयात् ॥ ५२ ॥
माम् एव नैरपेक्ष्येण भक्तियोगेन विन्दति ।
भक्तियोगं सः लभते एवं यः पूजयेत् माम् ॥ ५३ ॥
यः स्वदत्तां परैः दत्तं हरेत् सुरविप्रयोः ।
वृत्तिं सः जायते विड्भुक् वर्षाणाम् अयुतायुतम् ॥ ५४ ॥
कर्तुः च सारथेः हेतोः अनुमोदितुः एव च ।
कर्मणां भागिनः प्रेत्य भूयः भूयसि तत्फलम् ॥ ५५ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां

संहितायामेकादशस्कन्धे श्रीकृष्णोद्धवसंवादे
 सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
 अथ अष्टविंशः अध्यायः ।
 श्रीभगवान् उवाच ।
 परस्वभावकर्माणि न प्रशंसेत् न गर्हयेत् ।
 विश्वम् एकात्मकं पश्यन् प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ १ ॥
 परस्वभावकर्माणि यः प्रशंसति निन्दति ।
 सः आशु भ्रश्यते स्वार्थात् असत्य अभिनिवेशतः ॥ २ ॥
 तैजसे निद्रया आपन्ने पिण्डस्थः नष्टचेतनः ।
 मायां प्राप्नोति मृत्युं वा तद्वत् नानार्थदृक् पुमान् ॥ ३ ॥
 किं भद्रं किम् अभद्रं वा द्वैतस्य अवस्तुनः कियत् ।
 वाचा उदितं तत् अनृतं मनसा ध्यातम् एव च ॥ ४ ॥
 छायाप्रत्याह्वयाभासा हि असन्तः अपि अर्थकारिणः ।
 एवं देहादयः भावाः यच्छन्ति आमृत्युतः भयम् ॥ ५ ॥
 आत्मा एव तत् इदं विश्वं सृज्यते सृजति प्रभुः ।
 त्रायते त्राति विश्वात्मा ह्रियते हरति ईश्वरः ॥ ६ ॥
 तस्मात् नहि आत्मनः अन्यस्मात् अन्यः भावः निरूपितः ।
 निरूपितेयं त्रिविधा निर्मूला भातिः आत्मनि ।
 इदं गुणमयं विद्धि त्रिविधं मायया कृतम् ॥ ७ ॥
 एतत् विद्वान् मद्दुदितं ज्ञानविज्ञाननैपुणम् ।
 न निन्दति न च स्तौति लोके चरति सूर्यवत् ॥ ८ ॥
 प्रत्यक्षेण अनुमानेन निगमेन आत्मसंविदा ।
 आदि अन्तवत् असत् ज्ञात्वा निःसङ्गः विचरेत् इह ॥ ९ ॥
 उद्धवः उवाच ।
 न एव आत्मनः न देहस्य संसृतिः द्रष्टृदृश्ययोः ।
 अनात्मस्वदृशोः ईश कस्य स्यात् उपलभ्यते ॥ १० ॥
 आत्मा अव्ययः अगुणः शुद्धः स्वयंज्योतिः अनावृतः ।
 अग्निवत् दारुवत् देहः कस्य इह संसृतिः ॥ ११ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 यावत् देह इन्द्रिय प्राणैः आत्मनः संनिकर्षणम् ।
 संसारः फलवान् तावत् अपार्थः अपि अविवेकिनः ॥ १२ ॥
 अर्थे हि अविद्यमाने अपि संसृतिः न निवर्तते ।
 ध्यायतः विषयान् अस्य स्वप्ने अनर्थ आगमः यथा ॥ १३ ॥
 यथा हि अप्रतिबुद्धस्य प्रस्वापः बहु अनर्थभृत् ।
 सः एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥ १४ ॥
 शोक हर्ष भय क्रोध लोभ मोह स्पृहादयः ।

अहंकारस्य दृश्यन्ते जन्म मृत्युः च न आत्मनः ॥ १५ ॥
 देह इन्द्रिय प्राण मनः अभिमानः
 जीवः अन्तरात्मा गुणकर्म मूर्तिः ।
 सूत्रं महान् इति उरुधा इव गीतः
 संसारः आधावति कालतन्त्रः ॥ १६ ॥
 अमूलम् एतत् बहुरूप रूपितं
 मनोवचःप्राणशरीरकर्म ।
 ज्ञानासिना उपासनया शितेन
 छित्त्वा मुनिः गां विचरति अतृष्णः ॥ १७ ॥
 ज्ञानं विवेकः निगमः तपः च
 प्रत्यक्षम् ऐतिह्यम् अथ अनुमानम् ।
 आदि अन्तयोः अस्य यत् एव केवलम्
 कालः च हेतुः च तत् एव मध्ये ॥ १८ ॥
 यथा हिरण्यं स्वकृतं पुरस्तात्
 पश्चात् च सर्वस्य हिरण्यस्य ।
 तत् एव मध्ये व्यवहार्यमाणम्
 नानापदेशैः अहम् अस्य तद्वत् ॥ १९ ॥
 विज्ञानम् एतत् त्रियवस्तम् अङ्ग
 गुणत्रयं कारण कार्यं कर्तुं ।
 समन्वयेन व्यतिरेकतः च
 येन एव तुर्येण तत् एव सत्यम् ॥ २० ॥
 न यत् पुरस्तात् उत यत् न पश्चात्
 मध्ये च तत् न व्यपदेशमात्रम् ।
 भूतं प्रसिद्धं च परेण यद्यत्
 तत् एव तत् स्यात् इति मे मनीषा ॥ २१ ॥
 अविद्यमानः अपि अवभासते यः
 वैकारिकः राजससर्गः एषः ।
 ब्रह्म स्वयंज्योतिः अतः विभाति
 ब्रह्म इन्द्रिय अर्थ आत्म विकार चित्रम् ॥ २२ ॥
 एवं स्फुटं ब्रह्मविवेकहेतुभिः
 परापवादेन विशारदेन ।
 छित्त्वा आत्मसन्देहम् उपारमेत
 स्वानन्दतुष्टः अखिल कामुकेभ्यः ॥ २३ ॥
 न आत्मा वपुः पार्थिवम् इन्द्रियाणि
 देवाः हि असुः वायुजलं हुताशः ।
 मनः अन्नमात्रं धिषणा च सत्त्वम्

अहंकृतिः खं क्षितिः अर्थसाम्यम् ॥ २४ ॥
 समाहितैः कः करणैः गुणात्मभिः
 गुणः भवेत् मत्सुविविक्तधाम्नः ।
 विक्षिप्यमाणैः उत किं न दूषणम्
 घनैः उपेतैः विगतैः रवेः किम् ॥ २५ ॥
 यथा नभः वायु अनल अम्बु भू गुणैः
 गतागतैः वर्तुगुणैः न सज्जते ।
 तथा अक्षरं सत्त्व रजः तमः मलैः
 अहंमतेः संसृतिहेतुभिः परम् ॥ २६ ॥
 तथापि सङ्गः परिवर्जनीयः
 गुणेषु मायारचितेषु तावत् ।
 मद्भक्तियोगेन दृढेन यावत्
 रजः निरस्येत मनःकषायः ॥ २७ ॥
 यथा आमयः असाधु चिकित्सितः नृणाम्
 पुनः पुनः सन्तुदति प्ररोहन् ।
 एवं मनः अपक्व कषय कर्म
 कुयोगिनं विध्यति सर्वसङ्गम् ॥ २८ ॥
 कुयोगिनः ये विहित अन्तरायैः
 मनुष्यभूतैः त्रिदश उपसृष्टैः ।
 ते प्राक्तन अभ्यासबलेन भूयः
 युञ्जन्ति योगं न तु कर्मतन्त्रम् ॥ २९ ॥
 करोति कर्म क्रियते च जन्तुः
 केनापि असौ चोदितः आनिपातात् ।
 न तत्र विद्वान्प्रकृतौ स्थितः अपि
 निवृत्त तृष्णः स्वसुख अनुभूत्या ॥ ३० ॥
 तिष्ठन्तम् आसीनम् उत व्रजन्तम्
 शयानम् उक्षन्तम् अदन्तम् अन्नम् ।
 स्वभावम् अन्यत् किम् अपि इहमानम्
 आत्मानम् आत्मस्थमतिः न वेद ॥ ३१ ॥
 यदि स्म पश्यति असत् इन्द्रिय अथ
 नाना अनुमानेन विरुद्धम् अन्यत् ।
 न मन्यते वस्तुतया मनीषी
 स्वाप्नं यथा उत्थाय तिरोदधानम् ॥ ३२ ॥
 पूर्वं गृहीतं गुणकर्मचित्रम्
 अज्ञानम् आत्मनि अविविक्तम् अङ्ग ।
 निवर्तते तत् पुनः ईक्षया एव

न गृह्यते न अपि विसृज्य आत्मा ॥ ३३ ॥
 यथा हि भानोः उदयः नृचक्षुषाम्
 तमः निहन्यात् न तु सद्विधत्ते ।
 एवं समीक्षा निपुणा सती मे
 हन्यात् तमिस्रं पुरुषस्य बुद्धेः ॥ ३४ ॥
 एषः स्वयंज्योतिः अजः अप्रमेयः
 महानुभूतिः सकलानुभूतिः ।
 एकः अद्वितीयः वचसां विरामे
 येन ईशिता वाक् असवः चरन्ति ॥ ३५ ॥
 एतावान् आत्मसंमोहः यत् विकल्पः तु केवले ।
 आत्मन् नृते स्वमात्मानम् अवलम्बः न यस्य हि ॥ ३६ ॥
 यत् नाम आकृतिभिः ग्राह्यं पञ्चवर्णम् अबाधितम् ।
 व्यर्थेन अपि अर्थवादः अयं द्वयं पण्डितमानिनाम् ॥ ३७ ॥
 योगिनः अपक्वयोगस्य युञ्जतः कायः उत्थितैः ।
 उपसर्गैः विहन्येत तत्र अयं विहितः विधिः ॥ ३८ ॥
 योगधारणया कांश्चित् आसनैः धारण अन्वितैः ।
 तपोमन्त्रौषधैः कांश्चित् उपसर्गान् विनिर्देहेत् ॥ ३९ ॥
 कांश्चित् मम अनुध्यानेन नामसंकीर्तन आदिभिः ।
 योगेश्वर अनुवृत्त्या वा हन्यात् अशुभदान् शनैः ॥ ४० ॥
 केचित् देहम् इमं धीराः सुकल्पं वयसि स्थिरम् ।
 विधाय विविध उपायैः अथ युञ्जन्ति सिद्धये ॥ ४१ ॥
 न हि तत् कुशलात् दृत्यं तत् आयासः हि अपार्थकः ।
 अन्तवत्त्वात् शरीरस्य फलस्य इव वनस्पतेः ॥ ४२ ॥
 योगं निषेवतः नित्यं कायः चेत् कल्पताम् इयात् ।
 तत् श्रद्धयात् न मतिमान् योगम् उत्सृज्य मत्परः ॥ ४३ ॥
 योगचर्याम् इमां योगी विचरन् मत् व्यपाश्रयः ।
 न अन्तरायैः विहन्येत निःस्पृहः स्वसुखानुभूः ॥ ४४ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसंवादे
 परमार्थनिर्णयो नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 अथ एकोनत्रिंशः अध्यायः ।
 सुदुस्तराम् इमां मन्ये योगचर्याम् अनात्मनः ।
 यथा अञ्जसा पुमान् सिद्ध्येत् तत् मे ब्रूहि अञ्जसा अच्युत ॥ १ ॥
 प्रायशः पुण्डरीकाक्ष युञ्जन्तः योगिनः मनः ।
 विषीदन्ति असमाधानात् मनोनिग्रहकर्षिताः ॥ २ ॥
 अथ अतः आनन्ददुग्धं पदाम्बुजम्

हंसाः श्रयेरन् अरविन्दलोचन ।
 सुखं नु विश्वेश्वर योगकर्मभिः
 त्वत् मायया अमी विहताः न मानिनः ॥ ३ ॥
 किं चित्रम् अच्युत तव एतत् अशेषबन्धः
 दासेषु अनन्यशरणेषु यत् आत्म सात्त्वम् ।
 यः अरोचयत्सह मृगैः स्वयम् ईश्वराणाम्
 श्रीमत् किरीट तट पीडित पाद पीठः ॥ ४ ॥
 तं त्वा अखिल आत्मदयित ईश्वरम् आश्रितानाम्
 सर्व अर्थदं स्वकृतवित् विसृजेत कः नु ।
 कः वा भजेत् किम् अपि विस्मृतये अनु भूत्यै
 किं वा भवेत् न तव पादरजोजुषां नः ॥ ५ ॥
 न एव उपयन्ति अपचितिं कवयः तव ईश
 ब्रह्मायुषा अपि कृतम् ऋधमुदः स्मरन्तः ।
 यः अन्तर्बहिः तनुभृताम् अशुभं विधुन्वन्
 आचार्यचैत्यवपुषा स्वगतं व्यनक्ति ॥ ६ ॥
 श्रीशुकः उवाच ।
 इति उद्धवेन अति अनुरक्त चेतसा
 पृष्टः जगत्क्रीडनकः स्वशक्तिभिः ।
 गृहीत मूर्तित्रयः ईश्वर ईश्वरः
 जगाद सप्रेम मनोहरस्मितः ॥ ७ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 हन्त ते कथयिष्यामि मम धर्मान् सुमङ्गलाम् ।
 यान् श्रद्धया आचरन् मर्त्यः मृत्युं जयति दुर्जयम् ॥ ८ ॥
 कुर्यात् सर्वाणि कर्माणि मदर्थं शनकैः स्मरन् ।
 मयि अर्पित मनः चित्तः मत् धर्म आत्ममनोरतिः ॥ ९ ॥
 देशान् पुण्यान् आश्रयेत मङ्गलैः साधुभिः श्रितान् ।
 देव आसुर मनुष्येषु मङ्गल आचरितानि च ॥ १० ॥
 पृथक् सत्रेण वा मह्यं पर्वयात्रा महोत्सवान् ।
 कारयेत् गीतनृत्य आद्यैः महाराज विभूतिभिः ॥ ११ ॥
 माम् एव सर्वभूतेषु बहिः अन्तः अपावृतम् ।
 ईक्षेत आत्मनि च आत्मानं यथा खम् अमल आशयः ॥ १२ ॥
 इति सर्वाणि भूतानि मङ्गावेन महाद्युते ।
 सभाजयन् मन्यमानः ज्ञानं केवलम् आश्रितः ॥ १३ ॥
 ब्राह्मणे पुलकसे स्तेने ब्रह्मण्ये अर्के स्फुलिङ्गके ।
 अक्रूरे क्रूरे च एव समदृक् पण्डितः मतः ॥ १४ ॥
 नरेषु अभीक्षणं मङ्गावं पुंसः भावयतः अचिरात् ।

स्पर्धा असूया तिरस्काराः साहङ्काराः वियन्ति हि ॥ १५ ॥
 विसृज्य स्मयमानान् स्वान् दृशं व्रीडां च दैहिकीम् ।
 प्रणमेत् दण्डवत् भूमौ आश्व चाण्डाल गो खरम् ॥ १६ ॥
 यावत् सर्वेषु भूतेषु मद्भावः न उपजायते ।
 तावत् एवम् उपासीत वाङ् मन काय वृत्तिभिः ॥ १७ ॥
 सर्वं ब्रह्मात्मकं तस्य विद्यया आत्म मनीषया ।
 परिपश्यन् उपरमेत् सर्वतः मुक्त संशयः ॥ १८ ॥
 अयं हि सर्वकल्पानां सध्रीचीनः मतः मम ।
 मद्भावः सर्वभूतेषु मनोवाक्कायवृत्तिभिः ॥ १९ ॥
 न हि अङ्ग उपक्रमे ध्वंसः मद्धर्मस्य उद्धव अणु अपि ।
 मया व्यवसितः सम्यक् निर्गुणत्वात् अनाशिषः ॥ २० ॥
 यः यः मयि परे धर्मः कल्प्यते निष्फलाय चेत् ।
 तत् आयासः निरर्थः स्यात् भयादेः इव सत्त्म् ॥ २१ ॥
 एषा बुद्धिमतां बुद्धिः मनीषा च मनीषिणाम् ।
 यत् सत्यम् अनृतेन इह मर्त्येन आप्नोति मा अमृतम् ॥ २२ ॥
 एष ते अभिहितः कृत्स्नः ब्रह्मवादस्य संग्रहः ।
 समासव्यासविधिना देवानाम् अपि दुर्गमः ॥ २३ ॥
 अभीक्षणशः ते गदितं ज्ञानं विस्पष्टयुक्तिमत् ।
 एतत् विज्ञाय मुच्येत पुरुषः नष्टसंशयः ॥ २४ ॥
 सुविविक्तं तव प्रश्नं मया एतत् अपि धारयेत् ।
 सनातनं ब्रह्मगुह्यं परं ब्रह्म अधिगच्छति ॥ २५ ॥
 यः एतत् मम भक्तेषु संप्रदद्यात् सुपुष्कलम् ।
 तस्य अहं ब्रह्मदायस्य ददामि आत्मानम् आत्मना ॥ २६ ॥
 यः एतत् समधीयीत पवित्रं परमं शुचि ।
 सः पूयेत अहः अहः मां ज्ञानदीपेन दर्शयन् ॥ २७ ॥
 यः एतत् श्रद्धया नित्यम् अव्यग्रः श्रुणुयात् नरः ।
 मयि भक्तिं परां कुर्वन् कर्मभिः न सः बध्यते ॥ २८ ॥
 अपि उद्धव त्वया ब्रह्म सखे समवधारितम् ।
 अपि ते विगतः मोहः शोकः च असौ मनोभवः ॥ २९ ॥
 न एतत् त्वया दाम्भिकाय नास्तिकाय शठाय च ।
 अशुश्रूषोः अभक्ताय दुर्विनीताय दीयताम् ॥ ३० ॥
 एतैः दोषैः विहीनाय ब्रह्मण्याय प्रियाय च ।
 साधवे शुचये ब्रूयात् भक्तिः स्यात् शूद्र योषिताम् ॥ ३१ ॥
 न एतत् विज्ञाय जिज्ञासोः ज्ञातव्यम् अवशिष्यते ।
 पीत्वा पीयूषम् अमृतं पातव्यं न अवशिष्यते ॥ ३२ ॥
 ज्ञाने कर्मणि योगे च वार्तायां दण्डधारणे ।

यावान् अर्थः नृणां तात तावान् ते अहं चतुर्विधः ॥ ३३ ॥
मर्त्यः यदा त्यक्त समस्तकर्मा
निवेदितात्मा विचिकीर्षितः मे ।
तदा अमृतत्वं प्रतिपद्यमानः
मया आत्मभूयाय च कल्पते वै ॥ ३४ ॥
श्रीशुकः उवाच ।
सः एवम् आदर्शित योगमार्गः
तदा उत्तम श्लोकवचः निशम्य ।
बद्ध अञ्जलिः प्रीति उपरुद्ध कण्ठः
न किञ्चित् ऊचेः अश्रु परिप्लुत अक्षः ॥ ३५ ॥
विष्टभ्य चित्तं प्रणय अवघूर्णम्
धैर्येण राजन् बहु मन्यमानः ।
कृताञ्जलिः प्राह यदुप्रवीरम्
शीर्ष्णा स्पृशन् तत् चरण अरविन्दम् ॥ ३६ ॥
उद्धवः उवाच ।
विद्रावितः मोह महा अन्धकारः
यः आश्रितः मे तव सन्निधानात् ।
विभावसोः किं नु समीपगस्य
शीतं तमः भीः प्रभवन्ति अज अद्य ॥ ३७ ॥
प्रत्यर्पितः मे भवता अनुकम्पिना
भृत्याय विज्ञानमयः प्रदीपः ।
हित्वा कृतज्ञः तव पादमूलम्
कः अन्यत् समीयात् शरणं त्वदीयम् ॥ ३८ ॥
वृक्णः च मे सुदृढः स्नेहपाशः
दाशार्हं वृष्णि अन्धक सात्वतेषु ।
प्रसारितः सृष्टिविवृद्धये त्वया
स्वमायया हि आत्म सुबोध हेतिना ॥ ३९ ॥
नमः अस्तु ते महायोगिन् प्रपन्नम् अनुशाधि माम् ।
यथा त्वत् चरण अम्भोजे रतिः स्यात् अनपायिनी ॥ ४० ॥
श्रीभगवान् उवाच ।
गच्छ उद्धव मया आदिष्टः बदरि आख्यं मम आश्रमम् ।
तत्र मत् पाद तीर्थेदि स्नान उपस्पर्शनैः शुचिः ॥ ४१ ॥
ईक्षया अलकनन्दाया विधूत अशेष कल्मषः ।
वसानः वल्कलानि अङ्ग वन्यभुक् सुख निःस्पृहः ॥ ४२ ॥
तितिक्षौः द्वन्द्वमात्राणां सुशीलः संयतेन्द्रियः ।
शान्तः समाहितधिया ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ ४३ ॥

मत्तः अनुशिक्षितं यत् ते विविक्तमनुभावयन् ।
 मयि आवेशित वाक् चित्तः मद्धर्म निरतः भव ।
 अतिव्रज्य गतीः तिस्रः माम् एष्यसि ततः परम् ॥ ४४ ॥
 श्रीशुकः उवाच ।
 सः एवम् उक्तः हरिमेधसा उद्धवः
 प्रदक्षिणं तं परिसृत्य पादयोः ।
 शिरः निधाय अश्रुकलाभिः आर्द्रधीः
 न्यषिञ्चत् अद्वन्द्वपरः अपि उपक्रमे ॥ ४५ ॥
 सुदुस्त्यज स्नेह वियोग कातरः
 न शक्नुवन् तं परिहातुम् आतुरः ।
 कृच्छ्रं ययौ मूर्धनि भर्तृपादुके
 विभ्रन् नमस्कृत्य ययौ पुनः पुनः ॥ ४६ ॥
 ततः तम् अन्तर्हृदि संनिवेश्य
 गतः महाभागवतः विशालाम् ।
 यथा उपदिष्टां जगत् एकबन्धुना
 ततः समास्थाय हरेः अगात् गतिम् ॥ ४७ ॥
 यः एतत् आनन्द समुद्र संभृतम्
 ज्ञानामृतं भागवताय भाषितम् ।
 कृष्णेण योगेश्वर सेविताङ्घ्रिणा
 सच्छ्रद्धया आसेव्य जगत् विमुच्यते ॥ ४८ ॥
 भवभय अपहन्तुं ज्ञानविज्ञानसारम्
 निगमकृत् उपजहे भृङ्गवत् वेदसारम् ।
 अमृतम् उदधितः च अपाययत् भृत्यवर्गान्
 पुरुषम् ऋषभम् आद्यं कृष्णसंज्ञं नतः अस्मि
 ॥ ४९ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसंवादे
 परमार्थप्राप्तिसुगमोपायकथनोद्धवबदरिकाश्रमप्रवेशो
 नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 अथ त्रिंशः अध्यायः ।
 राजा उवाच ।
 ततः महाभागवते उद्धवे निर्गते वनम् ।
 द्वारवत्यां किम् अकरोत् भगवान् भूतभावनः ॥ १ ॥
 ब्रह्मशाप उपसंसृष्टे स्वकुले यादवर्षभः ।
 प्रेयसीं सर्वनेत्राणां तनुं सः कथम् अत्यजत् ॥ २ ॥
 प्रत्याक्रष्टुं नयनम् अबला यत्र लग्नं न शेकुः

कर्णाविष्टं न सरति ततः यत् सताम् आत्मलग्नम् ।
यत् श्रीः वाचां जनयति रतिं किं नु मानं कवीनाम्
दृष्ट्वा जिष्णोः युधि रथगतं यत् च तत् साम्यम्
ईयुः ॥ ३ ॥

ऋषिः उवाच ।

दिवि भुवि अन्तरिक्षे च महोत्पातान् समुत्थितान् ।
दृष्ट्वा आसीनान् सुधर्मायां कृष्णः प्राह यदून् इदम्
॥ ४ ॥

श्रीभगवान् उवाच ।

एते घोराः महोत्पाताः द्वार्वत्यां यमकेतवः ।
मुहूर्तम् अपि न स्थेयम् अत्र नः यदुपुङ्गवाः ॥ ५ ॥
स्त्रियः बालाः च वृद्धाः च शङ्खोद्धारं व्रजन्त्वितः ।
वयं प्रभासं यास्यामः यत्र प्रत्यक् सरस्वती ॥ ६ ॥
तत्र अभिषिच्य शुचय उपोष्य सुसमाहिताः ।
देवताः पूजयिष्यामः स्नपन आलेपन अर्हणैः ॥ ७ ॥
ब्राह्मणान् तु महाभागान् कृतस्वस्त्ययना वयम् ।
गो भू हिरण्य वासोभिः गज अश्वरथ वेश्मभिः ॥ ८ ॥
विधिः एषः हि अरिष्टघ्नः मङ्गल आयनम् उत्तमम् ।
देव द्विज गवां पूजा भूतेषु परमः भवः ॥ ९ ॥
इति सर्वे समाकर्ण्य यदुवृद्धाः मधुद्विषः ।
तथा इति नौभिः उत्तीर्य प्रभासं प्रययू रथैः ॥ १० ॥
तस्मिन् भगवता आदिष्टं यदुदेवेन यादवा ।
चक्रुः परभया भक्त्या सर्वश्रेय उपबृंहितम् ॥ ११ ॥
ततः तस्मिन् महापानं पपुः मैरेयकं मधु ।
दिष्ट विभ्रंशित धियः यत् द्रवैः भ्रश्यते मतिः ॥ १२ ॥
महापान अभिमत्तानां वीराणां दृप्तचेतसाम् ।
कृष्णमाया विमूढानां संघर्षः सुमहान् अभूत् ॥ १३ ॥
युयुधुः क्रोधसंरब्धा वेलायाम् आततायिनः ।
धनुभिः असिभिः मल्लैः गदाभिः ताम् अरर्ष्टिभिः ॥ १४ ॥
पतत्पताकै रथकुञ्जरादिभिः
खर उष्ट्र गोभिः महिषैः नरैः अपि ।
मिथः समेत्य अश्वतरैः सुदुर्मदा
न्यहन् शरदद्भिः इव द्विपा वने ॥ १५ ॥
प्रद्युम्न साम्बौ युधि रूढमत्सरौ
अक्रूर भोजौ अनिरुद्ध सात्यकी ।
सुभद्र संग्रामजितौ सुदारुणौ

गदौ सुमित्रा सुरथौ समीयतुः ॥ १६ ॥
 अन्ये च ये वै निशठ उल्मुक आदयः
 सहस्रजित् शतजित् भानु मुख्याः ।
 अन्योन्यम् आसाद्य मदान्धकारिता
 जघ्नुः मुकुन्देन विमोहिता भृशम् ॥ १७ ॥
 दाशार्ह वृष्णि अन्धक भोज सात्वता
 मधु अर्बुदा माथुरशूरसेनाः ।
 विसर्जनाः कुकुराः कुन्तयः च
 मिथः ततः ते अथ विसृज्य सौहृदम् ॥ १८ ॥
 पुत्राः अयुध्यन् पितृभिः भ्रातृभिः च
 स्वस्त्रीय दौहित्र पितृव्यमातुलैः ।
 मित्राणि मित्रैः सुहृदः सुहृद्भिः
 ज्ञातींस्त्वहन् ज्ञातयः एव मूढाः ॥ १९ ॥
 शरेषु क्षीयमाणेषु भज्यमानेषु धन्वसु ।
 शस्त्रेषु क्षीयमाणेषु मुष्टिभिः जहुः एरकाः ॥ २० ॥
 ताः वज्रकल्पाः हि अभवन् परिघाः मुष्टिनाः भृताः ।
 जघ्नुः द्विषः तैः कृष्णेन वार्यमाणाः तु तं च ते ॥ २१ ॥
 प्रत्यनीकं मन्यमानाः बलभद्रं च मोहिताः ।
 हन्तुं कृतधियः राजन् आपन्नाः आततायिनः ॥ २२ ॥
 अथ तौ अपि संक्रुद्धौ उद्यम्य कुरुनन्दन ।
 एरका मुष्टि परिघौ जरन्तौ जघ्नतुः युधि ॥ २३ ॥
 ब्रह्मशाप उपसृष्टानां कृष्णमायावृत आत्मनाम् ।
 स्पर्धाक्रोधः क्षयं निन्ये वैणवः अग्निः यथा वनम् ॥ २४ ॥
 एवं नष्टेषु सर्वेषु कुलेषु स्वेषु केशवः ।
 अवतारितः भुवः भारः इति मेने अवशेषितः ॥ २५ ॥
 रामः समुद्रवेलायां योगम् आस्थाय पौरुषम् ।
 तत् त्याज लोकं मानुष्यं संयोज्य आत्मानम् आत्मनि ॥ २६ ॥
 रामनिर्याणम् आलोक्य भगवान् देवकीसुतः ।
 निषसाद धरोपस्थे तूष्णीम् आसाद्य पिप्पलम् ॥ २७ ॥
 विभ्रत् चतुर्भुजं रूपं भ्राजिष्णु प्रभया स्वया ।
 दिशः वितिमाराः कुर्वन् विधूमः इव पावकः ॥ २८ ॥
 श्रीवत्साङ्गं घनश्यामं तप्त हाटक वर्चसम् ।
 कौशेय अम्बर युग्मेन परिवीतं सुमङ्गलम् ॥ २९ ॥
 सुन्दर स्मित वक्त्र अब्जं नील कुन्तल मण्डितम् ।
 पुण्डरीक अभिरामाक्षं स्फुरन् मकर कुण्डलम् ॥ ३० ॥
 कटिसूत्र ब्रह्मसूत्र किरीट कटक अङ्गदैः ।

हार नूपुर मुद्राभिः कौस्तुभेन विराजितम् ॥ ३१ ॥
 वनमाला परीताङ्गं मूर्तिमद्भिः निज आयुधैः ।
 कृत्वा उरौ दक्षिणे पादम् आसीनं पङ्कज अरुणम् ॥ ३२ ॥
 मुसलौ अशेषायः खण्डकृतेषुः लुब्धकः जराः ।
 मृगास्य आकारं तत् चरणं विव्याध मृगशङ्कया ॥ ३३ ॥
 चतुर्भुजं तं पुरुषं दृष्ट्वा सः कृत किल्बिषः ।
 भीतः पपात शिरसा पादयोः असुरद्विषः ॥ ३४ ॥
 अजानता कृतम् इदं पापेन मधुसूदन ।
 क्षन्तुम् अर्हसि पापस्य उत्तमश्लोकः मे अनघ ॥ ३५ ॥
 यस्य अनुस्मरणं नृणाम् अज्ञान ध्वान्त नाशनम् ।
 वदन्ति तस्य ते विष्णो मया असाधु कृतं प्रभो ॥ ३६ ॥
 तत् मा आशु जहि वैकुण्ठ पाप्मानं मृग लुब्धकम् ।
 यथा पुनः अहं तु एवं न कुर्यां सत् अतिक्रमम् ॥ ३७ ॥
 यस्य आत्म योग रचितं न विदुः विरिञ्चः
 रुद्र आदयः अस्य तनयाः पतयः गिरां ये ।
 त्वत् मायया पिहित दृष्टयः एतत् अञ्जः
 किं तस्य ते वयम् असत् गतयः गृणीमः ॥ ३८ ॥
 श्रीभगवान् उवाच ।
 मा भैः जरे त्वम् उत्तिष्ठ कामः एषः कृतः हि मे ।
 याहि त्वं मत् अनुज्ञातः स्वर्गं सुकृतिनां पदम् ॥ ३९ ॥
 इति आदिष्टः भगवता कृष्णेन इच्छा शरीरिणा ।
 त्रिः परिक्रम्य तं नत्वा विमानेन दिवं ययौ ॥ ४० ॥
 दारुकः कृष्णपदवीम् अन्विच्छन् अधिगम्यताम् ।
 वायुं तुलसिकामोदम् आघ्राय अभिमुखं ययौ ॥ ४१ ॥
 तं तत्र तिग्मद्युभिः आयुधैः वृतम्
 हि अश्वत्थमूले कृतकेतनं पतिम् ।
 स्नेहप्लुतात्मा निपपात पादयो
 रथात् अवप्लुत्य सबाष्पलोचनः ॥ ४२ ॥
 अपश्यतः त्वत् चरण अम्बुजं प्रभो
 दृष्टिः प्रणष्टा तमसि प्रविष्टा ।
 दिशः न जाने न लभे च शान्तिम्
 यथा निशायम् उडुपे प्रणष्टे ॥ ४३ ॥
 इति ब्रुवते सूते वै रथः गरुडलाञ्छनः ।
 खम् उत्पपात राजेन्द्र साश्वध्वजः उदीक्षतः ॥ ४४ ॥
 तम् अन्वगच्छन् दिव्यानि विष्णुप्रहरणानि च ।
 तेन अति विस्मित आत्मानं सूतम् आह जनार्दनः ॥ ४५ ॥

गच्छ द्वारवतीं सूत ज्ञातीनां निधनं मिथः ।
 संकर्षणस्य निर्याणं बन्धुभ्यः ब्रूहि मत् दशाम् ॥ ४६ ॥
 द्वारकायां च न स्थेयं भवद्भिः च स्वबन्धुभिः ।
 मया त्यक्तां यदुपुरीं समुद्रः प्लावयिष्यति ॥ ४७ ॥
 स्वं स्वं परिग्रहं सर्वे आदाय पितरौ च नः ।
 अर्जुनेन आविताः सर्वे इन्द्रप्रस्थं गमिष्यथ ॥ ४८ ॥
 त्वं तु मत् धर्मम् आस्थाय ज्ञाननिष्ठः उपेक्षकः ।
 मन्माया रचनाम् एतां विज्ञाय उपशमं ब्रज ॥ ४९ ॥
 इति उक्तः तं परिक्रम्य नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
 तत् पादौ शीर्ष्णि उपाधाय दुर्मनाः प्रययौ पुरीम् ॥ ५० ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
 संहितायामेकादशस्कन्धे यदुकुलसंक्षयो नाम
 त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
 अथ एकत्रिंशः अध्यायः ।
 श्रीशुकः उवाच ।
 अथ तत्र आगमत् ब्रह्मा भवान्या च समं भवः ।
 महेन्द्रप्रमुखाः देवाः मुनयः सप्रजेश्वराः ॥ १ ॥
 पितरः सिद्धगन्धर्वाः विद्याधर महोरगाः ।
 चारणाः यक्षरक्षांसि किंनर अप्सरसः द्विजाः ॥ २ ॥
 द्रष्टुकामाः भगवतः निर्वाणं परम उत्सुकाः ।
 गायन्तः च गृणन्तः च शौरेः कर्माणि जन्म च ॥ ३ ॥
 ववर्षुः पुष्पवर्षाणि विमान आवलिभिः नभः ।
 कुर्वन्तः संकुलं राजन् भक्त्या परमया युताः ॥ ४ ॥
 भगवान् पितामहं वीक्ष्य विभूतिः आत्मनः विभुः ।
 संयोज्य आत्मनि च आत्मानं पद्मनेत्रे न्यमीलयत् ॥ ५ ॥
 लोकाभिरामां स्वतनुं धारणा ध्यान मङ्गलम् ।
 योगधारणया आग्नेय्या अदग्ध्वा धाम आविशत् स्वकम् ॥ ६ ॥
 दिवि दुन्दुभयः नेदुः पेतुः सुमनः च खात् ।
 सत्यं धर्मः धृतिः भूमेः कीर्तिः श्रीः च अनु तं वयुः
 ॥ ७ ॥
 देव आदयः ब्रह्ममुख्याः न विशन्तं स्वधामनि ।
 अविज्ञातगतिं कृष्णं ददृशुः च अतिविस्मिताः ॥ ८ ॥
 सौदामन्याः यथा आकाशे यान्त्याः हित्वा अभ्रमण्डलम् ।
 गतिः न लक्ष्यते मर्त्यैः तथा कृष्णस्य दैवतैः ॥ ९ ॥
 ब्रह्म रुद्र आदयः ते तु दृष्ट्वा योगगतिं हरेः ।
 विस्मिताः तां प्रशंसन्तः स्वं स्वं लोकं ययुः तदा ॥ १० ॥

राजन् परस्य तनुभृत् जननाप्ययेहा
 मायाविडम्बनम् अवेहि यथा नटस्य ।
 सृष्ट्वा आत्मना इदम् अनुविश्य विहृत्य च अन्ते
 संहृत्य च आत्म महिना उपरतः सः आस्ते ॥ ११ ॥
 मर्त्येन यः गुरुसुतं यमलोकनीतम्
 त्वां च आनयत् शरणदः परम अस्त्र दग्धम् ।
 जिग्ये अन्तक अन्तकम् अपि ईशम् असौ अवनीशः
 किं स्वावने स्वरनयन् मृगयुं सदेहम् ॥ १२ ॥
 तथा अपि अशेशा स्थिति सम्भव अपि
 अयेषु अनन्य हेतुः यत् अशेष शक्तिधृक् ।
 न इच्छत् प्रणेतुं वपुः अत्र शेषितम्
 मर्त्येन किं स्वस्थगतिं प्रदर्शयन् ॥ १३ ॥
 यः एतां प्रातः उत्थाय कृष्णस्य पदवीं पराम् ।
 प्रयतः कीर्तयेत् भक्त्या ताम् एव आप्नोति अनुत्तमाम् ॥ १४ ॥
 दारुकः द्वारकाम् एत्य वसुदेव उग्रसेनयोः ।
 पतित्वा चरणावस्रैः न्यषिञ्चत् कृष्णविच्युतः ॥ १५ ॥
 कथयामास निधनं वृष्णीनां कृत्स्नशः नृप ।
 तत् श्रुत्वा उद्विग्न हृदयाः जनाः शोक विमूर्च्छिताः ॥ १६ ॥
 तत्र स्म त्वरिता जग्मुः कृष्ण विश्लेष विह्वलाः ।
 व्यसवाः शेरते यत्र ज्ञातयः घ्नन्तः आननम् ॥ १७ ॥
 देवकी रोहिणी च एव वसुदेवः तथा सुतौ ।
 कृष्ण राम अवपश्यन्तः शोक आर्ताः विजहुः स्मृतिम् ॥ १८ ॥
 प्राणान् च विजहुः तत्र भगवत् विरह आतुराः ।
 उपगुह्य पतीन् तात चिताम् आरुरुहुः स्त्रियः ॥ १९ ॥
 रामपत्न्यः च तत् देहम् उपगुह्य अग्निम् आविशन् ।
 वसुदेवपत्न्यः तत् गात्रं प्रद्युम्न आदीन् हरेः स्नुषाः ।
 कृष्णपत्न्यः आविशन् अग्निं रुक्मिणि आद्याः तदात्मिकाः ॥ २० ॥
 अर्जुनः प्रेयसः सख्युः कृष्णस्य विरह आतुरः ।
 आत्मानं सान्त्वयामास कृष्णगीतैः सदुक्तिभिः ॥ २१ ॥
 बन्धूनां नष्टगोत्राणाम् अर्जुनः साम्परायिकम् ।
 हतानां कारयामास यथावत् अनुपूर्वशः ॥ २२ ॥
 द्वारकां हरिणा त्यक्ता समुद्रः अप्लावयत् क्षणात् ।
 वर्जयित्वा महाराज श्रीमत् भगवत् आलयम् ॥ २३ ॥
 नित्यं संनिहितः तत्र भगवान् मधुसूदनः ।
 स्मृत्या अशेषा अशुभहरं सर्व मङ्गलम् अमङ्गलम् ॥ २४ ॥
 स्त्री बाल वृद्धान् आदाय हतशेषान् धनञ्जयः ।

इन्द्रप्रस्थं समावेश्य वज्रं तत्र अभ्यषेचयत् ॥ २५ ॥
श्रुत्वा सुहृत् वधं राजन् अर्जुनात् ते पितामहाः ।
त्वां तु वंशधरं कृत्वा जग्मुः सर्वे महापथम् ॥ २६ ॥
यः एतत् देवदेवस्य विष्णोः कर्माणि जन्म च ।
कीर्तयेत् श्रद्धया मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥
इत्थं हरेः भगवतः रुचिर अवतार
वीर्याणि बालचरितानि च शन्तमानि ।
अन्यत्र च इह च श्रुतानि गृणन् मनुष्यः
भक्तिं परां परमहंसगतौ लभेत ॥ २८ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां
संहितायामेकादशस्कन्धे मौसलोपाख्यानं नाम
एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
॥ इति उद्धवगीता नाम एकादशस्कन्धः समाप्तः ॥

Encoded by Sunder Hattangadi sunderh at hotmail.com

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
Last updated October 3, 2010
<http://sanskritdocuments.org>